

ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
CONTRIBUTIONS. SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
SECTION OF LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

ПРИЛОЗИ
CONTRIBUTIONS
XLIV 1

Уредувачки одбор:

акад. Витомир Митевски (претседател)

акад. Катица Ќулавкова

доп. член Марјан Марковиќ

Меѓународен уредувачки одбор:

акад. Кајетан Гантар (Словенија)

акад. Предраг Пипер (Србија)

проф. д-р Нуло Миниси (Италија)

проф. д-р Јан Соколовски (Полска)

проф. д-р Виктор Фридман (САД)

проф. д-р Татјана Вендина (Русија)

проф. д-р Ала Генадјевна Шешкен (Белорусија)

проф. д-р Горан Калоѓера (Хрватска)

проф. д-р Павол Жиго (Словачка)

проф. д-р Рајна Драгиќевиќ (Србија)

проф. д-р Мира Менац Михалиќ (Хрватска)

проф. д-р Викторија Ивашченко (Украина)

Зузана ТОПОЛИЊСКА

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

zuzana@manu.edu.mk

ОКОЛУ ТЕОРЕТСКАТА РАМКА НА ИДНАТА МАКЕДОНСКА ДЕСКРИПТИВНА ГРАМАТИКА

Нема сомневање дека ни е потребна, и тоа под итно, нова дескриптивна граматика на македонскиот јазик. Причините за тоа се многу и сите се од приоритетен карактер.

Грамаџикаџа на Блаже Конески, која сега е во употреба во нашиот образовен систем, е капитална авторска монографија на еден генијален поет со огромна интуиција и разбирање за јазикот, но тука многу важни работи – како што бива во поезијата – се кажани имплицитно, а други – вообичаени во граматичките описи – воопшто не се кажани. Тоа не е граматика за работа со студенти, а камоли со деца во основно училиште. Конески добро ги разбираше функциите и потребите на јазикот – нему му ја должиме среќно спроведената кодификација! – и, уверена сум, прв би ни рекол дека е потребна нова граматика која би одговарала на денешните меѓународни стандарди.

Јазикот е жив организам, комплексен систем кој постојано еволуира – расте бројот на носителите на јазикот, секој со свои навики изнесени од дома, со елементи на својот роден дијалект, со стекнато знаење на другите јазици итн. итн.; се менува светот околу нас, се појавуваат нови предмети, нови технологии, нови поими... Еволуцијата на јазикот се забрзува ако тој се развива во една многулингвална средина, а тоа е судбината на македонскиот јазик. Еволуира и се менува и самата теорија на јазикот, се поставуваат нови барања... Лингвистите добро знаат дека по завршувањето на еден граматички прирачник веднаш треба да се пристапи кон обработка на еден нов таков прирачник, а од објавувањето на *Грамаџикаџа* на Конески поминаа веќе 70 години... За тие 70 години

јазикот се збогати, се појавија нови развојни тенденции, што инаку само по себе е доказ за среќно спроведената стандардизација, но и за потребата да се анализираат и да се опишат новонастанатите состојби во нов граматички прирачник.

Во МАНУ, во Истражувачкиот центар за ареална лингвистика (ИЦАЛ), веќе неколку години се одвиваат подготовки и дискусии околу карактерот и теоретската рамка на идната граматика. Карактерот на граматичкиот опис на еден јазик, опсегот на пренесуваната информација, организацијата на таа информација, зависат пред сè од тоа кој е адресат на таквиот опис: дали носителите на дадениот опис или странците, дали возрасните корисници или младите, на која возраст се тие млади и сл. Централна позиција во дијапазонот на различните граматички описи секако зазема граматиката упатена кон возрасни носители на опишуваниот јазик, чија цел е да им овозможи што попрецизно и поубаво, што посоодветно во дадената ситуација да ги изразат своите мисли, што подобро да го обезбедат среќниот тек на јазичната комуникација и да обезбедат таа да ја постигне замислената цел.

Токму таква би сакале да биде идната **дескриптивна** (т.е. посветена на описот на јазикот во конкретен временски пресек, а не **историска**, т.е. посветена на реконструкција на историјата на дадениот граматички систем) граматика на македонскиот јазик.

Нареден чекор во подготовките претставува одлуката според која од постојните лингвистички теории ќе го реализираме нашиот опис и во каква термилошка мрежа ќе го затвориме, со други зборови: каква да биде теоретската рамка на таа граматика.

Околу дел од споменатите клучни прашања веќе постигнавме, или барем оптимистички мислам дека постигнавме консензус, и токму за тие прашања ќе стане збор во натамошниот текст.

Најважната одлука – штом им се обраќаме на возрасните носители на македонскиот стандарден јазик, студентите, учителите и др. – е одлуката нашата граматика да ја пишуваме според формулата: од значење кон форма, а не обратно, т.е. да се концентрираме врз фактот како најадекватно да ја пренесеме замислената информација. Нашите адресати веќе ги знаат формите со кои се служи нивниот јазик – сакаме да ги научиме што подобро да ги искористуваат тие форми. – Треба да се спомене дека не сме оригинални во таа одлука. Денеска во светот на лингвистиката – и пошироко: на јазичната комуникација – доминираат различни т.н. когнитивни теории, кои на прв план го ставаат токму прецизното и најсоодветното, во дадената ситуација, пренесување на замислената информација.

Секој носител на еден јазик има свој личен инвентар на зборови /лексеми со кои се служи. Таквиот личен инвентар ќе го викаме **ВОКА-**

БУЛАР. Вокабуларите на одделните носители на јазикот се различни, а сите се разликуваат и од РЕЧНИКОТ на тој јазик, т.е. од комплетниот, подреден по азбучен ред, инвентар на зборови со кои тој јазик располага.

Функцијата на јазикот е да пренесува информација. За да осмислиме една граматика пишувана по формулата: од значење кон форма, мора прво да одредиме со какви единици на информација, т.е. – со други зборови – со какви семантички единици ќе работиме.

Прифаќаме дека во нашите вокабулари има три, и само три, типа семантички единици: 1. предикати, т.е. генерички поими, кои претставуваат отворено множество и грубо над 90 % од сите единици во еден вокабулар, 2. оператори на референцијата, кои овозможуваат идентификација на конкретните денотати на поимите за кои станува збор; тие претставуваат мало и речиси затворено множество на површината на текстот, познато како заменки, и 3. сопствените имиња.

Со оглед на фактот дека предикатите претставуваат над 90 % од семантичките единици во нашиот вокабулар, поделбата на предикатите е од основно значење за организација на содржината на граматичкиот опис на еден јазик. Дури врз основа на таквата поделба можеме да утврдиме како изгледа корелацијата меѓу семантичките типови предикати, од една страна, и формалните единици што ги репрезентираат нив на површината на текстот, од друга страна. – Според критериумот на информацијата пренесувана од нив множеството на предикати можеме да го поделиме на 1. предикати кои информираат за релации меѓу материјалните делови од светот (вклучително со живите организми); предикатите од овој тип се оформуваат како глаголи; 2. предикати кои информираат за внатрешните (ментални) состојби на човекот: интелектуални, емоционални, волитивни...; предикатите од овој тип се оформуваат како глаголи и/или како епистемички или емотивни партикули; 3. предикати кои информираат за патиштата на човековата мисла: дедукција, асоцијативни низи – начини на поврзување на настаните; таквите предикати се оформуваат како глаголи или како сврзници; 4. предикати кои го вклучуваат референтот на својот појдовен аргумент меѓу денотатите на поимот што го именуваат; овој тип предикати се оформуваат како именки; 5. предикати кои на својот појдовен аргумент му припишуваат некое параметрично обележје. Предикатите од овој тип се оформуваат како придавки и/или прилози.

Јазикот располага со две, и само две процедури за формализација (= давање форма) на семантичките единици. Тоа се ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА и ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА.

ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА значи затворање на одделни одредници од вокабуларот во ЛЕКСЕМИ, т.е. одредници на РЕЧНИК. Основен појдовен елемент на процесот на лексикализација претставува соодвет-

ната коренска морфема,¹ која по пат на семантичка деривација својата константна семантичка компонента му ја пренесува на идниот дериват, додека финалното значење на дериватот го доодредуваат афиксалните морфемии: префикси и/или суфикси. Семантичката деривација на површината на текстот се остварува преку морфолошката и/или (поретко) синтаксичката деривација; така на пр. од коренската морфема *сег-* со суфиксите *-л-* или *-ел-* стигнуваме соодветно до *село* или *седело*, а од конструкцијата (*чекам*) *да дојдеш* до номинализираната конструкција *џо (чекам) љвоејџо доаѓање*, и сл.

Покрај процесот на лексикализација, предикатите се множат и преку позајмување од други јазици, при што неретко правилата на семантичката и/или на формалната адаптација се непредвидливи.

ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА значи доделување транспарентни предвидливи формални показатели на избрани вредности од семантичките полиња на категориите особено важни за успешно спроведување на јазичната комуникација (како вид, начин/модус, време..., број, род, падеж...) и создавање функционални варијантни форми на одделни класи лексеми (т.н. зборовни групи, т.е. *partes orationis*) со вградени соодветни категоријални показатели (т.е. создавање „зависни“ флексивни форми на лексеми).

Минимален јазичен комуникат (т.е. комуникат затворен меѓу две паузи кои во графичкиот запис ги симболизираат точките) е **ПРОПОЗИЦИЈА**. Референтот на пропозицијата е настан и/или состојба од реалниот и/или виртуелниот/менталниот свет.

Пропозицијата се состои од **КОНСТИТУТИВЕН ПРЕДИКАТ** (КП) и **АРГУМЕНТИТЕ** импликувани од него.

Зависно од карактерот на КП референтите на аргументите можат да бидат: а) одушевени и/или неодушевени учесници на настанот за кој станува збор, б) нивната локација во просторот и/или во времето, в) менталните (интелектуални и/или емоционални) и физиолошките процеси и состојби на одушевените учесници на настанот за којшто станува збор, г) други настани поврзани од страна на говорителот со асоцијативна, темпорална или каузативна врска, д) делови на природниот и/или менталниот свет кои се наоѓаат во фокусот на вниманието на говорителот / испраќачот на пораката.

Бројот и карактерот на аргументите се запишани во семантичката структура на КП (т.е. во неговото т.н. лексичко значење).

¹ Под *морфема* подразбираме минимална граматички несамостојна семантичка единица способна да носи значење.

Пропозицијата на површината на текстот се формализира како РЕЧЕНИЦА, а аргументите како ИМЕНСКИ СИНТАГМИ.²

Ќе го илустрираме тоа со анализа на избрани пропозиции:

1. *Јане ја чииа новата книга што ја има добиено за роденден.*

Предикатот 'чита' – покрај вообичаените локации во време и простор, кои често се препознаваат од конситуацијата (ако се работи за жив дискурс) или од контекстот (во пишуваниот текст); така е и во нашиот пример – импликува два аргументи: 1. оној, кој чита, т.е. агенсот, во нашиот пример референцијално идентификуван со примарно употребено сопствено име: *Јане*, и 2. текстот што се чита, т.е. објект на акција, во нашиот пример претставен со сложена именска синтагма: *новата книга што ја има добиено за роденден*; конститутивен член на синтагмата е именката *книга* – денотат на генеричкиот поим 'книга' референцијално идентификуван со два атрибута: придавката *нова* и релативната реченица *што ја има добиено за роденден* – тука пасивниот предикат *има добиено* упатува на *Јане*, аргументите се: 1. *што ја* – анафора за *книга* и 2. временска определба со каузативна нијанса: *за роденден*.

2. *Врне.*

Тука сите аргументи на предикатот 'врне' ги читаме од контекстот и/или конситуацијата. Нашиот вокабулар ни кажува дека во улога на агенсот е природната сила, една од трите: 'дожд', 'снег' или 'град', статистиката ни кажува дека – штом тој агенс не се појавува на површината на текстот – веројатно се работи за дожд; информацијата за локациите 'тука' и 'сега' ја носи категоријалната карактеристика на конститутивниот предикат. Значи: пораката е јасна, иако ниту еден од трите аргументи не се појави на површината на текстот.

Како што веќе спомнав погоре, граматикализацијата значи дека во јазичниот текст редовно се појавуваат транспарентни предвидливи формални показатели на определени вредности од семантичките полиња од особена важност за успешно спроведување на комуникацијата. Се работи за категориите како начин/модус, вид, време... на ниво на пропозицијата и род, број, семантичка улога, референцијална идентификација... на ниво на аргументот. Соодветните вредности сочинуваат семантичка категоријална парадигма на која на површината на текстот ѝ одговара формална (флексивна) парадигма.

² Аргументите формализирани како т.н. зависни реченици редовно се контролирани од операторите на референцијата, иако тие не секогаш се појавуваат на површината на текстот, сп. *Мислам (на што) дека скоро ќе дојдеш*, и сл. така што синтаксичките позиции на аргументите се *ex definitione* позиции на именската синтагма.

Од прасловенската јазична заедница наследивме категоријални показатели кои најчесто се формализирале како т.н. наставки, т.е. како последна морфема/морфемии во структурата на дадената флексивна форма; поретко, во вербалната, но никогаш во номиналната флексија, тие можеле да бидат и подлабоко вградени во дадената форма, но секогаш во постпозиција во однос на коренската морфема. — Таквата распределба на категоријалните показатели доминира до денеска во севернословенските јазичи и на словенскиот југ со исклучок на македонскиот и бугарскиот јазик, каде што повеќето, речиси сите категоријални показатели се сместуваат денеска во препозиција и тоа како самостојни зборчиња, неинтегрирани во лексеми чии категоријални значења ги носат. Така на пр., како показатели на падежните односи, т.е. на семантичките улоги на аргументските именски синтагми, најчесто се појавуваат предлози, а во /+ деф/ парадигма и заменски клитики, додека како показатели на модалните начини (модуси) се појавуваат партикули како мак. *ке, би, да...*

Еден од важните фактори кои ја предизвикале оваа измена претставува фактот дека источниот дел на јужнословенската територија ѝ припаѓа на т.н. Балканска лингвистичка лига, што значи дека се развивал во многулингвална средина каде што соговорниците често не ги знаеле добро своите идиоми и многу важно било сите граматички сигнали да се појавуваат на почетни позиции за да го најават она што следува.

Ако постигнавме веќе консензус дека:

- во нашиот вокабулар имаме три и само три типа семантички единици: предикати, оператори на референцијата и сопствени имиња,
- минимален јазичен комуникат е пропозицијата, која е составена од конститутивен предикат и аргументите импликувани од него,
- аргументите претставуваат информација (1) за локацијата во времето и во просторот на настанот за којшто станува збор, или (2) за (одушевени и неодушевени) протагонисти на тој настан,
- т.н. граматички категории претставуваат граматикализирани исечоци на семантички категории од посебна важност за успешно спроведување на актот на јазичната комуникација,

тогаш би можеле граматикализираните исечоци на семантичката категорија ДИЈАТЕЗА да ги дефинираме како информација за хиерархијата на аргументите.

Еден ист настан можеме да го согледуваме од различни перспективи зависно од тоа кој аргумент се наоѓа во фокусот на нашето внимание, сп.:

- (1) *Јане на Ана за роденден ѝ го подари кучејќо Шарко.*
- (2) *На Ана Јане ѝ го подари за роденден кучејќо Шарко.*
- (3) *За роденденој Јане ѝ го подари на Ана кучејќо Шарко.*
- (4) *Кучејќо Шарко ѝ беше подарено на Ана од Јане за роденден.*

Да додадеме уште две варијанти на речениците (2) и (4):

(2a) *Ана од Јане за роденден љо доби кучеџо Шарко.*

(4a) *Кучеџо Шарко беше роденденски џодарок за Ана од Јане.*

Нашите примери претставуваат елементи на дијатетичната парадигма на опишуваниот настан. Истовремено, тие јасно покажуваат дека дијатезата не е флексивна категорија на глаголот, како на пример: видот, начинот или времето; таа е категорија на пропозицијата како таква. Имено, од пример до пример наоѓаме ист конститутивен предикат; само примерот (4) покажува друга флексивна варијанта на истиот тој предикат, т.е. покажува флексивна варијација (како израз на семантичка опозиција: *акџив ~ џасив*), којашто добро ја знаеме од традиционалната граматика како категорија залог.

Опозицијата: *акџив ~ џасив* е типична, но не и единствена типична дијатетична опозиција; можеме тука да ги приведеме и опозицијата: *џосеџување ~ џриџаѓање*, т.е. *Х љо џосеџува Y ~ Y му џриџаѓа на Х*, или претставената во нашите примери опозиција: *давање ~ добивање* (различна од опозицијата: *давање ~ земање*), и многу други.

Со други зборови: дијатезата е категорија на пропозицијата, а не на нејзиниот конститутивен член. Како што веќе спомнав, во семантичката структура на конститутивниот предикат е запишан бројот, карактерот и хиерархијата на аргументите импликувани од него. И токму таа хиерархија на импликувани аргументи претставува категоријална дијатетична парадигма на пропозицијата.

Нашата задача е во *Грамаџикаџа* да понудиме клуч за воспоставување на дијатетична хиерархија на аргументи, т.е. пред сѐ да утврдиме кој аргумент се наоѓа на врвот на таа хиерархија, односно: која е ПРИРОДНАТА ДИЈАТЕЗА, т.е. природната хиерархија на аргументите спротивставена на секундарната хиерархија прагматички мотивирана со конситуацијата и/или контекстот на употреба.³ Под конситуацијата и/или (во пишуваниот, а не говорениот текст) контекстот на употреба ја подразбираме токму онаа веќе спомнатата перспектива од која го гледаме настанот, а чии варијации ги илустрираат нашите примери, конкретно: кој аргумент се наоѓа во фокусот на нашето внимание.

Антропоцентризмот на човековиот јазик ни сугерира, а статистиката тоа го потврдува, дека на врвот на хиерархијата на аргументите – во ситуацијата на природната дијатеза – би требало да се наоѓа човек-рефе-

³ Со терминот *џприродна дијатеза* (пол. *diateza naturalna*) се служи и го образложува Р. Ласковски во академската полска граматика (*Gramatyka współczesnego języka polskiego, t.2: Morfologia*, ss. 187-197, PWN, Warszawa 1999). – Тука е местото да ја приведам и убавата и адекватна дефиниција на дијатезата во Речникот на З. Мургоски: „Дијатеза 2. линг. збир синтаксички рамки во кои даден глагол или збор најчесто се јавува.“

рент, т.е. агент/иницијатор на акцијата и/или адресат/реципиентс/бенефициентс на таа акција. Корелацијата меѓу хиерархијата на аргументите, од една страна, и семантичките улоги на тие аргументи, од другата, прави дека семантичката улога на агентот се формализира како номинатив, а онаа на адресатот – како датив. Меѓутоа, прагматиката често бара во привилегираната морфолошка форма и/или синтаксичка позиција да се појави аргумент со друг тип семантичка улога. Така на пр., локацијата во просторот и/или во времето во ситуацијата на природната дијатеза обично стои ниско во хиерархијата, но на пр. во пропозицијата *Во октомври Јане ја поведе Варшава*, аргументите што ја носат информацијата за тие локации се наоѓаат високо во хиерархијата...

Се наложува заклучокот дека анализата на дијатетичната хиерархија на аргументите би можела да претставува клуч за семантичката класификација на пропозициите во дадениот јазик, додека нивното место во природната хиерархија би можело да биде клуч за семантичката класификација на самите аргументи.

Литература

- Benveniste, E. 1966. *Problèmes de linguistique générale*, t. 1, Paris, Gallimard.
 Benveniste, E. 1974. *Problèmes de linguistique générale*, t. 2, Paris, Gallimard.
 Bogusławski, A., Drzazgowska, E. 2016: *Język w refleksji teoretycznej (Przekroje historyczne)*, Tom I. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego.
 Bogusławski, A., Drzazgowska, E. 2016: *Język w refleksji teoretycznej (Przekroje historyczne)*, Tom II. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego.
 Jakobson, R. 1957. “Shifters, verbal categories, and the Russian verb”, Russian Language Project, Department of Slavic Languages and Literatures, Harvard University.
 Fillmore, Charles J. 1968. “The Case for Case”. In Bach and Harms (Ed.): *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1-88.

Zuzana TOPOLINJSKA

ABOUT THE THEORETICAL FRAME
OF THE NEW MACEDONIAN GRAMMAR

Summary

The new descriptive grammar of standard Macedonian – now in preparation in the Research Center for Areal Linguistics at the Macedonian Academy of Sciences and Arts – will be written in the formula: from meaning to surface formal structure. In the focus of our analysis is the basic minimal linguistic message – proposition. The referent of a proposition is an event. Besides the information on the spatial and temporal location of the referred to event a proposition includes a constitutive predicate and arguments that this predicate implies.

Ѓорѓи ПОП-АТАНАСОВ

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
popatanasov@yahoo.com

БЕЛЕШКИ КОН ОРТОГРАФИЈАТА И ЈАЗИКОТ НА ВЕЛЕШКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

Во Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методиј“ во Софија под бр. 18 (инв. No 273) се чува фрагмент од старо македонско евангелие по потекло од Велес. Во софиската библиотека фрагментот е донесен од велешанецот Ѓорѓи Бојациов,¹ што индиректно се потврдува и од двата негови своерачни записи – на л. 4^a и л. 31^b:

Овия 31 листіе отъ овая рѣкопись ми ги подари г-нъ Косте Х. Попъ-Тефовъ Чингаровъ въ 1875 год. въ Велесъ. Г. П. Бояджіовъ (4^a); Прргледахъ овия 31 листіе отъ ова Евангеліе въ 1875 год. отъ Р. Хр. Въ Велесъ. Г. П. Бояджіовъ (31^b).

Од ракописот се зачувани 31 лист, коишто во бугарската Национална библиотека се донесени во два дела (14 + 17 листови), со двојна пагинација и со несоодветен редослед, кој не одговарал на содржинскиот состав на евангелието. Од втората пагинација, притоа, можело да се заклучи дека првобитно ракописот содржел повеќе листови.²

Фрагментот претставува дел од изборното евангелие, при што преовладуваат евангелските четива според евангелијата по Лука и Јован, додека од евангелијата според Матеј и Марко има само пет евангелски четива (три од евангелието според Матеј и две од евангелието според Марко).

Поради својата архаичност, иако мало по обем, ова македонско евангелие го привлело вниманието на повеќе проучувачи на старата

¹ Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София, София 1910, 20.

² Исто, 19.

словенска писменост. Уште во 1905 г., пред да се појави Описот на Б. Цонев, Ст. Кулбакин накратко се осврнува врз јазичните особености на евангелието³, додека П. Лавров во својот труд „Палеографическое обозрение“ ги анализира палеографските нацрти на некои од буквените знаци во ракописот и приложува факсимил од една негова страница.⁴ Чехот Јозеф Пата прв објавува пообемно истражување за ракописот⁵, за коешто позитивна рецензија пишува В. Вондрак⁶. Дел од обемената студија на Пата подоцна е објавен и во Зборник посветен на истакнатиот чешки славист Јозеф Вајс⁷.

Судејќи според палеографските особености на писмото и јазичните карактеристики на ракописот, може да се претпостави дека евангелието настанало кон крајот на XII или во почетокот на XIII в. Јаџи е со релативно ниско стебло, ч има форма на симетрична виљушка, додека палеографските нацрти на јусовите знаци се мошне блиски, поради што тешко се разликуваат. Ваквата блискост во нацртот на овие две букви довела до спротивставени заклучоци кај одделни проучувачи на ракописот. Ст. Кулбакин, на пример, смета дека во евангелието има „потполно мешање на Ж и Ѧ“⁸, додека П. Лавров е на мислење дека станува збор за еднојусов ракопис со употреба само на големата носовка⁹. Од фонетска гледна точка, притоа, интерес претставува мешањето на големата носовка со полувокалите (ѣ, ѡ): сѣмѣицихъ 18^a, да въспримѣтъ равѣѡ 21^b, воднии трѣдъ 24^a, зрѣжно горѣчично 26^a.

Од еровите се претпочита употребата на малиот ер (големиот се среќава сосем ретко), при што етимолошките полувокали често се заменуваат со чисти вокали (ѣ > ѡ, ѡ > ѣ); појава карактеристична за ракописите од македонска јазична редакција: смоковницеѣ 3^a/3^b, ѡповасте 9^b, вонѣ (и градѣцааго къ мнѣ не ижденѣ вонѣ) 12^b, црковнаѣ 19^a, крѣпокъ 28^a и сл.; пришлецъ 1^b, силенѣ 1^b, агнеѣ 2^b, вѣренѣ 6^b, весѣ 7^a, равенѣ 7^b, дверь 17^a, скръжетъ 19^a, грѣшенѣ 20^b, днѣ 21^a, шествинѣ 23^a, шедѣше 23^b, честѣнѣи 24^a, стоѣденѣцъ 24^a, слѣпецъ 25^b, рожеѣ 28^a, телеѣ 28^b, итн.

³ С. Кулбакинъ, Материалы и заметки по славяноведению. – Журнал Министерства народного просвещения, С. Петербургъ, май 1905, 28.

⁴ П. А. Лавровъ, Палеографическое обозрѣнїе кирилловскаго письма, Петроградъ 1914, 126–128.

⁵ J. Pata, Zlomek evangelistare XIII. stoleti sofjské Národní knihovny (č. 397). – Rozprawy Československé akademie věd, 24, 1915, 1–145.

⁶ V. Vondrák, Zlomek evangelistare XIII. století sofjské národní knihovny (č. 397) by Jos. Páta. – Listy filologické / Folia philologica, Roč. 43. Čís. 2 (1916), 146–149.

⁷ J. Páta, Několik poznámek o Veleském evangeliáři. – Slovanské studie. Sbirka statí, věnovaných prelátu univ. prof. dr. Josefu Vajsovi k učení jeho životního díla, v. Praze, 1948, 84–89.

⁸ С. Кулбакинъ, Цит. д., 28.

⁹ П. А. Лавровъ, Цит. д., 126

Јатовата самогласка, обично, се употребува на своето етимолошко место, но има и случаи кога се заменува со *е* или *а*. Замената *ѣ* > *е* (и *проси тела ѿѣа* 10^б, *вьследь его* 21^б), секако, упатува на тоа дека во говорот на книжевникот-пишувач *ѣ* почнал да го губи својот стар изговор на широко *е*, поради што тешко се разликувал од обичното *е*, додека замената *ѣ* > *а*, којашто во Велешкото евангелие ја регистриравме по консонантот *с*, сведочи дека некои од меките консонанти ја изгубиле својата палаталност: *равви кога само приде* 10^б, да ни *жаждѣ* ни *приходѣ* само *почрьпате* 16^а, *дрѹже како вьниде* само 19^а. Затврднувањето на овој вид консонанти во македонските дијалектни говори е потврдено со соодветни примери во некои од најстарите македонски писмени споменици, како што се Синајскиот псалтир, Супрасалскиот зборник, Григоровичевиот паримејник, Погодиновиот псалтир, Струмичкиот апостол и др.¹⁰

Во Велешкото евангелие се регистрирани и бројни примери на меѓусебна замена на *и* и *ы*, што, секако, е резултат од неутрализацијата на различниот изговор на овие две фонemi: *вьждѣ* 3^а, *вь истынѣ* 3^а, *любѣте* 22^б, *митарѣ* 22^б, *ныщѣѣ* 23^б, *више* 25^б, *вѣзлюбѣте* 26^а итн.¹¹

Од морфолошка гледна точка, интерес претставува паралелното користење на асигматскиот и на архаичниот сигматски аорист (*азъ бо ѿ бѣ изыдѣи приде* 15^б, *придѣ глѣще* 2^а, и *идѣ етери ѿ на къ гробѹ* 2^а, *вставльше вьса вьслѣдь него идѣ* 20^б, и *абыне съходѣшѹ ѿмоу се рабы него срѣтѣ* и *глѣще* 11^б; *Близъ мѣста идеже гаса хлѣбы* 10^а, *гасомь* 23^а, и *начаса вькоупѣ ѿрицати са вьси* 22^а–22^б), употребата на *supin* (*приде жена ѿ самаринѣ почрьпате води* 15^б, да ни *жаждѣ* ни *приходѣ* само *почрьпате* 16^а, *члѣа два вьнидоста вь црѣвь поѣлит са* 27^а) и употребата на сложено идно глаголско време, составено од помошен глагол во сегашно време и инфинитивна форма од глаголот што го означува идното дејство (*не имате вѣри ѣти* 11^б, *не имате встати зде каменъ на камени* 19^а, *а словеса мога не имѣте прѣити* 30^б, *хотѣше бо ѿмрѣти* 11^б).

Меѓу побитните синтаксички јазични особености на Велешкото евангелие е честата употреба на апсолутен датив (и *бѣ бесѣдоуѣшема има* и *стѣжаѣшема са има* 1^б, *придѣ на гробъ вьситаѣшѹ сѣнѹ* 11^а, *сѣдѣшѹ же ѿмоу на горѣ елешньстѣ* 19^а, *вьсѣдѣшѹ Іѹѹ вь весѣ ѿтерѣ* 23^б, и *бѣ идѣшема имъ исчистиша са* 23^б, *привлѣжѣшѹ же са ѿмоу* 25^б), додека од областа на лексиката прави впечаток употребата на некои од архаичните лексеми (*повекепати година* и *етерѣ*, *иночадѣ*

¹⁰ Емилие Блахова – Зое Хауптова, Струмички (македонски) апостол. Кирилски споменик од XIII век, МАНУ, Скопје 1990, XVIII.

¹¹ С. Кульбакинѣ, Цит. д., 28.

и сл.), како и употребата на лексички евреизми, односно арамеизми. Покрај често употребуваните **аминъ** и **сѣбота**, во Велешкото евангелие ги среќаваме и следниве лексеми од еврејско, односно арамејско потекло: **витезда** – на ѿѣчии кѣпѣли ѿже нарицаѣтъ сѧ и ѿевреиски виѣезда 13^б, **еффата** – и гл҃а ѿмоу еффаѧа ѿже ѿстъ развръзи сѧ 31^а, **кифа** – ты наречеши сѧ кифа ѿже сказаѣтъ сѧ петръ 3^а, **мамона** – не можете Боу работати и мамонъ 25^а, **манна** – ѿѣи ваши ѿша маннѣ въ поустини и оумръша 13^а, **месиа** – и гл҃а ѿмоу ѿбрѣтохомъ месинѣ ѿже ѿстъ сказаемо Хѣ 3^а, **въмъ** тако месиа придеть нарицаемии Хѣ 16^б, **пасха** – и близъ бѣ пасха жидовска 4^б, **равви** – ѿна же рѣсте ѿмоу раѿви ѿже гл҃етъ сѧ сказаемо ѣчителю 2^б, **Тома** – ѿома же единъ ѿ ѿбоюнадесѧте нарицаемии близнець 6^б.

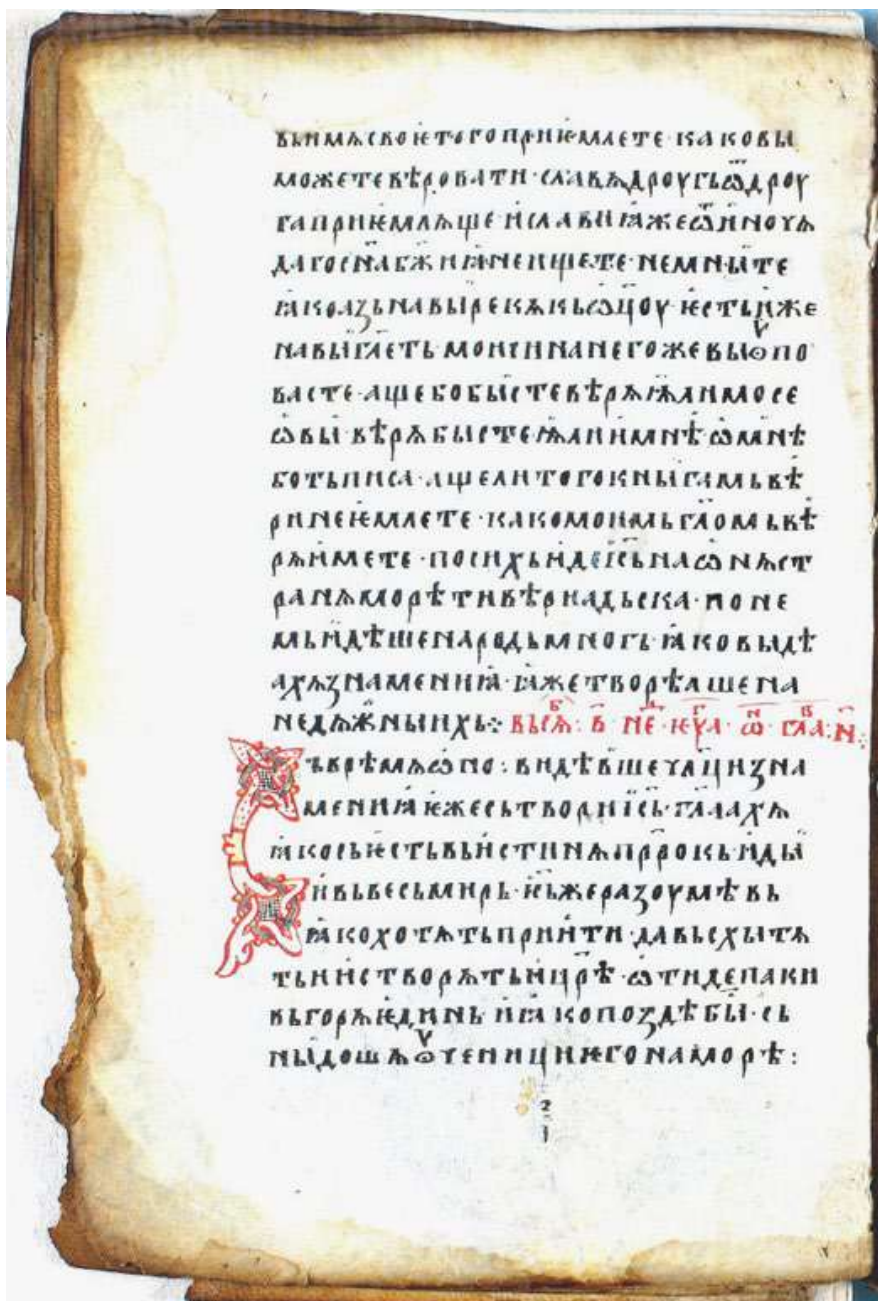
Gjorgi POP-ATANASOV

NOTES ON THE ORTHOGRAPHY AND THE LANGUAGE OF THE VELES GOSPEL

Summary

The Veles Gospel is aprakos (evangelistar), created at the end of the XII, or at the beginning of the XIII century. Currently, it is kept at the National Library in Sofia, where it was sent from Veles. It was not preserved in its entirety – now it contains only 31 sheets, nevertheless in it we find valuable information about the Macedonian literary language. In this study a short review is given about the orthostatic and the language characteristics of the manuscript.

Марјан МАРКОВИЌ

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

markovic@ukim.edu.mk

ФОРМАЛНА И СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА НА ПРАСЛОВЕНСКИОТ КОРЕН *TĒG- ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Доколку се набљудува јазичната еволуција на македонскиот јазик, може да се забележат две тенденции: едната оди во правец на зачувување и континуирање на наследените словенски карактеристики (како во граматичкиот така и во лексичкиот систем), а другата тенденција оди во правец на постојана адаптација на јазичната структура мотивирана од непосредниот контакт со другите балкански јазици. Граматичкиот систем се модификува и се појавуваат потранспарентни граматички показатели за оние семантички категории кои се најважни за воспоставување поеднозначна и појасна комуникација. Лексичкиот систем постојано се надополнувал со нови елементи и се приспособувал на непосредните културни и општествени влијанија, а особено во периодот на интензивниот меѓујазичен контакт во рамките на Балканската јазична заедница.

При анализата на лексичките средства кои пренесуваат информација од семантичкиот континуум, доаѓаме до заклучок дека голем дел од прасловенските глаголски основи кои се однесуваат на прототипните човекови позиции, движења и активности со рака, најдобро го покажуваат овој процес и овозможуваат хронолошко следење на нивната формална и семантичка деривација (Марковиќ, Тополињска 2019). Тој процес овозможува да се набљудуваат и да се анализираат деривациските дендрити кои во себе ги задржуваат основните (одликувачки) семантички компоненти. Тие основни семантички компоненти, првично поврзани со основните човекови позиции, движења и активности со рака, со текот на јазичната еволуција се пренесуваат од човекот (и неговиот однос кон

просторот), животинскиот и растителниот свет, материјалниот (општествено-цивилизациониот) свет, па сè до најапстрактниот – ментален свет на човекот.

Во овој текст ќе се осврнеме на формалната и семантичката деривација на прасловенскиот глаголски корен **tęg-*, кој е еден од оние прасловенски глаголски корени кои во себе имаат вградена семантичка компонента којашто се однесува на основните човекови позиции, движења и активности. Во случајов се работи за еден од оние глаголски корени коишто се однесуваат на некои од основните човекови активности со рака. Во таа група спаѓаат и прасловенските глаголски корени: **(j)ę/(j)ьm-*, **bьr-/ber-*, **da-/da-r-*, **met-/mot-/mot-*, **tьk-* и други. Нивните основни семантички компоненти, прототипно поврзани со основни човекови активности со рака, многу широко се пренесуваат во материјалниот свет, а исто така даваат и голем број деривати во рамките на менталниот човеков свет.

1. Етимолошка анализа

Глаголскиот корен **tęg-* се јавува во прасловенскиот јазик со основното значење *'влече, шеѓне'* (Skok 1971: 284). Од него, во старословенскиот период се јавува глаголската форма **tęgnęti*, од којашто (со префиксирање и со вокални превои) се јавиле бројни глаголски деривати. Овој прасловенски глаголски корен е доста продуктивен и преку голем број формални деривати се јавува во сите словенски јазици. Покрај основниот глаголски корен **tęg-*, во прасловенскиот (со алтернација *g > z(ž)*) се јавува и имперфективниот глаголски корен **tez(ž)-*. Иако тој станал продуктивен во другите словенски јазици (српски: *potezati, rastezati, zatezati...*), во македонскиот не развил глаголски и именски деривати. Вокалот *e* во прасловенскиот корен **tęg-* е добиен од палаталниот назален вокал *ę*. Во превојот *ę > ɔ* се јавува прасловенскиот именски дериват **tęga* (*шаѓа*), од кој, пак, во македонскиот јазик се развиле бројни глаголски деривати (*шаѓува, шажи, нашажи...*). Уште во прасловенскиот период се јавува именскиот дериват **tęg* со неколку значења *'шежина, шруо, најор'*. Од именскиот дериват **tęg* се образувал каузативот **težiti*, од кој, пак, се развиле бројни деривати во сите словенски јазици, а секако и во македонскиот (*шежи, шежок, шешкошја...*).

2. Формална деривација на глаголскиот корен **tęg-*

а) Прасловенската глаголска основа **tęg-* во македонскиот јазик дала бројни деривати. Таа станала продуктивна основа како за образување свршени така и за образување несвршени глаголи. Од неа се развила основната непрефиксирана глаголска форма *шеѓне*. Оваа основна глаголска форма дала бројни деривати, кои потоа со вторична импер-

фективизација (со суфиксот *-ува*) образувале бројни видски парови: *доиџење – доиџењува, заиџење – заиџењува, исџење – исџењува, наиџење – наиџењува, оиџење – оиџењува, ѿорзаиџење – ѿорзаиџењува, ѿоисџење – ѿоисџењува, ѿооџење – ѿооџењува, ѿоѿресџење – ѿоѿресџењува, ѿоѿрисџење – ѿоѿрисџењува, ѿорасџење – ѿорасџењува, ѿоѿење – ѿоѿењува, ѿоѿсџење – ѿоѿсџењува, ѿресџење – ѿресџењува, ѿреџење – ѿреџењува, ѿрисџење – ѿрисџењува, ѿриѿење – ѿриѿењува, ѿроѿење – ѿроѿењува, расџење – расџењува, сџење – сџењува (сџеџа)...*

Може да се забележи дека продуктивноста на глаголската основа **teg-* во македонскиот јазик е голема и дека во формалното глаголско зборообразување се вклучени сите префикси кои го доопределуваат обемот на акцијата определена со основната глаголска форма – *џење*. Бидејќи се работи за 'човекова активност со рака' којашто има и просторна компонента, при деривациските процеси се јавуваат и двојни префикси, кои го доопределуваат степенот на извршување на соодветна акција: *ѿор-за-џење, ѿо-ис-џење, ѿо-оѿ-џење, ѿо-ѿре-сџење, ѿо-ѿри-сџење, ѿо-рас-џење, ѿоѿ-с-џење,...*

Исто така, за специфичност на македонскиот јазик во однос на глаголската деривација на основата **teg-* може да се смета и тоа дека видските парови се образуват од само една основа, додека имперфектната основа **tez-*, настаната со алтернација $g > z(\dot{z})$, станала сосема непродуктивна за разлика од некои други словенски јазици; пр. во српскиот: *istežati, rastežati, potežati, natežati...*). Во случајот со глаголската основа **teg-*, таа улога ја презел продуктивниот суфикс за имперфективизација (*-ува*), кој се наложува врз само една (најчесто свршена) основа. Тенденцијата на македонскиот јазик да образува видски парови од едно јадро, најчесто од перфективната/перфективизираната основа, најмногу се огледа во глаголските зборообразувачки модели во југозападните македонски говори (Видоески 1999: 239). Тоа овозможило поеднозначна видска диференцијација на глаголите, при што, покрај старите вокални и консонантски алтернации, на сцена стапиле и префиксите и суфиксите како видски модификатори. Развојот на македонскиот јазик во мултијазична и мултикултурна средина придонел кон потребата тој постојано да се адаптира, при што старите морфонолошки разликувачки (пред сè видски) експоненти најчесто ги заменуваат со потранспарентни показатели, како што е и во случајот со формалната глаголска деривација на основата **teg-*.

Како што спомнавме погоре, уште во старословенскиот период се јавува именскиот дериват **teg* со значење '*џежина, џруд, најор*'. Од овој именски дериват се образувале бројни глаголски и вторични именски и придавски деривати: *џеџ/џеџови, џеџави, џеџли, џеџлење, џеџило, џеџав, џеџавење, џеџавец, џеџавица, џеџоба, џеџобен, џеџобносѿ,...* Од овој именски дериват се формирал стариот каузатив **težiti*, кој во

македонскиот јазик дал бројни деривати: *џежи*, *урамноџежи*, *џежне*, *доџежне*, *наџежне*, *оџежне*, *сиџежне*; *џежа*, *џежина*, *џежишиџе*, *рамноџежа* *џежок/џешка*, *џешко*, *џешикоџија*...

Уште еден продуктивен деривациски процес се формирал преку превојот $\epsilon > \text{q}$, кој уште во прасловенскиот период го дал именскиот дериват **toga*, од кој, пак, во македонскиот јазик се развиле бројни деривати: *џаџа*, *џаџува*, *џаџување*, *џаџовен*, *џаџовно*; *џаџи*, *доџаџи* – *доџаџува*, *заџаџи* – *заџаџува*, *наџаџи* – *наџаџува*, *џоџаџи* – *џоџаџува*, *расџаџи* – *расџаџува*; *џаџен*, *џаџно*, *џаџење*, *џаџачка*,...

Во рамките на апстрактната лексика поврзана со правната терминологија, со неправилен развој на *q* во *y* се јавуваат дериватите: *џуџи*, *џуџба*, *џуџишiel*, *џуџеник*,...

3. Семантичка деривација на глаголскиот корен **teg-*

Како и кај повеќето прасловенски глаголски корени кои се однесуваат на основните човекови позиции, движења и активности со рака, така и кај прасловенскиот глаголски корен **teg-* одликувачката вградена семантичка компонента прототипно е поврзана со човекот и неговиот однос/активност во рамките на просторот. Во овој случај се однесува на **човековата активност со рака, при што вложува напор да го придвижи 'објектот' во просторот (со извлекување)**. Токму поради прототипната поврзаност со човекот и неговата активност со рака, основната семантичка компонента вградена во коренот лесно може да се пренесе низ материјалниот свет, потоа преку општествено цивилизациониот, па сè до менталниот свет. Доколку ја декомпонираме вградената семантичка компонента, можеме да забележиме дека најважниот сегмент во таа човекова активност со рака е **'вложувањето напор'**. Самиот семантички концепт за *напор* по асоцијативен пат лесно се пренесува во менталниот свет, односно –

- она што претставува **'напор/тешкотија'** во реалниот свет, –
- предизвикува **'болка/тага/непријатност/мака'** во духовниот/ментален свет на човекот. Следниве примери ни го покажуваат тоа:

Примери¹:

а) Реален свет (човек и простор) – семантичка компонента **'со напор придвижува во просторот'**

1. Од луѓина го **џежнеше** за ракав.
2. Не **џежни** ги така чорайиш зашто ќе се развлечай.

¹ Македонските примери се преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>).

3. Воловиѝе со мака ја **ѝеџлеа** колаѝа.
4. Го **ѝеџлеше** накај оуканоѝ.
5. Синоѝ џо **ѝоѝеџна** ѝаѝкоѝо за ракаѝа.
6. Малку џи **зайџеџна** оизџиниѝе на коњоѝ и ѝој засѝана.
7. Му џо **зайџеџна** јажеѝо околу враѝоѝ
8. Иџрајќи кошарка ја **исѝеџна** ракаѝа.
9. **Оѝѝеџна** јаже меџу двеѝе дрва во двороѝ за ѝружање алиѝѝа.
10. Присуѝниѝе џи **ѝоисѝеџнаа** враѝовиѝе.
11. Цемѝероѝ му се **ѝорасѝеџна** во ракавиѝе.
12. **Поѝсѝеџни** џо обрачоѝ.
13. Товароѝ **ѝреѝеџна** на еднаѝа сѝрана.
14. Го **ѝрисѝеџна** ременоѝ.
15. Ги **ѝриѝеџна** јажѝѝаѝа на ѝовароѝ.
16. Кожаѝа ѝреба убаво да ја **расѝеџнеѝе**.
17. Пуловероѝ ѝи се **расѝеџнал**.
18. Ја **сѝеџна** бочваѝа.
19. **Сѝеџни** џи ремениѝе.

Сите погореприведени глаголски деривати од прасловенскиот глаголски корен *teg- во себе ја носат развиената семантичка компонента на 'вложување напор при преместување/придвижување некого/нешто во просторот'. Правецот и обемот на тоа преместување се најчесто вградени во префиксите, кои при деривациските процеси на овој корен не вршат видска модификација. Како што спомнавме погоре, видската модификација ја врши суфиксот -ува, кој се надградува на перфективната глаголска основа (оѝѝеџне – оѝѝеџнува, зайџеџне – зайџеџнува, ѝриѝеџне – ѝриѝеџнува...)

a1) Ментален свет (човек и простор) – семантичка компонента 'ѝренос на ѝросѝорноѝо ѝридвигување (со најор) во ѝридвигување во менѝалниоѝ свеѝ'

1. Ја **ѝеџави** рабоѝаѝа.
2. Ајде, ѝоживо малку, немој да се **ѝеџавиш**.
3. И срце џо **ѝеџне** на невраѝен ѝаѝ.
4. Има **ѝеџоби** во џрадниоѝ кош.
5. Ме оѝѝави **ѝеџобна** во седмиоѝ месец.
6. Сѝ одеше добро додека ѝој не ја **зайџеџна** рабоѝаѝа.
7. Се **ѝодзайџеџнаа** рабоѝниѝе на џраницаѝа.
8. Му беше ѝеѝко да **ѝоѝеџне** разџовор за ѝоа.
9. Сеѝо ѝоа сѝори кај колеџиѝе сосем да **ѝреѝеџнаѝ** симѝаѝиѝе за неџо.
10. Мноџу си џо **расѝеџнал** рефераѝоѝ.
11. Се **расѝеџна** деноѝ.

12. *Ќе ме **сџеџне** околу срцеџо.*

13. *Ме **сџеџна** во ѓрлоџо.*

И во менталниот свет, дериватите од прасловенскиот глаголски корен **teǵ-* во себе ја носат развиената семантичка компонента на 'преместување/придвижување нешто во апстрактниот/менталниот свет, при што *вложувањеџо најор* може да буди непријатни чувства'.

Семантичката деривација на формите изведени од каузативот **težiti* (од именскиот дериват **teg*) се потпира на фактот дека 'придвижувањето во просторот' може да биде предизвикано не само од човекот и неговата активност со рака туку и од природните сили, во случајов – Земјината гравитација.

Примери:

б) Реален свет (природни сили) – семантичка компонента 'последица од **придвижувањето кон долу** што го создаваат природните сили/Земјината гравитација'

1. *Гранкиџе се виџкаа џод **џежинаџа** на џлодоџ.*
2. ***Тежинаџа** на џовароџ изнесуваше 200 кџ.*
3. *Повеќе **џежџџ** кошевиџе оџколку ѓрозјеџо.*
4. *Само чевлиџе **џежџџ** две кила.*
5. ***Тежџџ** џусџи синџири, нозеџе одвај се креваџџ.*
6. *Му **доџежнала** врекаџа на ѓрбоџ.*
7. *Гранкиџе **наџежнале** од боџџ рог.*
8. *Покривиџе на кукиџе **наџежнаа** од снеџ.*
9. *Кајчеџо **наџежна** на нашаџа сџрана.*
10. *Терезиџа **наџежна** на еднаџа, џа на друџаџа сџрана и се смири.*
11. *Туџуноџ **оџежнал** од влаџаџа.*
12. *Деџеџо **оџежнало** од мноџу јадење и лежење.*
13. ***Сџежнаа** ѓранкиџе.*

б1) Ментален свет (природни сили) – семантичка компонента 'негативна **духовна** последица од придвижувањето кон долу/**напорот** што во реалниот свет го создаваат природните сили/Земјината гравитација'

1. *Ако џи **џежи** оваа должностџ, ќе џи дадеме друџа.*
2. *Годиниџе му **наџежнале**.*
3. *Во душаџа ми **наџежна** ѓолема џаџа.*
4. *Комиџиџа ни ја **оџежна** изѓрабџаџа на кукаџа со џоднесување џужба.*
5. *Дожроџ и веџероџ им ѓо **оџежна** движењеџо на луџеџо.*
6. *Тоа е ѓолема **џежина** за неџо.*

* * *

7. Многу *тешкојии* имаме со неџо.
8. Дислексија е *тешкојија* со учењето.
9. *Тешко* е да живееш сам.
10. Многу *тешко* се искачи на *четвртиот* кат.
11. Сушта многу *тешко* ѝ догоди нашиот крај.
12. *Тешко* може во тоа да се верува.
13. *Тешко* ми е на срцево/душава без неа.
14. *Тешко* на децата, си останаа без мајка.
15. Ако ѝ фатам само, *тешко* нему.
16. *Тешка* навреда. *Тешок* збор. *Тешки* последици. *Тешка* загуба.
Тешка жрешка. *Тешок* жрев. *Тешки* времиња. *Тешка* работа.
Тешка задача. *Тешок* сон. *Тешка* сурбина.

Како што често е случај при семантичката деривација и кај другите прасловенски глаголски корени поврзани со основните човекови позиции, движења и активности со рака, така и при семантичката деривација на прасловенскиот глаголски корен **teg-* (односно формите изведени од каузативот **težiti*), при преносот на основната семантичка компонента од реалниот во менталниот свет, се губи просторната компонента. Така, во погоренаведените примери, важна е 'негативната духовна последица', додека 'придвижувањето кон долу предизвикано од Земјината гравитација' е сосема загубено и непотребно. Тоа може да го илустрираме со пример на двата основни глаголски деривати од прасловенските глаголски корени **-sta* и **pad-*, каде што просторното придвижување (на човекот) кон горе (**-sta-*) и кон долу (**pad-*) во реалниот свет, сосема се губи во менталниот свет и единствено е важна последицата од тоа придвижување: *Ми стана жал./Ми падна жал*.

Семантичката деривација на прасловенскиот именски дериват **toza* (настанат преку превојот $\epsilon > \text{о}$), кој во македонскиот јазик исто така дал бројни глаголски и именски деривати, ни покажува дека и формалните разликувачки елементи можат да играат голема улога во семантичката деривација, односно во себе да носат особена вградена семантичка компонента. Во овој случај изведените формални деривати секогаш се однесуваат на активности поврзани со менталниот свет на човекот. Основната семантичка компонента 'напор при придвижување во просторот', вградена во прасловенскиот глаголски корен **teg-*, којашто во менталниот свет се пренесува во 'непријатност, мака....' овозможила во сите овие деривати да биде вграден еден елемент кој е поврзан со физичкиот напор/страдање на човекот и кој се пренесува во 'мака/духовно страдање' во менталниот свет.

Примери:

в) Ментален свет (човек и ѝпросѝор) – семантичка компонента 'неѓаѝивен резулѝаѝи од најорѝи – мака/духовно сѝирадање'

1. Го совлада ѝолема ѝаѝа.
2. Цел ден ѝлаче и ѝаѝува.
3. Посѝојано ѝаѝува ѝо родниѝи крај
4. Мајка ѝи ѝаѝи ѝо ѝебе.
5. Плакала и ѝо ѝаѝела.
6. Шѝо си денеска ѝака ѝаѝен?
7. Тој имаше ѝаѝен ѝлас.
8. Денес слушавме една мноѝу ѝаѝсна ѝесна.
9. Околу неа наседнаа жениѝе ѝаѝсачки.
10. Весѝа за несреќаѝа во рудникоѝи сѝиѝе ѝи најаѝи.
11. Коѝа осѝана сама, мноѝу се најаѝи.
12. Немој да му зборуваѝ, ќе ѝо расѝаѝиѝи.
13. Пак се расѝаѝи девојчеѝо.

Заклучок

Од спроведената анализа на формалната и семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен **teġ-* може да се заклучи дека оние глаголски корени кои во себе носат вградени семантички компоненти прототипно поврзани со човекот и неговиот однос кон просторот (позиција, движење, активности со рака) се најподатни преку метафоризација и асоцијација да се пренесат од реалниот човеков свет до менталниот/апстрактен свет.

Прототипната семантичка компонента вградена во овој прасловенски глаголски корен може да ја развиеме како 'човекова активност со рака при којашто човекот вложува **напор** за придвижување некогo/нешто во просторот'. Компонентата 'придвижување (со напор)' лесно се пренесува од реалниот во менталниот свет, а обемот и интензитетот се вградени во префиксираните форми (кај глаголските деривати). Анализата на дериватите изведени од каузативот **teġiti* ни покажува дека тоа 'придвижување (со напор)' може да биде насочено (кон долу) и да биде предизвикано не од човекот, туку од природните сили – Земјината гравитација. Во менталниот свет оваа семантичка компонента се огледа како 'негативна **духовна** последица од придвижувањето (со напор) кон долу', при што правецот на придвижувањето се губи, а сепак компонентата 'напор' останува вградена во соодветните деривати. Дериватите од прасловенската именска форма **toga* (превој $\epsilon > o$) во себе ги носат основните семантички компоненти вградени во прасловенскиот глаголски корен **teġ-*, при што во овие деривати е истакнат негативниот резултат

од 'придвижувањето со напор', којшто во процесите на семантичка деривација се манифестира како 'болка/мака/духовно страдање'.

Сето ова, од една страна, ни ја потврдува антропоцентрично-спацијалната поставеност на човековиот јазик, а од друга страна, ни покажува во колкава мера македонскиот јазик ги вградил во својот лексички систем богатото прасловенско наследство и механизмите на формалната и на семантичката деривација. Исто така, низ оваа анализа можеме да проследиме како македонскиот јазик ги искористил и наследените, а и сопствените механизми (за видска и формална деривација), за да може уште подлабоко да ја истакне семантичката диференцијација, притоа обидувајќи се што поверно да ја отслика концептуализацијата на светот, а притоа постојано адаптирајќи се во однос на влијанијата од непосредната околина.

Литература

- Велева С., 2006. *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Видоески, Б. 1994. „Модели на имперфективни глаголи“, *XX научна дискусија на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30.VII - 13.VIII. 1993 година*, 29-44, препечатено во *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 3, изд. МАНУ, 1999.
- Голомб, З. 1970. „За 'механизмот' на словенско-романските односи на Балканскиот полуостров,“ *Македонски јазик XXI*, pp. 115-32.
- Конески, Б. (ред.). 1986. *Речник на македонскиот јазик со српско-хрватски толкувања*. Скопје: Македонска книга.
- Конески, Б., 1981, *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, К. 2003, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Марковиќ, М., Тополињска, З. 2019, *Македонски ~ њолски : Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*, 2019, 177 стр., МАНУ, Скопје.
- Мургоски, З. 2011. *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје.
- Тополињска, З. 2017. “Derywacja sematyczna“ *Пушевимa речи, Зборник радова у част Даринки Горјан Премк*, Београд: Универзитет у Београду, стр. 341-344.
- Фасмер, М. 1986. *Этимологический словарь русского языка*. Москва.
- Фридман, В. 2011. *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ.

- Alinei, M. 1991, 1992. "New hypotheses on the linguistic origin of Europe: the contribution of semantics and dialectology", *Quaderni di semantica* XII/2, XIII/1, Bologna.
- Boryś, W. 2006 *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Buck, C. D. 1949, (reprinted 1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman A.V., 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Kittila, S., Vasti K., Ylikoski J. (ed.). 2011. *Case, Animacy and Semantic Roles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company,
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Volumes I, II. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Mallory J. P, Adams D. Q. (ed.). 1997. *Encyclopedia of Indo-European Culture*, London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Mallory J. P, Adams D. Q. (ed.). 2006. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, New York: Oxford University Press.
- Markovikj, M. 2017. "Околу реструктурирањето на глаголскиот систем во македонскиот јазик (во балкански контекст)", *Balkanistica: Macedonia past and present : proceedings from the Ninth Macedonian - North American Conference on Macedonian Studies* Vol. 30, issue 2, University, MS : South East European Studies Association, pp. 175-185.
- Miklosich, F. 1886. *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien.
- Shields, K. C. 1992. *A History of Indo-European Verb Morphology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Skok, P. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Ślawski, F. 1974. *Słownik prasłowiański I*. Warszawa: Ossolineum, Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Solecka, K.M. 1983. *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Topolińska, Z., 1996, "Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System," *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*," 52, pp. 57-72.
- Topolińska, Z. 2014, *Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Doscource?*, The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6, Beech Stave Press, New York, USA.
- Topolińska, Z. 2015. "Kręte drogi prasłowiańskiego dziedzictwa", *Zmiana Perspektywy* 95-133, Kraków: PAU.

- Topolińska, Z., Markovikj M. 2016. "An insight into the history of Balkan Slavic languages. Macedonian perspective". *Linguistica Copernicana*, Vol. 13, Toruń. pp. 35-65.
- Vidoeski, B. 1997. "Morphological Patterns of Imperfective Verbs in Dialects of the Macedonian Language", *Balkanistica* 10, pp. 411-429.
- Wierzbicka, A. 1972. *Semantic Primitives*. Frankfurt/M., Germany: Athenäum Verlag,

Marjan MARKOVIKJ

FORMAL AND SEMANTIC DERIVATION OF THE PROTOSLAVIC
VERBAL ROOT **TĘG*- IN MACEDONIAN LANGUAGE

Summary

The subject of analysis in this paper is verbal root **tęg*- which formal and semantic development can be traced from a proto-slavic period. The research is based on anthropocentric-spatial language theory which helps to analyze how the basic semantic component embedded in some verbal roots representing basic human positions, movements and activities with hand, can transfer and rise through evolution of the conceptualization (of the material and mental world). The author analyzes the derivatives of the protoslavic verbal root **tęg*- with embedded semantic component 'human activity with hand where the human makes effort to move/relocate somebody/something in the space' and how the formal verbal and nominal derivatives carry this semantic information through language evolution, both in real and in mental world.

Pavol ŽIGO

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied – Bratislava
pavol.zigo53@gmail.com

**POMENOVANIE *DED* A *BAB(K)A* (NIELEN)
V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH CEZ PRIZMU
SLOVANSKÉHO JAZYKOVÉHO ATLASU¹**

Hľadanie prieniku etnokultúrnych fenoménov v rámci areálových kontaktov nie je mysliteľné bez uvedomovania si jazykových zmien. Preto, lebo jazyk je jedným z najspoľahlivejších indikátorov vzájomného vplyvu odlišných kultúr, vnímania inakosti či miery adaptácie nedomácich prvkov v novom prostredí. Klasický príkladom, ktorý poskytuje rozsiahle možnosti na interpretáciu vzájomných kontaktov geneticky príbuzných aj nepríbuzných jazykov, sa môže stať problematika vyjadrovania rodinných vzťahov a ich jednotlivých prvkov. Ide o samostatný tematický celok, ktorý spracúva a pripravuje na vydanie bulharská národná komisia *Slovanského jazykového atlasu*. Mnohoaspektovosť tejto problematiky sa v plnom svetle odhalí až vydaním uvedeného zväzku, preto sa v tomto príspevku v nadväznosti na naše predchádzajúce interpretačné pokusy z oblasti vyjadrovania rodinných vzťahov (Žigo-Žigová 1987a: 3-6, Žigo-Žigová 1987b: 3-6, Žigo 2015: 331-342, Žigo 2019: 205-210) zameriame na potrebu postupného rozvíjania poznatkov kartografickej interpretácie jednotlivých nárečových javov. Radi by sme tak poukázali na inšpiratívnu povahu prirodzených jazykových útvarov, odrážajúcich skryté fenomény a presahujúce sféru areálovej lingvistiky a inklinujúce k prirodzeným typologickým zmenám. Mapy jednotlivých zväzkov *Slovanského jazykového atlasu* vytvárajú integrujúci pohľad na areálovú distribúciu javu, na štruktúru a jej vývinové zmeny zašifrované do morfonologickej legendy a komentára, ako aj do celkového indexu jednotlivých podôb. Súhrn všetkých informácií však nie je len cieľom vytvoriť integrujúci obraz o

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0104/18 *Slovanský jazykový atlas*.

areálovej distribúcii javu v celoslovanskom areáli, o jeho fungovaní či pôvode jednotlivých podôb, ale sa stáva prostriedkom na ďalšie hľadanie skrytých súvislostí jazykovej aj mimolingvistickej povahy a uvedomovania si, že klasifikácia slovanských jazykov na západoslovanské, južnoslovanské a východoslovanské je ťažiskovo založená na striedniciach za praslovanské hláskové skupiny, t. j. na stave pred vyše 1000 rokov (Đurovič 1973:225). Cieľom súčasnej interpretácie sú však zmeny, ku ktorým došlo v prirodzených útvaroch slovanských jazykov v ďalšom období ich samostatného vývinu.

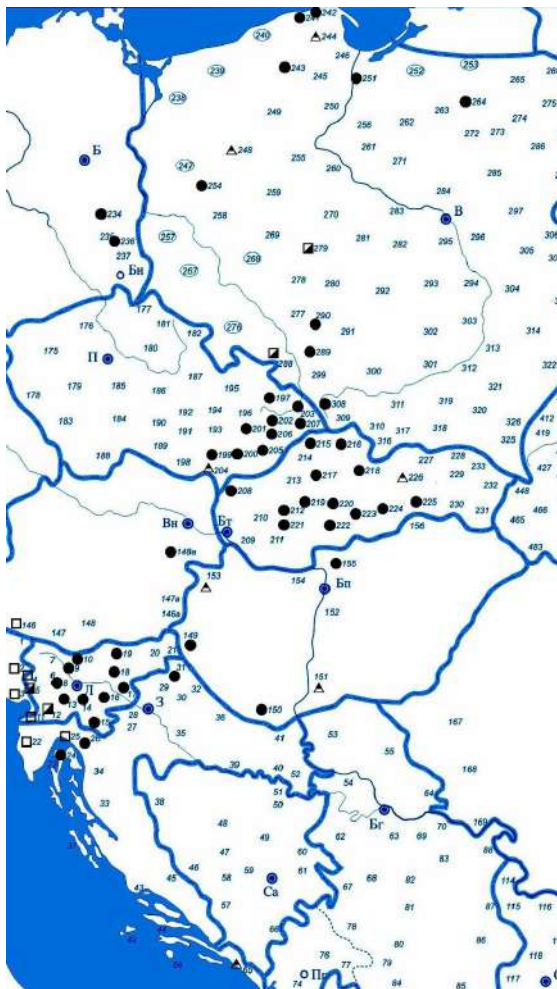
Na mapách lexikálno-slovotvornej série *Slovanského jazykového atlasu* sa interpretujú jednotlivé lexémy a ich deriváty z hľadiska pôvodu. Na dvoch príkladoch najprirodzenejšieho a všetkým jazykom najvlastnejšieho pomenovania rodinných vzťahov by sme radi poukázali na fenomény, odhaľujúce nielen areálovú diferenciáciu javov z oblasti lexiky, ale nimi chceme motivovať používateľa atlasu k zamysleniu sa, akým spôsobom vystihnúť areálový vplyv geneticky nepríbuzných jazykov na ich typológiu. Dôvodom na takéto zmyslenie sa nám stala areálová distribúcia dvoch javov z okruhu rodinných pomenovaní, z ktorých v tomto prípade z *Dotazníka Slovanského jazykového atlasu* vyberáme javy č. 1837 **děďь* (Аванесов 1965:142) – autormi mapy do pripravovaného zväzku sú M. Horvat, J. Siatkowski, V. Smole – a jav č. 1842 **baba* (Аванесов 1965:142) – autorkami mapy sú A. Ferencíková a J. Waniakowa. V našom príspevku nám nejde o enumeráciu všetkých podôb, ktorými sa v nárečiach slovanských jazykov pomenúvajú predkovia v druhej generácii, ale nám ide o hľadanie hraníc medzi lexikálnym prevzatím a externým tlakom typologickej povahy na pôvodné slovanské jazykové územie.

Konkrétnym príkladom je kartografické spracovanie pomenovania predka mužského pohlavia druhej generácie – na väčšine slovanského územia vyjadreného etymónom **děďь* vo význame najstarší príslušník rodu, „otcov otec“, „matkin otec“ (v časti slovanských jazykov slovo *ded* motivovalo aj význam „pomenovanie nevel'kej vidieckej obývanej lokality“ odvodenou podobou *dedina*; Žigo 2009:12). Slovo *ded* malo významné postavenie v jazyku aj tým, že sa ním umocňovala a v skutočnosti odrážala spoločná držba a vlastníctvo majetku, založeného na rodovom princípe, vlastníctvo odvíjajúce sa od spoločného predka a postupného prechodu majetku na jeho potomkov *dedením*. Pomenovania predka mužského pohlavia druhej generácie sa v každom slovanskom jazyku vyjadruje špecifickým spôsobom. Dokazujú to aj príklady zo slovinských lokalít 2. *nò: no*, 3. '*nono*, 4. *nò: no*, 5. '*nò: no*, 11. '*nò: no* a 12. *nuono* (r) a z chorvátskych lokalít 22. *nũo: no* a 25. *nò: no*², kde ide evidentne o lexikálne prevzatia románskeho, v tomto prípade talianskeho pôvodu (Snoj 2003:450, Skok 1971:523). Ostatné areály s iným spôsobom vyjadrenia tohto významu, resp. inou lexémou ako **děďь*, poukazujú na po-

² Za poskytnutie materiálu ďakujeme bulharskej národnej komisii *Slovanského jazykového atlasu*, ktorá pripravuje zväzok s tematikou rodinných vzťahov.

trebu hľadať odlišnú podstatu rozdielov v porovnaní so všetkými ostatnými lokalitami s výskytom pôvodnej praslovanskej lexémy. Osobitný interpretačný prístup si tak vyžadujú príklady, ktoré sa vyskytli v slovinských lokalitách bodovej siete Slovanského jazykového atlasu: 5 *s'ta:ri 'ta:ta*, 6 *star 'wače*, 7 *star wó:ča*, *star á:ta*, 8 *váče*, 9 *stà:r á:ta*, *stà:r vó:ča*, 10 *star 'u:ča*, 12 *sta:r 'a:te*, 13 *'uače*, *star 'a:ta*, 14 *star ó:če*, *stà:r ó:če*, 15 *s'ta:ri 'oče*, *s'ta:ri 'čača*, 16 *stà:r á:te*, *st:r 'ó:če*, 17 *star 'očē*, *'o:čē*, *'o:ča*, 18 *sta:r 'a:te*, 19 *s'ta:ri 'uoča*, v chorvátskych lokalitách 24 *s'ta:ri:*, 26 *s'ta:ri 'tata*, 31 *'japa*, *s'ta:ri 'japa*, 148a *s'tariota:c*, 149 *s'ta:ri 'oča*, 150 *à:po sta:ri*, v moravských nárečiach v lokalitách 196 *stařeček*, *staře:k*, 197 *stařýček*, 199 – 201 *stařeček*, 202 *stařýček*, 203 *staříček*, 204 *stařeček*, 206 *stařý:ček*, 207 *stary tata*, *stařík*, v slovenských lokalitách 155 *apovka*, *apouka*, 208 *stareček*, *stari: tata*, 212 *stari: oťec*, *tata stari:*, 215 *stari otec*, 216 – 220 *stari: otec*, 221 *stari otec*, *stari apo*, 222 *apa stari:*, 223 *stari: otec*, 224 *starej apa*, *starej otec*, 225 *stari: otec*, 226 *stari ocec*, v lužickosrbských dialektoch 234 a 236 *stary nan*, v poľských dialektoch v lokalitách 241 *'sta'rək*, *s'təri tatk*, 242 *stark*, 243 *starəšk*, 244 *+stark*, *s'taryk*, 251 *grosek*, *lolek*, 264 *papa*, *,opapa*, *+gruzek*, 288 *opa*, *staryj foter*, 289 – 290 *stažik*, ako jednotlivosť v lokalite 279 *+kokuš*.

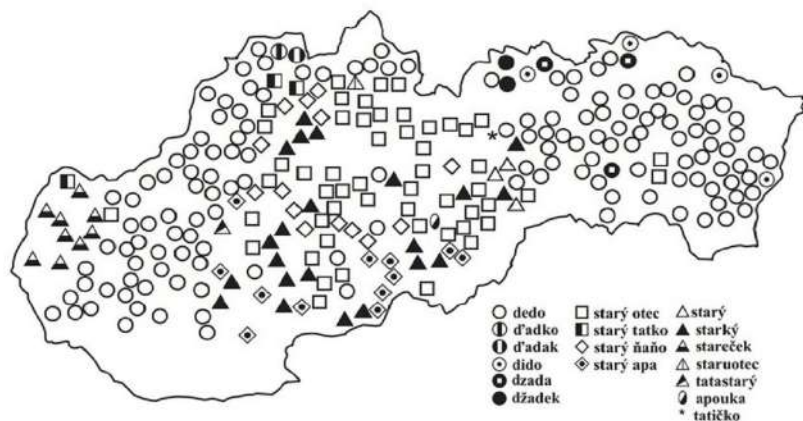
Na obrázku č. 1 štvorcovými symbolmi znázorňujeme na relevantnom slovanskom jazykovom území prevzatia z románskeho jazykového základu, kruhovými symbolmi znázorňujeme predpokladané východiskové analytické podoby s adjektívnym komponentom *star-*, resp. ich univerbizované podoby, rozdeleným štvorcovým symbolom označujeme kombinovaný výskyt pomenovania prevzatou lexémou aj syntetickým, resp. univerbizovaným tvarom (5 *'nə:no* // *s'ta:ri 'ta:ta*; 12 *sta:r 'a:te* // *'nuono*; 288 *oupa* (1), *staryj foter*), trojuholníkový symbol vyjadruje paralelný výskyt pôvodného praslovanského základu, prevzatého slova aj syntetického, resp. univerbizovaného tvaru, prípadne generačným posunom typu *tatynek* (65 *djèd* // *nó:no*; 151 *dedak* // *stà:ri 'otac*; 153 *s'tari 'japa* // *dè:da*, 226 *zèdo* // *stari ocec* // *starko*; 244 *stark*, *s'taryk* // *'zadek*; 248 *tatynek*, *+dody*, *+dodek*; 279 *'zadek* // *+kokuš*); kvôli prehľadnosti základné podoby lexémy *ded-* a jej deriváty vyskytujúce sa vo všetkých ostatných slovanských lokalitách na obrázku neuvádzame.

Obr. 1. Lexikálne prevzatia = □; analytický, resp. univerbizovaný spôsob vyjadrenia významu = ●, výskyt dvojakého označenia nedomáceho pôvodu = ■, paralelný výskyt pôvodného praslovanského základu aj syntetického, resp. univebizovaného tvaru = ▲.

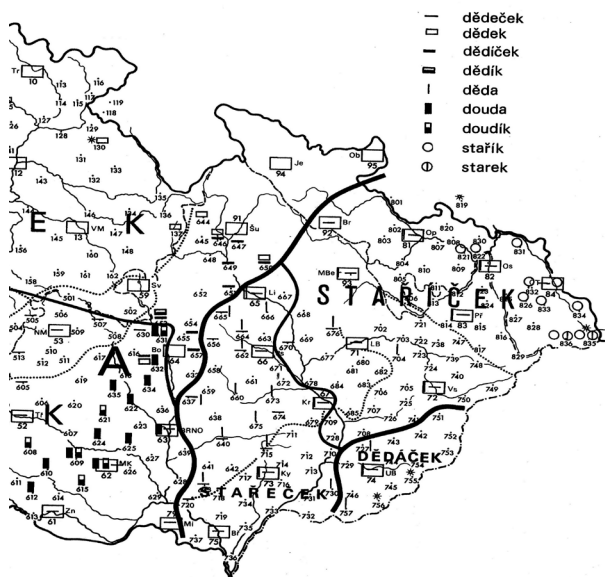
Nevyhnutnou podmienkou uvažovania o podstate sledovaných javov je ich verifikácia na úrovni mikroštruktúr, v našom prípade na úrovni stavu v nárečiach jednotlivých slovanských jazykov, v ich nárečových atlasoch, resp. v kartotékach z terénneho výskumu. Svedectvom verifikácie týchto poznatkov a dôkazom o vysokej inšpiratívnej hodnote *Slovanského jazykového atlasu* sú uvedené príklady zo západoslovanského areálu, t. j. slovenských, moravských, lužických a poľských nárečí, pendanty na úrovni mikroštruktúr

– pomenovanie predka druhej generácie mužského pohlavia. V slovenských nárečiach stav na úrovni mikroštruktúr znázorňuje *Atlas slovenského jazyka* (Habovštiak 1984:357).

Obr. 2. Pomenovanie predka mužského pohlavia druhej generácie v slovenských nárečiach (podľa Habovštiak 1984:357).

Taký istý verifikačný prístup – s rovnakými výsledkami – možno v rámci overovania si mikroštruktúr pri pomenovaní predka mužského pohlavia druhej generácie aplikovať aj využitím etnologických prác, v našom prípade Etnografického atlasu Slovenska (Kovačevičová 1990:68). Slovenské nárečové územie sa z hľadiska distribúcie lexém slúžiacich na pomenovanie predka mužského pohlavia v druhej generácii rozčleňuje na dva kompaktné areály – východoslovenský a západoslovenský (okrem záhorskej oblasti), v ktorých sa zachovala pôvodná praslovanská východisková lexéma *ded-*, a to aj v deminutívnych podobách. Pre druhý areál, spätý s územím stredoslovenských nárečí, je v tejto funkcii typický analytický spôsob pomenovania – spojením typu *starý* + synonymický rad substantíva *otec*, charakterizujúci ďalšie vnútorné členenie územia (v jeho južnej časti sa prejavil starý neslovanský kontaktný jav s maďarčinou – lexéma *apa* – v univerbizovaných podobách *apko* / *apouka* < maď. *apuka*). Rovnakým spôsobom možno distribúciu tohto javu verifikovať aj v príklade *Českého jazykového atlasu*, v ktorom sa interpretujú príslušné areály moravských a sliezskych nárečí, susediace so západoslovenským jazykovým územím:

Obr. 3. Distribúcie lexém **děd*- a **star*- v pomenovaní predka mužského pohlavia druhej generácie v moravských a sliezskych nárečiach (Balhar 1991:mapa 77).

Opísanú situáciu sme si overovali aj stavom v relevantných areáloch nárečí ostatných slovanských jazykov. Na poľskom území stav zachytáva *Mały atlas gwar polskich* (1969: mapa 568), situácia v lužickosrbských nárečiach je spracovaná v práci *Serbski rěčny atlas* (1981:mapa 8). Citované práce areálovú distribúciu sledovaného javu len potvrdzujú a nenaznačujú žiadne diskrépancie medzi úrovňami makroštruktúr a mikroštruktúr.

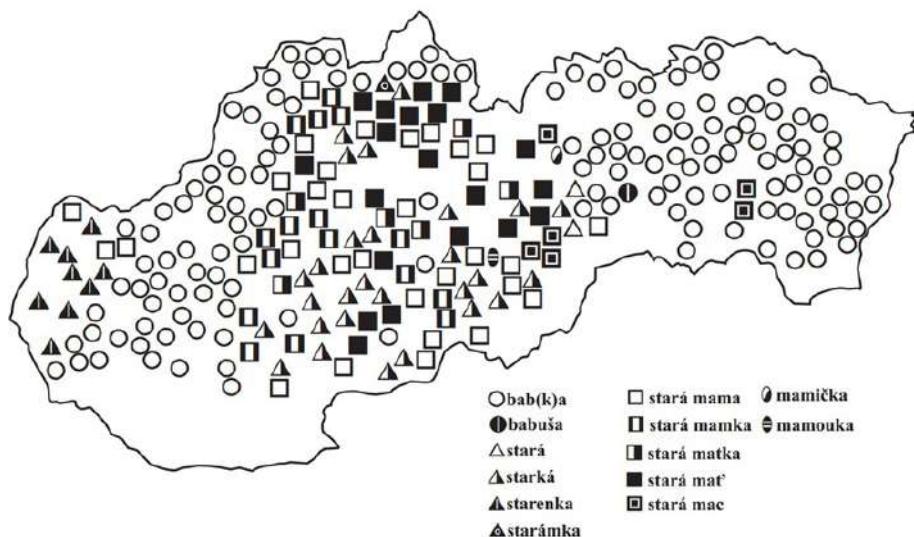
Areálová distribúcia sledovaných javov z hľadiska analytického, resp. univerbizovaného pomenovania predka druhej generácie ženského pohlavia má rovnaké paralely ako pri vyjadrovaní pomenovania predka mužského pohlavia v druhej generácii. Dokazujú to príklady zo slovinských lokalít 2 *nó:na*, 3 *'nona*, 4 *nò:na*, 5 *'no:na*, 11 *'no:na*, *'no:nca*, z chorvátskych lokalít 42 *nu-'na* 44 *'nona*, 47 *ně:na*, 50 *né:na*, 61 *né:na*, 65 *nó:ne*, (sekundárne aj z bulharskej lokality 133 *'nene*) sú lexikálnymi prevzatiami románskeho, talianskeho pôvodu (Snoj 2003:450, Skok 1971:523), lužickosrbský hybridný príklad 237 *uouka* a príklady z územia poľských nárečí 251 *groška*, 263 *gruska*, ako aj univerbizovaná podoba *ouma* v lokalitách 288 a 290, majú svoj pôvod v nemčine (na Obr. 2 ich v súlade s interpretáciou na Obr. 1 znázorňujeme štvorcovými symbolmi). Pomenovania predka druhej generácie ženského pohlavia analytickými podobami s adjektívnym komponentom *star*-, resp. ich univerbizovanými podobami, dokazujú príklady zo slovinských lokalít 6 *s'ta:ra ma:t*, 7 *stà:ra má:tə*, *stà:ra mà:ma*, 9 *stà:ra má:ma*, *stà:ra má:t*, 10

s'ta:ra ma:t, 12 *s'ta:ra 'ma:ma*, + *s'ta:ra 'ma:ti*, 14 *stà:ra má:tə*, *stara má:tə*, 15 *s'ta:ra 'mama*, 16 *s'tà:ra 'má:ma*, 17 *stara 'mama*, *s'tàra mą:t*, 18 *s'ta:ra 'ma:ma*, 19 *s'tà:ra 'mą:ti*, doklady z chorvátskych lokalít 26 *s'ta:ra 'mama*, 31 *sta'rica*, *sta'ri:ca*, 147a *s'ta:ra 'ma:ti*, 148a *s'taramajka*, 149 *s'ta:ra 'mgti*, 150 *màma stà:ra*, 151 *stà:ra mat*, 153 *s'tàra 'majka*, ojedinelý príklad z ukrajinskej lokality 171 *'mama sta'ra*, doklady z moravských nárečí 196 *stařenka*, 197 *stařenka*, 199 *stařenka*, 202 *stařenka*, 203 – 204 *stařenka*, 206 *stařenka*, 207 *staro mama*, *starka*, zo slovenských lokalít 155 *mamouka*, *mamovka*, 208 *stareňka*, 212 *stara: maňka*, *stara: mama*, 215 *stara mamka*, 216 *star:a mať*, 217 *star:a mať*, *star:a mama*, 218 – 219 *star:a mať*, *stara: mama*, 220 *star:a mať*, *stara: maňka*, 221 *star:a maťi*, *stara: maňka*, 222 *star:a maťi*, 223 *star:a maťi*, *stara: maňka*, *mamovka*, 224 *star:a maťi*, *stara: mama*, 225 *star:a mač*, v lužickosrbských lokalitách 234 *stara mama*, 236 *stara mač*, resp. doklady z poľských lokalít 238–240 *s'tərø 'nənka*; *'oma*, 242 *s'tərø 'nənka*, 243 *stareška*, 244 +*s'tarka*, 258 a 277 *starka*, 269 a 278 +*storka*, 288 *ouma*, *starka*, 289 *starka*, 290 *starka*, *o^uma*, ako hybridný tvar s prvkom nemeckého pôvodu je ojedinelý doklad z poľskej lokality 288 *starq̃u muter*. Časť príkladov z územia slovinských nárečí dokazuje generačný posun v pomenovaní predkov ženského pohlavia, sčasti stotožňovanie starej matky a mamy (označené hviezdicou): 8 *má:t*; 13 *'mą:tę*; 21 *'mąmę*, 155 *mamouka*; trojuholníkový symbol označuje kombinovaný výskyt pomenovania prevzatou lexémou aj syntetickým, resp. univerbizovaným tvarom: 288 *ouma*, *starq̃u muter*, *starka*, rozdelený štvorcový symbol vyjadruje paralelný výskyt pôvodného praslovanského základu, prevzatého slova aj syntetického, resp. univerbizovaného tvaru 55 *bàba* // °*má:jka*; 84 *'baba* // °*nana*; 149 *'baba* // *s'ta:ra 'mgti*; 215 *stara mamka* // *bapka* ; 251 *groska* // *lolka*; 318 +*starka*, °*babca*.

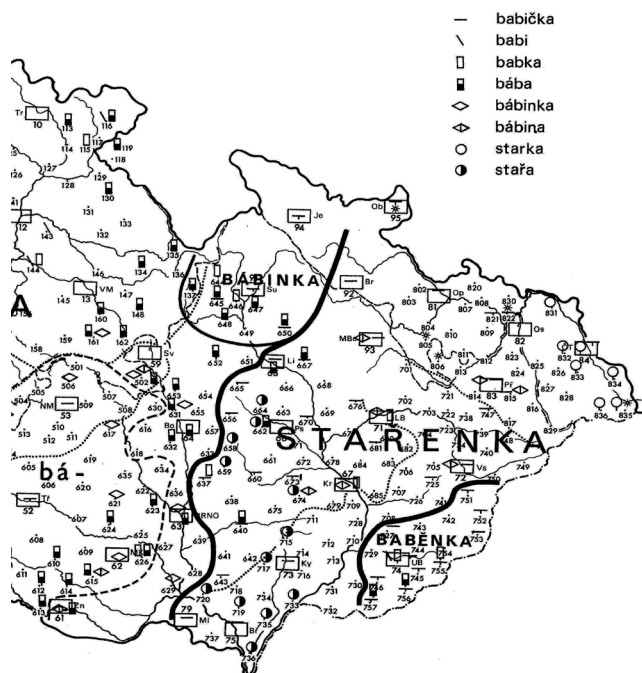
Obr. 4. Lexikálne prevzatia = □; analytický // univerbizovaný spôsob vyjadrenia významu = ●, pôvodný praslovanský základ // prevzaté slova // syntetický aj univerbizovaný tvar = ■, prevzatá lexéma aj syntetický, resp. univerbizovaný tvar = ▲.

V slovenských nárečiach sledovaný ja na úrovni mikroštruktúr znázorňuje *Atlas slovenského jazyka*.

Obr. 5. Pomenovanie predka ženského pohlavia druhej generácie v slovenských nárečiach (Habovštiak 1984:358).

Takúto istú areálovú distribúciu javu uvádza aj Etnografický atlas Slovenska (Kovačevičová 1990:68) a výskyt tohto javu možno verifikovať aj v príkladoch príslušného areálu moravských a sliezskych nárečí, susediaceho so západoslovenským jazykovým územím podľa *Českého jazykového atlasu*, resp. v citovaných nárečových atlasoch (na poľskom území stav zachytáva *Mały atlas gwar polskich* 1969: mapa 567), situácia v lužickosrbských nárečiach je spracovaná v práci *Serbski rečny atlas* (1981:mapa 17). V porovnaní s pomenovaním predka mužského pohlavia druhej generácie sa ani v týchto prácach areálová distribúcia sledovaného javu na úrovni makroštruktúry v rámci *Slovanského jazykového atlasu* nelíši od mikroštruktúr, interpretovaných v národných atlasoch.

Obr. 6. Distribúcie lexém *bab- a *star- v pomenovaní predka ženského pohlavia druhej generácie v moravských a sliezskych nárečiach (Balhar 1991:mapa 78).

Areálová distribúcia týchto modelov v pomenovaní predkov druhej generácie privádza k úvahám o externom tlaku, vyvolávajúcim typologické zmeny, ktoré treba výrazne odlišiť od lexikálnych prevzatí. Nemožno sa tu však vzdať rešpektu pred vedou a udržať si na zreteli aj mieru vedeckej skepsy v takom zmysle, že materiál *Slovanského jazykového atlasu* dokazuje stav z hľadiska jazykových makroštruktúr, resp. na striktné definovanej bodovej sieti. Ako spoľahlivá metodologická paralela pri interpretácii celostného pohľadu na rozsiahly slovenský jazykový areál sa ukazuje monografia T. I. Vendiny (Vendina 2009:69), v ktorej autorka interpretuje lexikálne a slovtvorné paralely jednotlivých slovanských areálov nielen z teritoriálneho hľadiska, ale aj z hľadiska ich časovej charakteristiky a exkluzivity s odkazom na zložité konvergentné ale aj divergentné procesy vo vývine nárečí jednotlivých slovanských jazykov (Vendina 2009:214).

Naznačená problematika je inšpiratívna aj pre ďalšie porovnávacie štúdium v oblasti areálovej lingvistiky, dialektológie, sémantiky, sociolingvistiky a jazykovej typológie. Aj preto, že v kontaktných areáloch slovanských jazykov s neslovanským prostredím sa prejavila nielen tendencia preberania nedomácich slov, resp. ich adaptácia, ale aj výrazný externý tlak, ktorého dôsledkom je viacero prvkov, ktoré by sa svojou rovnakou štruktúrou

prejavili nielen ako kalky, ale aj ako prvky štruktúrnej zmeny. Mohlo by tu ísť o rovnaký východiskový prvok „austrohungarizmov“, t. j. slov nedomáceho pôvodu typu *Großvater*, *Großmutter*, *ópapa* (*ópa*, *ópi*), *ómama*, (*óma*, *ómi*), resp. *nagyapa*, *nagymama* ako modelu, ktorý sa štruktúrne líšil od pôvodných slovanských základov **děd*-, **bab*-, resp. ich jednoslovných derivátov. Treba upozorniť, že v týchto procesoch už nešlo len o štruktúrne rozdiely na úrovni formy, na základe ktorých v dôsledku nedomáceho modelu vznikali analytické pomenovania typu *stará mama* či *starý otec* ako východiská ďalších univerbizovaných podôb (*starká*, *starenka* / *starký*, *stareček* a pod.), ale aj o významovú diferenciáciu – vyjadrenie významu ďalšej – tretej – generácie predkov, t. j. prarodičov (Botíková, M., Švecová, S., Jakubíková, K. 1997:49). Pôvodná slovanská pomenovacia sústava rodinných vzťahov sa tak prirodzeným vývinom vnútorne diferencovala a v jednotlivých nárečiach nadobudla súčasnú areálovú distribúciu. Vzniká tu otázka, či v týchto zmenách pod vplyvom externého tlaku nevidno aj v oblasti lexiky paralely, na ktoré pri morfológickom vývine – aglutinujúcej flexii v slovenčine – upozornil E. Pauliny (Pauliny 1990:20). Tento jav autor identifikoval ako vplyv maďarčiny v dôsledku administratívnej závislosti a rozsiahlej reorganizácie štátu v 10. – 13. storočí, v rámci ktorej mnohí servienti územia dnešného stredného Slovenska boli rovnako slovenskej ako aj maďarskej etnickej príslušnosti, ktorí sa postupne asimilovali a v rámci tohto procesu pôsobili na jazyk tak, že ovplyvnili jeho vývin smerom k aglutinujúcej flexii. Pýtame sa, či sa tak nestalo aj pri pomenovaní rodinných vzťahov – t. j. aj v lexikálnej či slovotvornej sfére – v ostatných kontaktoch areáloch slovanského etnika a nositeľov románskeho a germánskeho jazykového základu. Analogický proces, aký opísal E. Pauliny v súvislosti s aglutinujúcou flexiou, nemožno pri preberaní lexikálnych jednotiek či pomenovacích modelov od nositeľov románskeho, germánskeho a ugrofínskeho – maďarského – jazykového základu vylúčiť. Na druhej strane stabilitu pôvodného stavu potvrdzuje jeho zachovanie na rozsiahlom – najmä východoslovanskom a južnoslovanskom – jazykovom území, ktoré nebolo pod takým intenzívnym externým tlakom iných jazykov, resp. ich rodové usporiadanie mohlo už byť v relevantnom čase slovanskému obyvateľstvu neprijateľné, a preto sa na tomto území zachovalo pomenovanie predkov druhej generácie pôvodnými lexikálnymi základmi *ded*-, *bab*-.

Vyjadrenia rodinných vzťahov v druhej generácii predkov v makroštruktúrnych dimenziách Slovanského jazykového atlasu a ich porovnanie s mikroštruktúrnymi interpretáciami v rámci národných jazykových atlasov sú indikáciou interkultúrnych vplyvov, ktorých začiatky siahajú podľa R. Krajčoviča do konštitutívneho obdobia slovanských jazykov, t. j. do 10. – 11. storočia (Krajčovič 2018:16). Na slovansko-neslovanskom etnickom pomezí sú tieto javy svedectvom narušenia pôvodného delimitačného stereotypu – klasifikácie slovanských jazykov podľa zmien pôvodných praslovanských hláskoslovných skupín na západoslovanské, južnoslovanské a východoslovanské jazyky. Keďže *Slovanský jazykový atlas* obsahuje typické prvky jed-

notlivých slovanských jazykov z polovice 20. storočia, stáva sa spoľahlivým indikátorom odhaľovania postupných vývinových zmien, presahujúcich klasické tri jazykové makroareály. Práve touto hodnotou sa tento projekt stáva inšpiratívnym zdrojom ďalšieho rozvíjania interpretačných dimenzií národných jazykov využitím ich prirodzených foriem.

Bibliografia

- Аванесов, Р., И. 1965 (eds.), *Вопросник Общеславянского лингвистического атласа*. Москва.
- Вендина, Т. И., 2009: *Русские диалекты в общеславянском контексте*. Москва.
- Дюрович, Л., 1973, „Типология флективной основы в славянских языках“, *Scando-Slavica* XIX, стр. 225-243.
- Balhar, J., 1991 (eds.), *Český jazykový atlas*. Praha.
- Botíková, M., Švecová, S., Jakubíková, K. Švecová, S., Jakubíková, K., 1997, *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava.
- Habovštiak, A., 1984, *Atlas slovenského jazyka*. Bratislava.
- Kovačevičová, S., 1990 (eds.), *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava.
- Krajčovič, R., 2018, *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava.
- Pauliny, E., 1990, *Vývin slovenskej deklinácie*. Bratislava.
- Žigo, P., Žigová, L., 1987a, „Vyjadrenie príbuzenských vzťahov v slovenčine a ruštine“. *Ruštínár* 22/9, str. 3-6.
- Žigo, P., Žigová, L., 1987b, „Vyjadrenie príbuzenských vzťahov v slovenčine a ruštine“. *Ruštínár* 22/10, str. 3-6.
- Žigo, P., 2009, „Slovanský jazykový atlas - vzťah jazyka a historicko-spoločenských fenoménov z areálového hľadiska“. *Slavica Slovaca* 44/1, str. 5-12.
- Žigo, P., 2015, „Tendencie v pomenovaní rodinných vzťahov.“ *Dialog pokoleń w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*, str. 331-342.
- Žigo, P., 2019, „Pomenovanie manželkinho brata (nielen) v slovenských nárečiach“. *Prace Filologiczne* LXXIV, str. 205-210.

Павол ЖИГО

НАЗВАНИЯ ДЕДУШКИ, БАБУШКИ (НЕ ТОЛЬКО) В СЛОВАЦКИХ
ДИАЛЕКТАХ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ОБЩЕСЛАВЯНСКОГО
ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АТЛАСА

Резюме

Для выражения семейных отношений в диалектах славянских языков наблюдаются 2 основных тенденций: 1. соблюдение развития праславянской лексики со специфическими фонетическими изменениями и развитием словообразования определённых ареалах славянских языков; 2. изменения под влиянием внешних контактов с славянскими языками, проявляющиеся заимствованием слов не славянского происхождения, либо заимствованием моделей проникающих на славянскую территорию под влиянием внешнего давления, ведущего к типологическим изменениям. Автор в статье исходит из материала *Общеславянского лингвистического атласа* и используя наименование предков второго поколения **dědъ* и **baba* интерпретирует при помощи национальных атласов заимствования романского, германского и финно-угорского происхождения и типологические изменения проявляющиеся в первую очередь на территории западнославянских диалектов.

УДК 811.512.161'367.622:811.111'367.622

УДК 811.111'367.622:811.512.161'367.622

УДК 811.163.3'373.45=111

Силвана СИМОСКА

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

simoska@ukim.edu.mk

ТУРСКО-АНГЛИСКИОТ СУПЕРСТРАТ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

1. Вовед

Уште од времето на изработката на мојата докторска дисертација, под наслов *Сложени именки во германскиот и во македонскиот јазик – контирасивна анализа* од 2002 година, се роди и сè уште го привлекува моето научно внимание комплексната лексика, поточно дел-множеството на сложените зборови, т.е. сложените именки. Тогаш не бев во состојба подлабоко да навлезам во таа „турска лексичка магија“ што го има пленето македонскиот јазик, оставајќи вечни експлицитни и имплицитни траги во минатото што денес повторно се реанимираат низ современи лексички образувања. Најповолни услови се создаваат преку влијанието на друг престижен современ јазик со слични зборообразувачки црти. Таа улога денес му ја припишувам на англискиот јазик. Па така, во фокусот на истражувањево ќе бидат калкираните зборообразувачки обрасци за сложени именки, „за што кај нив се гледа најсилно турското [но и англиското] влијание“ (Јашар-Настева 2001: 236), а што допрва ќе послужат како модели за нови образувања и ќе го засилат процесот на усвојување комплексно-сложена лексика во македонскиот јазик. Станува збор за тенденција која може потенцијално во недогледно време да резултира со уште поголем слој сложена лексика во македонскиот јазик во споредба со соседните словенски јазици што исто така биле под турско влијание (сп. Topolińska 2010). Македонскиот, како словенски јазик, бележи најсилно дијахрониско-синхрониско турско влијание, а пак англискиот јазик незапирливо пенетрира во сите јазици.

2. Стратификација на македонскиот речник

Воведните премиси нè водат кон хипотезата дека зборообразувачките обрасци на современата сложена лексика во македонски јазик се поттикнати – покрај прасловенскиот, латинскиот и грчкиот – од два суперстрата. Теоријата на страфикацијата го испитува потеклото на оној дел од лексичкиот фонд што не спаѓа во генетското наследство на еден јазик (македонски: (пра)словенскиот). Според Број (Breu 1994: 46), од социолингвистички аспект се разликуваат три јазични слоја: *суџерсџрај* (L_y) (лат. *superstrat*, $L_x \leftarrow L_y$, *Hegemonialsprache* (Breu 2014: 1176)), т.е. натслој, горен, надреден, доминантен, престижен слој, хегемонијален јазик, *суџсџрај* (L_x) (лат. *substrat*, $L_x \rightarrow L_y$), т.е. потслој, долен, подреден, постар јазичен слој, кој подлежи со текот на времето на промени и може да го промени јазикот на говорителите (од L_x кон L_y) и *агсџрај* (лат. *adstrat*, L_z), т.е. прислој, најчесто соседен јазик (*Nachbarsprache*, Breu 2014: 1176). Дијахронискиот суперстрат на македонскиот јазик го сочинува турскиот јазик, т.е. јазикот на Турската Империја (1299-1922), на Османлиите, кој во надредена позиција на престижен јазик на војската, а подоцна и на државната администрација, како и на трговијата и чаршијата, оставил свој белег од XV век наваму на целиот Балкански Полуостров. Турцизмите се инфилтрирале како последица на долговековната непосредна јазична симбиоза со македонското население. Некогашните елитни турцизми, создадени во градските средини, ширејќи се во насока „*џраг* → *село*“ (Јашар-Настева 2001: 28), се денес декласирани и најраспространети во разговорниот македонски јазик, евоцирајќи „особено емоционално обоена содржина“ (Б. Конески 1982: 71). Синхронискиот суперстрат на македонскиот јазик е, всушност, универзален суперстрат на 20/21 век. Англискиот јазик во својство на лингва франка и на јазик на глобализацијата не се напластува само врз македонскиот, туку и пошироко. Денешната македонска сложена лексика се наоѓа во еден вид турско-англиско „менгеме“, формирајќи мошне поволна почва за сложена лексика, која им е својствена на овие два јазика, на турскиот и на англискиот.

Целта на истражувањево – која само може да се иницира и да се скицира во овој прилог – е да се укаже на тоа дека влијанието на турскиот јазик врз зборообразувачкиот систем на македонскиот јазик е сè уште живо, односно дека тоа имплицитно, во својство на дијахрониски суперстрат со веќе извршеното влијание во минатото и веќе присутниот слој на турска лексика во македонскиот јазик, се реанимира преку англиското влијание во денешницата, создавајќи симбиоза на вкрстени зборообразувачки обрасци. Веќе прифатената сложена турска лексика, па макар и била денес, пред сè, застапена во народното и колоритно обоеното книжевно творештво, како и во секидневниот дискурс, психолошки ја зголемува толеранцијата за сè поголем број англиски зборообразувач-

ки обрасци, што не се својствени за македонскиот јазик. Врз основа на подолу приведениот лексички материјал сакаме да покажеме дека двата суперстрата подеднакво („во тандем“) вршат влијание врз современиот македонски јазик, и ова влијание е веројатно многу посилено отколку кај другите словенски јазици што исто така биле под влијание на турскиот јазик.

За поткрепа на хипотезата се земени предвид, пред сè, следниве индикатори, односно извори:

- Дисертацијата на Оливера Јашар-Настева: *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик* (1962, 2001)
- Дисертацијата на Силвана Симоска од 2002 година објавена под наслов: *Контирасивни истражувања: Сложени именки во германскиот и во македонскиот јазик* (2010)
- *Правотоисои на македонскиот јазик* (=ПМЈ 2015), IV поглавје: *Слеано, йолуслеано и разделено йушување на зборовиите* (именки: 57-67)

3. Типологија на македонските сложени именки

Во македонскиот јазик ги разликуваме следниве основни типови сложени именки (сп. Симоска 2010, К. Конески ²2003: 75-83, Motsch ²2004, Simoska 2012):

➤ чисти сложени именки:

а) ендоцентрични (внатрешни):

- Детерминативни¹ – десноглави² (со и без интерфикс): *риболов, дрворед, заболекар, ситихозбирка, новограба, Велиден, срцебол, домазей, йрас-чорба, кор-сокак* (сп. калка во Битолско: *слейоџајче*) и др. Двочлените ад хок формации од македонските современи писатели би требало формално графиски да се бележат со цртичка. Кај Драги Михајловски ги наоѓаме како отворени десноглави сложени: *шунд играчка, кич сунсурка* (↑Симоска 2010: 68). И непосредните конституенти на морфолошки покомлексните сложени именки со три самостојни компоненти се пишуваат

¹ Петар Скок овој вид сложени ги нарекува „адјективни сложени“, поаѓајќи од атрибутската служба на првата именка, која ја дополнува и ја објаснува втората именка (↑Јашар-Настева 2001: 236).

² Под терминот *десноглава*, односно *левоглава зборообразувачка формација*, подразбираме композициска лексичка единица чија главна составна компонента, односно носителот на семантичките и на морфосинтаксичките признаци (= глава), е поставена на десната, односно на левата страна од формацијата.

➤ **јукстапозициски сложени именки** – сложување со **јукстапозиција** (König 1987: 165, герм. juxtapositionelle, nicht-derivative Komposition; тип. belirtili tamlama)

именка+именка: *kadın doktor* < *kadın* 'жена' + *doktor* 'доктор', 'лекарка, докторка, жена лекар', *altın bilezik* < *altın* 'злато' + *bilezik* 'прстен' 'златен прстен', *demir boru* < *demir* 'железо' + *boru* 'цевка/бора' 'железна цевка', *yün çorap* < *yün* 'волна' + *çorap* 'чорап' 'волнен чорап', *tahta ev* < *tahta* 'дрво' + *ev* 'куќа' 'дрвена куќа', *taş köprü* < *taş* 'камен' + *köprü* 'мост' 'камен мост' (сп. König 1987: 173) и др. До контаминација доаѓа во случајот на: *hastane* < *hasta* 'болен' + *hane* (од персиско потекло) 'куќа' 'болница' (герм. *Krankenhaus*, буквално 'куќа за болни'). Формациите со втората компонента *hane* се мошне продуктивни во современиот турски јазик: *bira* + *hane* 'пивница', *kumar* + *hane* 'коцкарница', *yemek* + *hane* 'кантина' (König 1987: 1980) и др. Овде нема да навлегуваме во контроверзната дискусија дали компонентата *hane* има третман на суфикс или на самостојна компонента во турскиот јазик (Lewis 1975: 66, König 1987: 180).

Што се однесува на графиското обликување на сложенките во турскиот јазик, постојат два начина: отворено сложување, т.е. отворени сложенки (англ. open compound), на пр. *kırmızı şarap* < *kırmızı* 'црвен', *şarap* 'вино'; 'црвено вино' (англ. *red wine*, герм. *Rotwein*), како и слеано сложување, т.е. сложенки чии компоненти се наполно слеани, на пр. *buzdolabı*. Широката распространетост на отворените и на полусложените десноглави сложени именки во народниот македонски јазик калкирани според турските обрасци (*бадем дрво*, *џул ѓрадина*, *ручек/ужина/вечера/жејтва/јејџи време*, *лисје срма* (Јашар-Настева 2001: 237; 1962), *кафе-муабет*, *сикџер-кафе*, *рааџ-локум*, *раки-саџун*, *сааџ-кула* и др.) придонесува денес за поголема толеранција и подготвеност за лексичко сложување. Оваа тенденција беше веќе предвидена од Симоска за време на подготовката на дисертацијата во 2002 година (сп. Симоска 2010: 68).

а се потврди со големиот број прифатени сложени именки во ПМЈ од 2015 година. Голем дел од отворените сложени именки посочени во дисертацијата на Симоска (2002) во графиска форма како што биле ексцерпирани од корпусот, *хорор филм*, *йој култура* и др. (2010: 68), се конечно систематизирани со излегувањето на подновениот ПМЈ од печат во 2015 година и се пишуваат денес со цртичка, *хорор-филм*, *йој-култура* (2015: 59-61).

4.1. Турското влијание врз македонскиот јазик

Пионерските истражувања на Оливера Јашар-Настева, за којашто Муртезани со право констатира дека таа „речиси целиот свој научен потенцијал го има ставено во служба на разоткривање на турските јазични елементи во македонскиот јазик и нивната научна обработка со сите нивни својства што ги содржат во себе“ (Муртезани 2001: 16) беа мошне инспиративни за ова истражување. Јашар-Настева (2001: 163) во својата фундаментална дисертација од 1962 година, повторно објавена во 2001 година под редакција на Олга Иванова од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, разликува три основни групи турско-македонски хибридни образувања (кај неа „сложенки“):

- А) нетавтолошки хибридни сложени (изведени: *најчурук*, *џолемџија*; сложени: *баиџевојка* < *baş* 'глава', *каракамен* < *kara* 'црн', *џорномаалец* < *mahalle* 'маало', *џирокајџица* < *kat* 'кат', *џуџуноберач* < *tütün* 'тутун')
- Б) сложени (Муртезани: хибриди) добиени по пат на контаминација (Муртезани: вкрстување) и народна етимологија (според нас, посочените примери не се сложени)
- В) тавтолошки хибридни конгломерати (слеани и полуслеани: *лудоделија*, *џлавабашија*, *џрвосеџије*, *бавча-џрадина*, *куки-сарај*, *џуџбен-крија*, *џар-везир*, *џар-султан* и др.; отворени („без никаков надворешен знак“ Јашар-Настева 2001: 166, фуснота 133): *џуџин јабанец*, *џели кондури*, *џаир ливада*, *беџар неомженеј*, *коњ аџија*, *џазла џовеке* и др., Јашар-Настева 2001: 166-169).

Согласно со ПМЈ, турскиот јазик го оставил својот белег во форма на следниве типови „сложени ориентализми“ (2015: 64), кои се подредени во семантички обрасци (N_2 = втора именска компонента, т.е. глава; N_1 = прва именска компонента, т.е. модификатор) и надополнети со примери од Симоска (2010: 241-269).

- „ N_2 содржи/има состојка N_1 “: *џроб-сарма* 'вид јадење со ориз и јагнешки дробчиња' (ДРМЈ), *џкембе-џорба*, *џиџа-џурек*, *џуџун-*

кесе (герм. *Tabakbeutel*) *булџур-салаџа*, *соја-сос*, *јојоба-масло*, *џулаш-чорба*, *џриз-алва*, *нуџаџ-коџки*, *мока-џорџа*, *манџо-крем*, *желе-колачи* (сите, †Симоска 2010: 250; таму напишани разделено согласно со наводите, а и во отсуство на правописна регулатива за новите обрасци во 2010 година) и др.

- **N_1 содржи/има состојка N_2** : *леблеби-шекер* 'леблебија приготвена со шекер' (ДРМЈ) и др.
- **N_2 е по потекло од N_1** : *шам-кајсија* 'кајсија од Дамаск (=Шам, Сирија)', *шам-куџија* 'кутија од Дамаск', *шам-шалвари* 'шалвари од Дамаск', *шам-џиџа* *сириски* 'сириски колач' и др.
- **N_2 е локација каде што се тргува/продава N_1** : *аџџазар* (< *at pazari*) 'коњски пазар' (сп. Аго 2006: 60), *џекмез џазар* (< *rekmez pazari*) (Јашар-Настева 2011: 236), *сендович-бар*, *кокџел-бар* (ПМЈ 2015: 63) и др.
- **N_2 е во форма/како N_1** : *локум-шекер* 'шекер што е сечен како локум/во форма на локум', *шекерџаре* 'тркалезен колач во вид на пара', *косџенџиква* 'тиква како костен' (Видоески 1951: 131, †Симоска 2010: 246; Јашар-Настева 2001: 237), *крем-сирење*, *крем-суџа* (ПМЈ 2015: 63), *чаџма-веџи* 'веџи составени над носот' (< *çatma kaş*, ДРМЈ), *џаџџан веџи* (ТРМЈ), *каџран очи* (Чашуле, †Јашар-Настева 2001: 237), *карџа снаџа* (Сказна, †Јашар-Настева 2001: 237), *виџна-усни*, *сениџџе-џрад* (Тодоровски, †Симоска 2010: 246), *бисер-џесни* 'песни како бисери' (ibid. 139), *аџџанмомче* (ibid. 246), *еж-фризура* (ПМЈ 2015: 63) и др.

По аналогија на овој семантички образец формирани се ад хок отворени сложени именки и во современата угостителска терминологија: *сендович џорџа*, *зебра џорџа*, *крџи џорџа* (Храна и Вино, †Симоска 2010: 246). Во народното творештво се претпочита отворениот левоглав тип сложенка *коса коџрива* 'коса како коприва', *очи череџи* 'очи како череџи' (ibid.).

- **N_2 е предмет изработен од материјалот N_1** : *бурунџук кошула* 'кошула од памучно платно' („Му облече бурунџи кошула“, Миладиновци 118), *коноџ кошула*, *сејмен кошула*, *камн-зиџои* (сите, †Јашар-Настева 2001: 237), *срма елек*, *седеф налани*, *џанфез шалвари* (првата компонента е, всушност, изведенка на *-li*: *sırmalı*, *sedefli*, *canfesli* †Јашар-Настева 2001: 236), *џексас-фусџан* (Убавина и здравје, †Симоска 2010), *џинс-кошула* (ПМЈ 2015: 63) и др.

Овој зборообразувачки образец („Lehn-Wortbildungstyp“, Zett 1970: 23), калкиран по аналогија на турските отворени сложени именки од типот ’именка-материјал именка-предмет‘ (*taş ev < taş* ’камен‘ + *ev* ’куќа‘ – буквално ’камен куќа‘, ’камена куќа‘, англ. *stone house*, герм. *Steinhaus*; *altın saat < altın* ’злато‘ + *saat* ’часовник‘ – ’златен часовник‘, англ. *gold watch*, герм. *Golduhr*) е активен, пред сè, во македонската народна поезија, но со засилена нагорна тенденција денес да биде прифатен и во современиот дискурс на модата, шоу-бизнисот и сл. во форма на полусложена именка (*џексас-фусџан*, *џинс-кошула*) според ПМЈ (2015). Овие поместувања ги навестивме уште во 2002 година со констатацијата дека „отворената СИ‘ [=сложена именка] е фаворитот, кој може да ги соедини и да ги амортизира сите селективни ограничувања што би можеле да го попречат патот на усвојувањето на овие лексички конкатенации од две именки во македонскиот лексикон“ (Симоска 2010: 139).

5. Типологија на англиските сложени именки

Врз основа на стадиумот на лексикализацијата Унгерер/Шмид (Ungerer/Schmid 1998: 84-91) разликуваат **три типа** сложени именки во англискиот јазик:

- **специфицирачки** (Spezifikationskomposita; modifier/head-construction): *apple juice*, *kitchen chair* и др. (отворени сложени; open compound),
- **збогатени** (angereicherte Komposita): *wheelchair*, *wallpaper* и др.
- **целосно лексикализирани** (voll lexikalisierte Komposita): *newspaper*, *blackboard* (’зелена или бела табла‘), *holiday* (’празник‘, профано значење) и др.

Колку што е повисок стадиумот на лексикализацијата, толку повеќе, се чини, расте и формалното сраснување. Се калкираат и се позајмуваат очигледно, пред сè, семантички транспарентните специфицирачки сложени именки.

5.1. Англиското влијание врз македонскиот јазик

Англиското влијание е евидентно во големиот број приведени примери на сложени именки во ПМЈ (2015: 62-65). Тоа се манифестира во вид на заемки, хибриди и/или калкирани зборообразувачки обрасци. Интересен е фактот што англиските оригинали, освен што се сите од семантички аспект десноглави, формално ги конкатенираат компонентите на три начини: слеано, полуслеано (со цртичка), разделено. Десноглавите англиски заемки, односно калки, во македонскиот јазик се пишуваат слеано или полуслеано со цртичка (отворената опција не доаѓа предвид), а само левоглавите се бележат разделено (отворени сложени именки).

- **англиски заемки – слеани** (десноглави): *бајпас* (by-pass), *бебиситер* (babysitter), *бекстејџ* (backstage), *билборд*, *бодибилдер*, *бодибилдинг*, *букмејкер*, *вајтероло* (waterpolo), *еркондишн* (air conditioning), *лајтшоу*, *лајтшоу*, *лонџилеј*, *нокаут*, *нокадаун*, *олдџајмер*, *илејбек* (playback), *илексиглас*, *рениакар*, *сексајил*, *сџендбај* (stand-by), *џајмаут* (time-out), *ферплеј* (fair play), *џамбоџет* (jumbo jet), *џубокс* (jukebox), *шоумен* (showman) (ПМЈ 2015: 62) и др.
- **англиски заемки / хибридни – полуслеани** (десноглави): *андерџраунд-сцена*, *бизнис-заедница*, *бизнис-асоцијација*, *блуз-музичар*, *визит-карта* (visiting card), *визитинг-професор* (Симоска 2010: 139), *џеј-браќ*, *џеј-култура*, *лифт-бој* (lift boy), *мјузик-хол* (music hall), *џанк-музика*, *џој-арџ*, *рок-бенд*, *роуд-шоу*, *сендвич-бар*, *секс-бомба*, *сџаринг-џарџнер*, *шојинг-џениар*, *хиџ-џесна*, *хиџ-серија*, *фиџнес-инсџрукџор*, *фиџнес-џениар*, *чарџер-леџ*, *чарџер-линија*, *џинс-кошула*, *шоу-бизнис* (ПМЈ 2015: 63) и др.
- **калкирани зборообразувачки обрасци: хибриди со прв дел заштитно име – полуслеани** (десноглави): *аџгас-џаџики*, *виза-карџичка*, *киндер-џаџе*, *леџо-коџки*, *мишелин-џуми*, *џалома-марамче*, *џанасоник-џелевизор*, *џауерџоинџ-џрезентиџација* (ПМЈ 2015: 64). Аналогно на овие образувања може да се надополнат следниве примери: *наџк-џренерки*, *рибок-маџца* и др.
- **калкирани зборообразувачки обрасци: хибриди со прв дел повеќебуквена скратеница – полуслеани** (десноглави): *АДСЛ-модем/ADSL-модем*, *Виџ-џосџин*, *ВХС-касџа*, *ГПС-следење*, *ДВД-уред*, *ДНК-анализа*, *ЕКТС-бодови*, *ЕУ-инџеџрации*, *НАТО-мисија*, *СИМ-карџичка*, *СМС-џорака*, *ТЕМПУС-џроеџ* (ПМЈ 2015: 65) и др.
- **калкирани зборообразувачки обрасци: двочлени состави – разделени/отворени** (левоглави): кои, според нас, се калки на англиски десноглави формации: *анџел сџасиџел* (guardian angel), *авџомобил бомба* (car bomb), *бомбаџи самоубиеџ* (suicide assassins), *џосџин професор/професор џосџин* (guest lecturer), *џемџа членка* (member state), *куче чувар* (watchdog, guard dog) (ПМЈ 2015: 65) и др.

6. Заклучок

Турско-англискиот суперстрат е хипотеза во зародиш, која, по сè изгледа, претставува плодна почва за збогатување на сложената лексика во македонскиот јазик. Синергијата на архаичното (турското влијание) со современото (англиското влијание) полека но сигурно го поттикнува моделирањето на сè повеќе сложени именки во македонскиот јазик. Ако Јашар-Настева во далечната 1962 година констатира дека „бројот на [...] споеви од јукстапозиција на две именки од турско потекло не би бил толку голем [...] за да може да предизвика аналогна употреба во македонскиот јазик“ (2001: 236), ние од денешна перспектива, врз основа на цврсти материјални докази, навестени уште во докторската дисертацијата на Симоска од 2002 година (2002/2010: 140), а денес заведени и систематизирани во ПМЈ од 2015 година, слободно можеме да заклучиме дека бројот на десноглавите сложени именки во македонскиот јазик континуирано расте врз база на калкираните турско-англиски зборообразувачки обрасци.

Литература

- Аго, Актан (2006): *Турскиите јазични елементи во јазикот на Марко Цепенков*. Скопје: Логос-А.
- Јашар-Настева, Оливера (2001): *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик*. [редактор д-р Олга Иванова]. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (Посебни изданија - Éditions spéciales, кн. 31).
- Конески, Блаже (1982): *Грамматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Кирил (?2003): *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Муртезани, Иззим (2001): *Турцизмиите во јазикот на албанскиот и македонскиот народна поезија – споредбено истражување*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- Правотис на македонскиот јазик*, 2015 [редакција Живко Цветковски (претседател)... и др.]. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (=ПМЈ).
- Симоска, Силвана (2002): *Сложени именки во германскиот и во македонскиот јазик – контраситивна анализа*, докторска дисертација. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Симоска, Силвана (2010): *Контраситивни истражувања: Сложени именки во германскиот и во македонскиот јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

- Breu, Walter (1994): „Der Faktor Sprachkontakt in einer dynamischen Typologie des Slavischen“, in: Mehlig, Hans Robert (Hrsg.), *Slavische Linguistik 1993*, 41-63. München.
- Breu, Walter (2014): „Substrate auf slavischem Sprachgebiet (Südslavisch)“, in: Gutschmidt, Karl et al. (ed.), *Die slavischen Sprachen Hb. 2. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung/The Slavic Languages Vol. 2. An International Handbook of their Structure, their History and their Investigation*, 1175-1181. Berlin/Munich/Boston: de Gruyter.
- König, Wolf Dietrich (1987): „Nominalkomposita im Türkischen“, in: *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, Bd. 6, Heft 2, 165-185.
- Motsch, Wolfgang (²2004): *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Ungerer, Friedrich/Schmid, Hans-Jörg 1998: „Englische Komposita und Kategorisierung“, in: *Rostocker Beiträge zur Sprachwissenschaft* 5, 77-98.
- Simoska, Silvana (2012): *Gesundfutter statt Schnellgerichte. Neues zum alten Kompositionsmodell der deutschen Sprache*. Skopje: Universität „Hil. Kyrill und Method“ zu Skopje.
- Topolińska, Zuzanna (2010): “The Balkan Sprachbund from a Slavic Perspective”, in: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* LIII/1, 33-60, Нови Сад.
- Zett, Robert (1970): *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen*. Die altserbische Periode. Köln/Wien: Böhlau.

Silvana SIMOSKA

THE TURKISH-ENGLISH SUPERSTRATUM IN MODERN MACEDONIAN

Summary

The point of departure of the present paper is the hypothesis that complex lexical items in Modern Macedonian language are influenced by two superstrata: Turkish as a diachronic and English as a synchronic superstratum. The performed comparative analysis of word formation patterns of compound nouns in Turkish and English, which are very similar to the kind found in the German language, shows a great amount of overlapping. The overlap has dynamically influenced the process of infiltration of a significant number of compounds in Modern Macedonian. The already accepted Turkish lexical items (diachronic superstratum) seem to create a fruitful platform for English word formation patterns of compound nouns (synchronic superstratum), allowing the penetration of compound noun patterns into Macedonian which is unusual for Slavic languages.

Елени БУЖАРОВСКА
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 elenibuzarovska@t.mk

ДЕОНТИЧКИТЕ И ДИНАМИЧКИТЕ ЗНАЧЕЊА НА *МОЖЕ* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Вовед

Во оваа статија ја анализираме семантиката на модалниот глагол *може* во современиот македонски јазик со акцент на неговите деонтички и динамички значења. За објаснување на семантиката на *може* се потпираме на ставовите на Лајонс (Lyons 1977) и Палмер (Palmer 2001), кои сметаат дека модалноста е поврзана со говорните чинови.

Под *модалноста* го подразбираме ставот на говорителот кон тоа што го кажува, односно кон настанот изразен во реченицата (Palmer 2001). Говорителот преку семантичката категорија *модалноста* постигнува две комуникациски цели: интервенира во реалноста да ја смени постоечката ситуација или дава оценка за ситуацијата/настанот во реалноста (Downing, Locke 2006: 380). Тоа значи дека една нефактуална пропозиција може да се класифицира како возможна или нужна. Така, фактуалноста, можноста и нужноста се трите основни категории на модалноста (Narrog 2012: 7).

Според традиционалниот став во функционално ориентираната лингвистика, постојат два вида модалност: епистемичка и деонтичка. Деонтичката од своја страна е дел од коренската модалност (root modality), која ги опфаќа значењата и на т.н. динамичка модалност (Portner 2009: 138).¹ За Палмер (Palmer 2001) коренската модалност е предикациска

¹ Во современите класификации (Narrog 2012: 9) значењата на динамичката модалност ги покрива (а) „внатрешната“ модалност (participant internal modality) која ја изразува способноста на агенсот за делување и (б) модалноста на околностите (circumstantial modality), која изразува дека реализирањето на дејството е овозможено/спречено од околностите. Меѓу другите видови неепистемичка модалност се изделуваат

(event modality) бидејќи оперира на предикациско ниво, додека епистемичката е пропозициска, надградена над реченицата.² Иако и епистемичката и деонтичката се базираат на нужност и можност, во секоја од нив како протопипна доминира едната од двете релации.³ Централното значење на епистемичката модалност е веројатност (можност): таа го изразува субјективниот став на говорителот спрема кажаното и затоа е надградена над пропозицијата реализирана во реченицата. Користејќи лексички или граматички модални средства, говорителот го проценува степенот на веројатноста пропозицијата да биде вистинита. На тој начин се разликуваат неколку степени на епистемичка дистанца, почнувајќи од сигурност и завршувајќи со веројатност и несигурност, како во: *Сиѓурно/можеби/веројатно авионот слетал на време; Мислам дека авионот слетал на време; Мора/може авионот да слетал на време* и сл. Говорителот тврди или претпоставува дека нешто е или не е факт поаѓајќи од фактуалноста на опишаниот настан и од сопствената убеденост во вистинитоста на кажаното (Palmer 2001: 51).

Според Палмер (Palmer 2001: 96), деонтичката модалност е поврзана со дејствувањето на говорителот (и на други лица) и спаѓа во т.н. предикациска модалност (event modality) наспроти пропозициската модалност. Таа изразува нужност или можност да се исполни искажаното дејство (Lyons 1977: 787). Палмер ја објаснува врската меѓу нив преку опозициска логичка релација меѓу можност и нужност: тоа што не е можно е нужно и тоа што не е нужно е можно (Palmer 2001: 90). Деонтичката модалност може да се изрази со граматички и лексички средства. Првите ги опфаќаат начинските императивни и интерогативни глаголски форми,⁴ а во вторите влегуваат деонтички прилози (на пр., *иштребно, задолжително* и др.) или деонтички глаголи за зборување во надградена главна реченица (*наредувам, молам, барам, дозволувам, забранувам* и сл.), со кои говорителот му се наметнува на соговорникот со цел да го манипулира неговото идно однесување. Наметнувањето на волјата на говорителот врз субјектот може да се врши и преку модалните глаголи кои изразуваат обврска и потреба да се изврши некое дејство, на пр. *Мора/смееш/ишеба/може да одиш на работна йодоцна*. Говорителот како авторитет кој има моќ над соговорникот очекува од адресатот да ја исполни наметнатата желба.

деонтичката (наметната обврска да се изврши некое дејство) и булетичката (bouletic modality), која изразува волиција и намера на агенсот.

² Тоа се одразува и во редоследот на модалните глаголи во линеаризацијата на реченицата, на пр. во *Може ќе ишеба да одам* епистемичкото *може* му претходи на деонтичкото *ишеба*.

³ Според Лајонс (Lyons 1977: 802), како примитив за анализа на епистемичката модалност треба да се земе веројатноста.

⁴ Повеќе за граматичкото изразување на модалноста преку глаголските категории на начинот види кај Тополињска (2008).

Покрај деонтичката, во неепистемичката модалност спаѓа и т.н. динамичка модалност со која се изразува можност или способност на агенсот да изврши некое дејство.⁵ Палмер (Palmer 2001:10) под *динамичка модалност* подразбира искажување способност на субјектот да исполни некое дејство при што способноста се однесува на физичките или на менталните способности на субјектот. Но исто така, можноста може да потекнува од околностите кои му овозможуваат на субјектот да го реализира даденото дејство, што во поновите класификации на модалноста спаѓа во „модалноста на околностите“ (circumstantial modality).

Овие значења не се доволно дискутирани во трудовите посветени на модалноста во македонскиот јазик и затоа треба подетално да се разгледаат. Сметаме дека динамичката модалност се разликува од семантички блиската деонтичка модалност.

Во оваа статија сакаме да ги издвоиме деонтичките и динамичките значења на *може* и да ја објасниме неговата употреба во различни контексти. За таа цел собравме околу 500 примери од македонска проза,⁶ кои ги анализиравме од две перспективи: семантичка и прагматичка, за да ја утврдиме корелацијата меѓу неепистемичките модални значења на *може* и нивната функција во говорните чинови.

2. Глаголот *може* како претставник на модалните глаголи

Од досегашните проучувања на модалните глаголи во македонскиот јазик се изделува трудот на Чашуле (1989), во кој тој доследно ги опишува овие глаголи како посебна група со заеднички карактеристики. Тука влегуваат глаголите *мора*, *ѿреба*, *може*, *сmee* и *има*, кои (освен деонтичкото *сmee*) изразуваат и деонтички и епистемички значења. Покрај богатата полисемија, овие глаголи се разликуваат од полнозначните по отсуство на неколку граматички категории: тие немаат вид и залог, а кога изразуваат епистемички значења, не разликуваат лице, бидејќи се претвориле во неменливи предикативи во 3 лице еднина⁷ (Тополињска 2008: 50). Во типолошката литература се смета дека причината за функционирањето на модалните глаголи како посебна затворена класа се должи на високиот степен на нивна граматикализација (на пр., во герман-

⁵ Во предметната литература (Portner 2009: 138) таа е позната како коренска модалност (root modality), која ги опфаќа деонтичката и динамичката модалност. Некои автори ги сметаат и двете како деонтичка (Yule 1998: 88).

⁶ Ѓорѓи Абаџиев „Пустина“ (ЃА), Микена, Битола, 2008; Венко Андоновски „Папокот на светот“ (ВА), Табернакул, Скопје, 2013; Румена Бужаровска „Не одам никаде“ (РБ), Или-или, Скопје, 2018; Петре М. Андреевски „Пиреј“ (ПА), Микена, Битола, 2008; Стале Попов „Калеш Анѓа“ (СП), Живко Чинго „Пасквелија“ (ЖЧ), Култура, Скопје, 2005.

⁷ Глаголот *ѿреба* е неменлив во сите значења.

ските јазици). Целосната граматикализација се поврзува со губењето на морфолошкиот вид во тие јазици (Leiss 2008). Во словенските јазици, пак, тие се најмалку граматикализирани,⁸ што кај некои глаголи се манифестира со зачувување на категоријалните морфолошки показатели за време и лице (*можам/можев* наспроти неменливото *може*).

Од анализата на собраните примери заклучивме дека во деонтичките значења *може* се јавува во менлива и неменлива форма, односно со и без наставките за лице (*Повелеѝе, може/можеѝе да влезеѝе*), а во динамичките во менлива форма (*Оѝворено е, можеѝе да влезеѝе*). Од друга страна, епистемичкото значење се изразува со неменливата форма (*Може/*можам да задоцнам денес*).

Како и другите модални глаголи, *може* гради предикатски израз со главниот глагол во форма на субјунктивна *да*-конструкција од презентска основа (*мора/ѝреба/може да дојдам*), со тоа што темпоралните обележја ги носи модалниот глагол (*може/можев/ке можам да дојдам*). Епистемичките *може, мора* и *ѝреба* дозволуваат главниот глагол да биде во конструкција со минат субјунктив (*може да ѝишуваше*) или сум-перфект (*може сум најишал*). Овие глаголи градат резултативни конструкции на сум-перфект (*сум можел/сум ѝребал/сум морал*), но не и *има*-перфект. Негацијата се прави со помош на честичката *не* (*не ќе можам да дојдам*), но во идно време се забележува тенденција за употреба на *нема* (*нема да можам да дојдам*) и *немаше* за замислени минати настани во иднина.

(1) Тоа значеше дека ѝоради ѝодарокоѝ за Тања и Кире, ќе ѝребаше да јагеме комѝир-манѝа, леќа или ѝрав неколку денови, и **немаше да можеме** да излеѓуваме на кафе или на ѝиво. **Немаше да можеме** ни луѓе дома да викаме, освен ако не си донесай алкохол. (РБ 8)

Но *може* се разликува од другите модални глаголи по неколку граматички особини. Како прво, тој ја има зачувано формата на сегашниот партицип (спореди **морајќи, *ѝребајќи*); меѓутоа, овој глаголски прилог се употребува само со негација (**можејќи*).

(2) Врзаниѝе оѝѝанаа врз оѓноѝ, **не можејќи**, ни ѝак сакајќи да сѝѝанай. (СП)⁹

Следно, епистемичкото *може* влегува во конструкции градени од полнозначни глаголи обележани по време (*може ќе одам*). Оваа употреба

⁸ Степенот на граматикализација на модалните глаголи научниците го поврзуваат со губењето на морфолошкиот вид. Јазиците што го изгубиле граматикализираниот систем на видските опозиции покажуваат тенденција за развиен систем на модални глаголи и членски морфеми (Leiss 2008).

⁹ Не се наведени страниците бидејќи се користеше електронската верзија на романот „Калеш Анѓа“.

сигнализира дека *може* се лексикализирано и веројатно потекнува од скратениот епистемички прилог *можеби*. Под влијание на разговорниот јазик, таквото *може* се „ослободило“ од рекцијата на субјунктивниот маркер *да*¹⁰ стекнувајќи способност да се комбинира со темпорални глаголски форми (3, 4), па дури и со кондиционална конструкција (5), што укажува дека *може* се лексикализиран во прилог. За тоа сведочи фактот дека во постарото прозно дело од Стале Попов *Калеш Анѓа*, создадено во средината на 20 век, не најдовме ниту една таква употреба, но затоа, пак, тие се често застапени во современите раскази на Р. Бужаровска (3-5) и во разговорниот јазик денес.

(3) *Нема шанси, веќе каснам на работи̃а, а и може̃ ќе ѝосакаш ѝовеќе од десет̃ина минути̃ да ѝоседиш со ѝаи̃е, не с̃и̃е се виделе. Може̃ му ѝтреба неш̃и̃о, види ѝа̃му со док̃и̃ори̃и̃е.* (РБ 81)

(4) *И јас ќе ѝи речам да не одиш, ѝој може̃ дои̃ол кај ѝебе на роденден но е̃и̃е не с̃и̃е се смириле ѝосле ѝо̃а.* (forum.femina.mk)

(5) *То̃гаш може̃ ќе с̃и̃анев неш̃и̃о.* (РБ 47)

Како и другите модални глаголи, во деонтичките употреби *може* се наоѓа во прилично тесна синтагматска врска со субјунктивната *да*-конструкција. Врската може да биде прекината со топикализиран конституент: збор (6) или кратка синтагма (7, 8).

(6) *Глу̃и̃ос̃и̃и! Само будали лу̃ѓе мож̃а̃и̃ ѝо̃а да ѓо с̃и̃ора̃и̃.* (СП)

(7) *А вие, Аџи Јане, Аџи Рам̃о ќе ѓледа̃и̃е да разбер̃е̃и̃е каде ќе биде ѝо̃голема нивна̃и̃а сила да мож̃еме̃ и ние со ѝо̃голема̃и̃а ѝа̃му да уориме.* (СП)

(8) *Имаше во циркусо̃и̃ и една жена ѝи̃и̃о мож̃еше̃, леже̃јќи на с̃и̃омак да се свие во ѝоловина̃и̃а и нозе̃и̃е да ѓи ѝрефрли до лице̃и̃о...* (ВА 259)

Во поглед на дистрибуција *може* се наоѓа и во прости и во сложени реченици. Во испитуваниот примерок најдовме повеќе примери со динамичкото *може* во зависни финални реченици (9, 10), а и во еден вид споредбено-последични реченици (11). Во првата дел-реченица во (11) се истакнува степенот на дејството што води кон последицата што ја трпи агенсот прикажана во втората дел-реченица.

(9) *Си̃и̃е се ѝи̃искаа кој ѝоблиску до о̃гной̃ да зас̃и̃ане за да може̃ ѝо̃добро да ѓледа ѝи̃и̃о ќе ѝрава̃и̃ осудени̃и̃е на жаро̃и̃.* (СП)

(10) *Им ѓи ослободи̃а нозе̃и̃е од ѝеши̃ки̃и̃е ѝран̃ѓи за да мож̃а̃и̃ да ода̃и̃.* (СП)

¹⁰ Инваријантното значење на честичката *да* е нефактивност (Тополињска 2008: 56).

(11) *Кога се ѿредаде го ѿозна оѿи е ланскиоѿ калуѣер од свеѿа Боѣородица и ѿолку го замрзи, шѿо не можеше да му го ѣледа сураѿоѿ.* (СП)

3. Семантиката на *може*

Во воведот ги објаснивме поимите деонтичка и динамичка модалност, а во ова поглавје ќе ги опишеме тие значења кај глаголот *може*. И за двата типа модалност важно е да се разликува дали деонтичкиот извор е човек или општествените норми. Ако деонтичките употреби на *мора* и *ѿреба* изразуваат деонтичка нужност во вид на обврска наложена од говорителот (*Мора/ѿреба да дојдеш денес ѿорано*), со *може* говорителот ја суспендира обврската (*Може да дојдеш денес ѿорано*). Реченичниот акцент паѓа на *може*. Наведениот исказ има две значења зависно од намерата на говорителот, или од т.н. илокуциска сила, која одредува дали се работи за дозвола или за совет: ‘Може да дојдеш денес порано, не мора да ме чекаш’ (ти дозволувам) и ‘Може да дојдеш денес порано за да имаме повеќе време за извештајот’ (ти соопштувам).

Ако говорителот има намера да го спречи соговорникот да дејствува тој употребува негирано *може* (*Не може денес да дојдеш ѿорано*). И овој исказ има двојна интерпретација: како говорен чин на забрана и како констатација дека дејството не може да се реализира поради некои надворешни причини (на пр., бидејќи канцеларијата ќе биде заклучена).

Со надворешен деонтички извор, говорителот е авторитет што има моќ над соговорникот да му наложи обврска да не го врши дејството, односно да не му дозволи некое дејствување. Таквата „надворешна“ обврска се одликува со поголем степен на субјективност бидејќи доаѓа од човек, како на пр. во дозвола и забрана: *Може да зајалам ѿѣара? Не може/Може*. Но задолжителноста може да потекнува и од нормите наметнати од самото општество; тогаш агенсот смета дека адресатот не треба да изврши некое дејство под притисок на пропишаните закони или моралните норми на заедницата, како на пр. *Не може/можеѿе да ѿушеѿе ѿука!* Кај неменливото *може* настанува интонациска поврзаност со акцентираното *не*.

Од друга страна, суспензија на задолжителноста се пренесува со акцентираното менливо и неменливо *може*: *Може/можеѿе да ѿушеѿе во бифеѿо, ѿааму е дозволено*. Примерите што следуваат се од анализираниот примерок: во (12) пречката за исполнување на дејството е кадијата, а во (13) тоа се општествените, односно моралните норми.

(12) *Кадијаѿа не може никоѣо да ѿрими од вас. Ни денеска, ни уѿре, ни никоѣаш. Рече да си одиѿе, да не јадиѿе коѿек.* (СП)

(13) *Знам, ама не можам да му зеам од усѿа на друѣиѿе.* (ПА 122)

Една од поважните семантички својства на глаголот *може* е дека тој претставува главен експонент на динамичката модалност. Самиот термин ‘динамичка’ потекнува од грчкиот збор ‘сила’, што може да се парафразира дека агенсот има сила да дејствува, а „дејствувањето“ зависи од одушевеноста. Според потеклото на можноста, *може* има две значења.

(а) Во првото, „внатрешно“ динамичко значење *може* означува вродена способност или стекнато умевање на агенсот да врши некои дејство, на пр. *Можам да сѝојам на една нога. Можам да зборувам јайонски*. Способноста на агенсот изразена со менливата форма на *може* се однесува на физичка или ментална вештина. Поседувањето извесна вештина му овозможува на одушевен агенс да го врши дејството. Ова значење во поновите класификации се смета како „внатрешна“ модалност (participant internal modality), која ја изразува способноста на агенсот за дејствување. Со неодушевен агенс, динамичката можност се толкува како предиспозиција на тој предмет за одредено „дејствување“. Долната реченица од анализираниот примерок го илустрира ова значење.

(14) *Сочинениеѝо љовори за ѝоа колку ѝечностѝ **може** да собере некаков сад...* (BA 134)

Садот има „способност“ да собира одредено количество течност. Ова значење на *може* е блиску со т.н. егзистенцијалната модалност (Narrog 2012: 10) бидејќи примерот (14) може да се парафразира со генерички исказ: колку течност собира некаков сад независно од времето на неговото полнење.

(б) Во второто, „надворешно“ динамичко значење *може* означува дека реализирањето на дејството е овозможено од околностите, и обратно – околностите го спречуваат реализирањето. Како што беше споменато порано, ова значење се разгледува во т.н. „модалноста на околностите“ (circumstantial modality). Овие употреби се доста чести во нашиот примерок, но сепак во помал број од динамичките „внатрешни“ значења. Во (15) распознавањето на лицата е овозможено од светлината на утрото, во (16) снегот го спречува искачувањето на топот, а во (17) посетата е можна по работното време на говорителот.

(15) *Свежиоѝ бран на ѝролеѝноѝо уѝро ѝѝо надоаѝаше низ искрше-ниѝе ѝрозорци ѝи оѝвораше дремливиѝе очи, јас **можев** ѝовѝорно да ѝи расѝознаам лицѝа на моѝѝе друѝари.* (ЖЧ 73)

(16) *И слушае дека на Пелисѝер врне снеѝ и дека од снеѝоѝ **не можѝѝ** да ѝо искачаѝ ѝоѝоѝ.* (ПА 265)

(17) *Јас сум на рабоѝа секој ден до чеѝири. **Можеѝ** да дојдеш било кој ден.* (РБ 80)

Оваа употреба често се среќава во упатства и инструкции. Се чини дека во (18) се преплетуваат двете значења: условите ми даваат способност и ми дозволуваат.

(18) Каде можам да ја користам мојата бесконтактна картичка? – Со Вашата бесконтактна картичка можете да илакаете бесконтактно секаде каде што ќе видите некој од симболиите за бесконтактно илакање. (www.kb.com.mk)

Првото динамичко значење е опишано уште во *Речникот на македонскиот јазик* (РМЈ, 1961–66, I: 419) со две дефиниции „има сила да стори нешто“ (*Јас можам да го ијурнам*) и „знае/умее да стори нешто“ (*Јас можам да чииам многу*). Поврзаноста на деонтичкото и динамичкото значење на *може* се одразува во дефиницијата на Чашуле (1989: 104), која гласи: „отсуство на пречка да се реализира нешто“. Во понудениот пример *Од идната недела тие можат да ловат јајки*, глаголот *може* има двозначна интерпретација: дека ловењето патки е дозволено (односно забрането со *не можат*) или дека условите дозволуваат или „допуштаат“ тоа да се прави. Без прилошкиот израз *од идната недела* се добива уште едно значење на способност неограничена со временски рамки. Од тоа следува дека *може* се јавува во три модални разновидности: деонтичка можност, односно дозвола (19), динамичка можност (20) и динамичка способност (21).

(19) **Може ли да ви ојсвирам нешто? Том и Лидија се помесетија, сакајќи да прикажат задоволство и возбуда.** (РБ 15)

(20) **А од каде од друго место можат да ве најаднат?**¹¹ (СП)

(21) **Не се волови-анџели, што ги викаат кауриите. Кука можат да повлечат.** (СП)

Примерот (21) илустрира физичка динамичка способност. Но *може* се употребува и за изразување ментална способност, која зависно од значењето на глаголот искажува состојба на агенсот. Тоа посебно се пројавува кај глаголите за перцепција или ментална состојба (Quirk et al. 1985: 222). Во тој случај модалното значење на динамичките глаголи избледнува бидејќи, според Лич (Leech 2004: 75), има мала разлика помеѓу „да се биде способен да се направи нешто“ и „да се направи нешто“. Во (22) субјектот не ги распознава деновите, а во (23) ја гледа насмевката.

(22) **Првите денови минаа толку еднолично што Мајтеј не можеше да ги распознае еден од друг.** (РБ 148)

¹¹ Во примерот (20) ако *можат* се замени со *може* (без флексија) значењето ќе се толкува како епистемичко.

(23) *Разговараме, а ѝ некогаш можам да видам и насмевка на неговото лице.* (www.vecet.press)

Во разговорниот јазик се забележуваат употреби во кои можност создадена од околностите е модификувана со неменливото *може*, кое изразува епистемичка нужност (пример од интернет).

(24) *Не може да не можеш да најдеш соодветно место. Ќе одиш до кај треба да одиш, и ќе најдеш некаде кај што ќе можеш да завршиш за да се вратиш.* (forum.carclub.mk)

Во некои примери границата меѓу значењата не е остра и не е јасно на што се должат причините за можното дејствување или недејствување на агентот: во (25) се преклопуваат динамичките значења на физичка или ментална пречка, во (26) се преклопува деонтичка допуштеност дадена од авторитет со динамичката можност произлезена од околностите.

(25) *Не може да зборува жената. Сака, а не може.* (ПА 83)

(26) *Па ние одамна не сме се омрсиле, ... може и сега да не причестим.* (ВА 213)

Најдовме и еден пример во кој менливото динамичко *може* има потенцијално-хабитуално значење блиску до некогнитивното *знае* (Бужаровска 2012): субјектот поседува предиспозиција за вршење на некое дејство.

(27) *Овде и децата можат да се играат како мажариња.* (ЖЧ 76)

4. Прагматичката употреба на *може*

Една од најчестите функции на модалните глаголи е изразување деонтички говорни чинови. Под *говорни чинови* подразбираме искази со кои вршиме дејства преку јазикот (Austin 1962). Гивон (Givón 2001/2: 50) ги дели говорните чинови на манипулативни¹² и декларативни според тоа дали говорителот преку наметнување бара од соговорникот некакво дејствување (т.е. да направи нешто) или само информира за некоја ситуација. Модалното *може* се употребува во деонтички директивни чинови со кои говорителот манипулира со адресатот бидејќи му налага да прави нешто. Таквите говорни чинови спаѓаат во манипулативни, кои во теоријата на говорни чинови се нарекуваат „перформативни“ (Yule 1996: 54). Важно е да се истакне прагматичката употреба на *може* во која динамичка модалност се користи за ублажување деонтички чин какви што се молбите. Така, наредбата *Одвори ја вратиш* можеме

¹² Во теорија за говорни чинови Остин (Austin 1962) ги нарекува „перформативни“ и декларативни. Подоцна Серл (Searle 1975) ги преименува вторите во асертивни чинови.

да ја оформиме како прашање со динамичкото *може*: *Можеш да ја отвориш вратата?* Тука *може* не се однесува на способноста на адресатот да ја отвори вратата, туку е маркер за учтивост, кој го намалува наметнувањето на говорителот. Соодветно, во барањето дозвола *Може да ја отворам вратата?* неменливото *може* има исто така ублажувачка функција (дали ми дозволуваш да...), бидејќи желбата на говорителот за менувањето на постојната ситуација ќе биде во согласност со постапката на соговорникот.

Подолу ја разгледуваме употребата на *може* во различни говорни чинови. Со оглед на прозниот карактер на изворите од каде што ги ексцерпиравме примерите, не успеавме да најдеме примери за сите типови говорни чинови, па затоа ги надополнивме со примери од интернет. Од прегледот на примерите произлегува дека *може* се употребува во неперформативни и перформативни говорни чинови, од кои вторите се претежно директивни, а помалку комисивни. Директивните чинови може да се изразат директно (со императивни или исказни реченици) или индиректно (со прашални). Деонтичкото значење на *може* се модификува зависно од видот на говорниот чин во кој се употребува глаголот. Во класата на директивни говорни чинови, *може* се употребува за изразување на следните функции: молба (28), дозвола (29), забрана (30), сугестија или предлог (31).

(28) *Можам нешто да ти прадам?* (ПА 176)

(29) *Ние двајцата убивме еден доушник, рече војводата поземајќи го ножот, и сега ти можеш да дојдеш со нас.* (ПА 87)

(30) *Вељаноски забрани процедурални забелешки, собранието не може да се одблокира.* (<https://sdk.mk>)

(31) *Ако одиш до некој пазар, се уште можеш да најдеш расад.* (credissimo.mk/articles)

Веќе беше објаснето дека изворот на присила врз адресатот се некои надворешни сили: законитости во динамичката модалност или самиот говорител во деонтичката. Според Палмер (Palmer 2001: 10), вторите употреби се посубјективни бидејќи бараат поголема инволвираност на говорителот. Тогаш глаголот *може* се употребува во второ или трето лице за искажување повеќе комуникативни функции, покажувајќи тенденција за избор на неменливата форма.

Искажување **молба** со глаголот *може* обично се реализира со прашална реченица, што го класификува говорниот чин како индиректен (наспроти директната молба изразена со императивна реченица). Прашалната форма создава впечаток дека на адресатот му се дава опција да ја одбие молбата, со што се намалува силата на наметнувањето на сметка на учтивост (Downing and Locke 2006: 208, Yule 1996: 56). Во (32)

може изразува динамичка можност бидејќи исполнувањето на дејството зависи од тоа како адресатот ќе ги процени условите за живеење (вклучително и тоа што адресатот ќе живее сам во стар стан со мало дете), а во (33) се работи за деонтичка можност овозможена од адресатот. Во ова барање дозвола силата на наметнувањето се ублажува со *може* во можеен начин; *би*-конструкцијата создава дистанца и поформална нијанса.

(32) *Можееш* тџука да живееш деновиве? Ќе ти сметаша? ѝ ги прекина Драѓан мислише. (РБ 79)

(33) Госпоѓо, дали *би можел* за миџ да разговарам со Луција насамо, ве молам? (ВА 250)

Барањето и давањето дозвола се логички поврзани, па соодветно се реализираат со прашална или декларативна реченица (34, 35) во која само контекстот помага да се утврди модалноста на *може*. Во примерите не е јасно дали можноста, односно допуштеноста, потекнува од говорителот или од околностите.

(34) Добро, *може ли*, како неогдговорен, да седнам? Тој ѝ покажа со раката и јас седнав. (ВА 276)

(35) Многу ми се дожалило за децајаша, господин кайејан, му велам. Ако *може* да ги видам? (ПА 171)

Во говорниот чин забрана *може* се употребува во негирана менлива или неменлива форма. Пречката за извршување на дејството е наложена од некој надворешен авторитет: прописи (36) или човек (37).

(36) *Не можееш* да ѝрифайшиш работаша, кога ѝочнуваш да ѝосејуваш курс во Авспралија. (www.intertravelohrid.com/studentska-viza)

(37) Првото ѝправило беше дека *не може* да земеш ѝовеке од едно ѝарче, а второто ѝарче *можеш* да го земеш дури ойкако ќе го сџавиш в усџа ѝоследниот залак од првото ѝарче. (<https://deca.mk/lista-so-smeshni-roditelski-pravila>)

Следен директивен говорен чин изразен со динамичкото („околностно“) значење на *може* е и говорниот чин давање сугестија, кој по својата илокуциска сила се приближува до предлог. Сугерирањето се искажува преку индиректна форма, обично со условна реченица.

(38) Ишто така, ако сакаш, *можеш* да го додаеш овој шаблон на вашата корисничка страница, со внесување на {Корисник Вики}. (<https://mk.wikipedia.org/wiki>)

Во давање предлог¹³ или сугестија наметнувањето е послабо, што повлекува употреба на *може* во можен начин за изразување поголема дистанца.

(39) *Ти би можела да бараш начин како самата да се збогатиш, и да заработуваш...* (www.ubavinaizdravje.mk)

Во вториот тип говорни чинови во кои се јавува *може* – комисиви – говорителот презема некоја обврска врз себе (Yule 1996: 54). Во таквата динамичка употреба *може* означува дека околностите не поставуваат пречки за исполнување на некое идно дејство. Во следниот пример понудата има нијанса на предлог.

(40) *Можеме да ѝиџе кафе во нашето бифе, а ако сакаш можеме да одиме и до сџара чаршија, да се ѝоџеџиш на локалните вкусови.* (РБ 80)

Интересна е честата употреба на *може* како средство за согласност при понуда (37). Тука *може* е динамичко: можам да направам нешто бидејќи околностите го дозволуваат тоа или бидејќи имам потреба.

(41) – *Дали сакаш кафе?* – *Може.*¹⁴

Може често се употребува во одговор на понуда, каде што се испушта глаголот во *да*-конструкцијата поради анафорската реалција со претходната реченица (38). *Може едно кафе* е продукт на елипса од *Може да ми донесеш/дадеш едно кафе*.

(42) – *Што ќе се најдеш?* – *Може едно кафе.*

Може се употребува и во експресивни говорни чинови во кои се искажува емоционалниот став на говорителот спрема искажаното дејство: на пр., во искажување несогласување (43),¹⁵ негодување (44) и прекор (45). Во несогласувањето *може* има функција на прагматички засилувач што го прави исказот покатегоричен: *може* е деонтичко (јас не дозволувам). Во исказите на прекор (44) и негодување, кои често се оформени како реторички прашања, *може* е деонтичко (слично на *сmee*).

(43) *Е ѝа ѝоа не може вака!* (www.makedonski.info)

(44) *Прашувам, како си можел да даваш ѝакви искази кога сам заѝаѓаш во ѝреши.* (www.marxists.org/makedonski)

¹³ Под предлог понекогаш се маскира прекор, на пр. *Си можел да ми кажеш ѝорано!* Говорителот изразува емоционално обоен став дека дејството требало или не требало да се изврши.

¹⁴ Глаголот *може* како маркер на согласност го најдовме и во постари драмски текстови (Милиони маченици од Ристо Крле, 1940): ФАНЧЕ: *Добро, согласна сум да се сосѝанеме во шесѝ. Овде може?* САНДРЕ: *Може.*

¹⁵ Повеќе за чинот несогласување види кај Кусевска (2019).

(45) *Како може да излеѓуваш сама со маишки, а имаш дечко?* (www.crnobelo.com/zabava)

Анализата на примерите покажа дека *може* се употребува и во неперформативни чинови (асерции, односно тврдења) со значење на динамичка модалност: можност создадена од околностите. Со таква семантика *може* често е застапено во тврдења во трите вида динамички значења: физичка и ментална способност (46, 47), како и можност создадена од околностите, кои може да бидат експлицитно наведени (48, 49).

(46) *Боџами, ваква ламја не сум видел за работи, рекол Мирче, оваа сише може да ги носи под мишка.* (ПА 90)

(47) *И што ако зборуваат, вели, кога не можат да се разберат.* (ПА 259)

(48) *На следниот ден не почнуваат рано, сега може да се работи кога улицата оживува со своите секојдневни шумови...* (ГА 93)

(49) *Станувам, устата ми се полни со крв, веќе не можам од крвта да зборувам.* (ПА 316)

5. Заклучок

Во оваа статија спроведовме семантичка анализа на неепистемичката модалност на глаголот *може* во современиот македонски јазик. Целта беше да ги издвоиме деонтичките од динамичките значења на *може* со оглед на нивната семантичка блискост потпирајќи се на ставовите на Палмер (Palmer 2001). И двата вида модални значења изразуваат можност, но се разликуваат според изворот од кој потекнува можноста. Врз анализа на обемен примерок од примери од македонската проза покажавме дека *може* има три модални значења: деонтичка можност (допуштеност за извршување на дејството од други лица), динамичка можност (можност создадена од надворешни услови) и динамичка можност/способност (можност создадена од „внатрешни“ способности). Тие значења се изразуваат во перформативни и неперформативни говорни чинови. Преку прагматичка анализа на говорните чинови во кои е употребено модалното *може* ја утврдивме корелацијата меѓу опишаните значења и нивната функција во тие чинови.

Литература

- Бужаровска, Е., 2012, „Меѓу полисемија и граматикализација: *знае* или *може*?“ *Годишен зборник* 38. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, стр. 211-223.
- Кусевска, М., 2015, „Улогата на модалните глаголи како ублажувачи во англискиот и во македонскиот јазик“. *Годишен зборник* 2015/6. Штип: Филолошки факултет, стр. 43-53.
- Тополињска, З., 2008, *Полски-Македонски граматичка конфронтација. Развивок на граматичките категорији* (8). Скопје: МАНУ.
- Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (ред. Б. Конески), т. 2 1965, Скопје: Институт за македонски јазик.
- Чашуле, И., 1989, „Модалните глаголи во македонскиот јазик“. *Прилози* 14/2. Скопје: МАНУ, стр. 89-117.
- Austin, J. L., 1962, *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Downing, A., Locke, P., 2006, *English Grammar*. Abingdon: Routledge.
- Givón, T., 2000, *Syntax: An Introduction*, Vol. II. Amsterdam: John Benjamins.
- Leech, G., 2004, *Meaning and the English verb*. London: Longman.
- Leiss, E., 2008, The silent and aspect-driven patterns of deonticity and epistemicity. *Modality–Aspect Interfaces: Implications and typological solutions*. Abraham, W., Leiss, E. (eds). Amsterdam: John Benjamins, стр. 15-41.
- Lyons, J., 1977, *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Narrog, H., 2012, *Modality, subjectivity and semantic change: A cross-linguistic perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Palmer, F. R., 2001, *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portner, P., 2009, *Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J., 1985, *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Searle, J. R., 1975, A Taxonomy of Illocutionary Acts. *Language, Mind, and Knowledge*, Gunderson, K. (ed.). Minneapolis: University of Minneapolis Press, стр. 344-369.
- Yule, G., 1996, *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Eleni BUŽAROVSKA

DEONTIC AND DYNAMIC MEANINGS OF *MOŽE* IN MACEDONIAN

S u m m a r y

This paper discusses the non-epistemic meanings of the modal verb *može* ‘can’ in standard Macedonian in an attempt to apply the categorization principles used in defining modal categories. The main goal is to determine the types of root modality meanings coded by this verb and separate the dynamic modality meanings from the deontic ones. Both deontic and dynamic modality express possibility but differ with respect to the source. The semantic analysis of over 500 collected examples from literary prose shows that *može* may express the following modal meanings: deontic possibility (participant external modality), dynamic ability (participant internal modality) and circumstantial ability. The features defining these meanings are explained and illustrated by authentic examples. In addition, we analyze various speech acts with non-epistemic *može* in order to find out how these meanings depend on contextual factors and the pragmatic function of *može*.

Лилјана МИТКОВСКА
Универзитет ФОН – Скопје/Шлонски универзитет – Катовице
liljana55@yahoo.com

СКРИЕНА МОДАЛНОСТ: *СЕ*-КОНСТРУКЦИИТЕ СО МОДАЛНИ НИЈАНСИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Вовед

Рефлексивниот маркер *се* врши широк опсег на функции во македонскиот јазик, како и во другите словенски јазици, особено јужно-словенските. Сите одделни функции претставуваат фази во степенот на граматикализација на рефлексивната замена од самостојна лексема до граматички маркер и покриваат едно широко семантичко поле меѓу транзитивните и интранзитивните ситуации на активниот пол (спореди ги примерите во 1а. со 1б.) и меѓу активните и пасивните (2) во целина.

(1) а. Се виде себеси како седи; се прекори себеси;

б. Се изми ?себеси; се заврте *себеси; се помоли *себеси; се извини *себеси; се олади *себеси; се свари *себеси;

(2) Во градот многу се зборува за тоа; премногу хотели се изградија;

Иако на прв поглед се чини дека се сосема различни, функциите што се изразуваат со *се*-конструкциите во македонскиот јазик претставуваат семантички, концептуално поврзани содржини, а не случаен збир на значења. Без разлика на тоа што некои од овие конструкции се синтаксички (односно синтаксичко-морфолошки), а некои лексички појави, сите тие се обединуваат на семантички план. Врските меѓу различните типови се воспоставуваат врз основа на нивната семантичка и структурна блискост (подетално за тоа види во Митковска 2011). Од друга страна, тие се обединуваат и со едно општо, апстрахирано (шематско)

значење: изразуваат различни типови отстапувања од прототипната транзитивна ситуација што се кодира со транзитивна конструкција. Односно, најчесто маркерот *се* укажува на тоа дека во исказот партиципантите се распределени на поинаков начин по синтаксичките позиции од оној распоред со кој се карактеризира вообичаената (немаркираната) аргументско-предикатска структура со присутниот глагол. Тоа значи дека *се* маркира различни типови дијатеза, во зависност од комуникациската цел. Кај Тополињска (2008: 129) ја наоѓаме следната дефиниција: „Под семантичка категорија дијатеза подразбираме менување на хиерархијата на аргументите импликувани од страна на одредени предикати, т.е. – на формален план – менување на падежните односи во кои се појавуваат одделни аргументски изрази.“

Сам по себе, маркерот *се* не сигнализира модалност, но во некои *се*-конструкции се јавува модално значење и покрај тоа што во нивниот состав нема на површината некој елемент кој се поврзува со модална семантика. Модалноста се покажува со објаснувањето на такви реченици (пример 3-5), каде што неминовно мора да се употреби модален елемент.

(3) Деца не се воспитуваат со тепање. ‘Никој не може/не треба да воспитува деца со тепање’

(4) На Мирко му се чу дека некој го вика. ‘Мирко помисли дека некој изгледа/веројатно го вика.’

(5) Баш ми се јадат прешни. ‘Имам необјаснива потреба/желба да јадам прешни.’

Сметаме дека модалното значење во овие структури не е случајно, туку произлегува од јасно дефиниран склоп на синтаксички, семантички и прагматички особини на составните делови и претставува карактеристична црта на одредени *се*-конструкции, со која тие се разграничуваат од други блиски конструкции со иста форма. Во оваа статија ќе се обидеме да ја опишеме оваа модална семантика и како може да се објасни нејзиното присуство во *се*-конструкциите.

2. Теориска основа: когнитивна конструкциска граматика и модалност

Во анализата на модалните елементи во разгледуваните *се*-конструкции се потпираме врз принципите на когнитивната конструкциска граматика, претставени од следните автори: Лангакер (Langacker 1991), Голдберг (Goldberg 1995; 2006), Хилперт (Hilpert 2014), Фрид (Fried 2017), покрај многу други, според кои граматичките конструкции претставуваат основни единици на граматичката анализа. Тие се дефинираат како „комплексен, повеќедимензионален знак, не во традиционална смисла како синтагматска низа од зборови“ (Fried 2017: 243). Конструк-

циите се оформуваат како генерализации што говорителите ги прават како резултат на повеќекратно среќавање на лингвистичките форми (Nilpert 2014: 9). Тие претставуваат специфични склопови на структурни особини поврзани со одредена семантика, која не може да се предвиди целосно според составните делови на целината.¹ Секоја од компонентите дава свој придонес во значењето на конструкцијата, но вкупното значење е специфично. Исто така, треба да се има предвид дека овие состави не се статични, единките што влегуваат во нивниот состав не се наполно идентични, но конструкцијата ги прифаќа постепено, со што се адаптира и типичниот карактер на конструкцијата, па се добива варијабилност, но во овој преглед нема многу да се задржуваме на варијантите на значењето во рамките на секоја издвоена конструкција.

Бидејќи фокусот на нашата анализа е модалната семантика на овие конструкции, треба да објасниме што подразбираме под модалност. Модалноста е семантичка категорија која во јазикот може да се изразува на различни начини: со лексички елементи или со специјални граматикализирани средства (морфеми, партикули, перифрастички конструкции). Модалноста е постојано во центарот на интересот на лингвистите и на филозофите затоа што има централно место во претставата на луѓето за светот и меѓучовечките релации. Меѓутоа, не постои единствен став за тоа што се подразбира под категоријата модалност: некои лингвисти ја сфаќаат пошироко, а некои потесно. Палмер, во класичната студија за глаголскиот начин и модалност (Palmer 1986: 4), посочува на тоа дека широко сфатена категоријата модалност е прилично нејасна и остава можност за повеќе толкувања. Сепак, тој го прифаќа поширокото сфаќање, потпирајќи се на дефиницијата на Лајонс (Lyons 1977: 452) дека модалноста претставува одраз на мислењето или ставот на говорителот кон пропозицијата искажана во реченицата или кон ситуацијата што таа реченица ја опишува (Palmer 1986: 18). Во согласност со тоа е и ставот дека субјективниот став на говорителот во однос на фактуалноста на пропозицијата (асерторичноста) е од клучна важност, па според тоа со модалноста се сигнализира дали говорителот ја прикажува ситуацијата како фактуална, нефактуална или контра-фактуална (Palmer 2001). Во согласност со дефиницијата на Лајонс, Палмер (Palmer 2001: 7-8) смета дека основната разлика е меѓу пропозициска модалност² (епистемичка и евиденцијална) и модалност на настанот³ (деонтичка и динамичка). Со втората се искажуваат настани кои не се актуализирани, не се случиле, само постои можност да се случат, било да се предизвикани од надворе-

¹ Goldberg (1995: 4) “C is a CONSTRUCTION iff_{def} C a form-meaning pair $\langle F_i, S_i \rangle$ such that some aspect of F_i or some aspect of S_i is not strictly predictable from C’s component parts or from other previously established constructions.”

² Propositional modality

³ Event modality

шен извор (говорителот или околностите) или од засегнататиот партиципант (способност и волитивност).

И Тополињска (2008: 41) разликува два типа модалност: „Под модалност подразбираме информација за статусот на пренесуваната порака: (а) дали е таа вистинита или нејзината вистинитост побудува сомнежи кај испраќачот (епистемолошка модалност), односно (б) дали таа само пренесува информација или содржи и прагматичка компонента – желба на испраќачот да изврши влијание врз постојната состојба/врз однесувањето на адресатот (деонтичка модалност).“ Меѓутоа, јасно е дека за разлика од Палмер, оваа дефиниција е потесна, т.е. не вклучува динамичка модалност и условеност на настанот од надворешните околности. За нашата анализа оваа дефиниција дава премногу тесно сфаќање на модалноста. Покрај од Палмер (Palmer 1986 и 2001), ставовите за анализираните структури во оваа статија се инспирирани од уште неколку функционално ориентираните теории за модалноста (пред сè Narrog 2012, Van der Auwera & Plungian 1998, Bybee et al 1994), кои даваат подетален преглед на типовите модалност кои може да се изразат во јазикот.

Сметаме дека, покрај основната поделба на епистемичка и деонтичка модалност, важно е да се согледа постоењето на внатрешна и надворешна модалност во вториот тип (Van der Auwera & Plungian 1998: 80-81): внатрешната модалност се однесува на можност и потреба кои потекнуваат од самиот партиципант (како динамичката можност и внатрешната потреба), а надворешната на состојби предизвикани однадвор (било да се работи за говорителот или за околностите како причина).⁴ Оваа поделба може да се вкрсти со поделбата на Нарог (Narrog 2012: 47), според кој, пак, главната разлика меѓу типовите модалност е дали вклучуваат волитивност или не:⁵ „Додека епистемичката, евиденцијалната, алетичката, егзистенцијалната и динамичката модалност (способност) се не-волитивни, деонтичката, телеолошката, преференцијалната и булемичката се волитивни.“⁶

Неколку типови модалност кои Нарог ги вклучува во категоријата често се предмет на расправи. На пример, телеолошката, булемичката

⁴ Bybee et al (1994) разликуваат модалност ориентирана кон агенсот (agent oriented) и модалност ориентирана кон говорителот (speaker oriented), кои заедно претставуваат коренска модалност (root modality), но не се поклопуваат сосема со овие класи на ван дер Авеа и Плунџан (Van der Auwera, Plungian 1998).

⁵ “While epistemic, evidential, alethic, existential, and dynamic modalities (ability) are non-volitive, deontic, teleological, preferential, and boulomaic modalities are volitive.” (Narrog 2012: 47)

⁶ На една друга оска Нарог разликува модалност ориентирана кон настанот и модалност ориентирана кон говорниот чин, кои се разликуваат од типовите на Палмер дадени погоре: втората се однесува на говорниот чин и на учесниците, а првата соопштува за модалната состојба која постои независно од говорителот и од говорната ситуација.

и преферентната модалност се однесуваат на искажување желба и често не се сметаат за типично модална категорија (на пр. Van der Auwera & Plungian 1998), но Палмер ги става во динамичката модалност, а Бајби и др. (Bybee et al 1994) ги вклучуваат во коренската модалност (root modality) под називите *желба, волја, намера* (desire, willingness, intention). Единствено кај Нарог (Narrog 2012: 10) среќаваме посебна дефиниција на егзистенцијална модалност (existential /quantificational modality), која соопштува за тоа дека е можно или неопходно ситуацијата да постои.

Уште еден концепт тесно поврзан со модалноста е поимот ‘субјектификација’. Постојат повеќе различни погледи, но општоприфатено е дека под субјектификација се подразбира начинот на кој се анализира присуството на говорителот во јазикот, со одредени граматички и лексички средства. Во лингвистиката се издвојуваат две основни струи: концептуалното гледиште кон оваа појава од страна на Лангакер (Langacker 1991)⁷ и прагматичкото толкување од страна на Трогот и нејзините следбеници (Traugott 1995).⁸ Варираат и ставовите за тоа дали сите јазични елементи со модална семантика вклучуваат и субјективизација и обратно, дали секаде каде што има субјективизација има и модалност. Во сите конструкции што ги разгледуваме може да се издвојат и модални елементи и знаци на субјектификација.

Понатаму во текстот се опишуваат *се*-конструкциите кои смета-ме дека искажуваат некакви модални значења со посебен акцент на типот на таа модалност, структурните особини на конструкцијата со кои се поврзува тој тип модалност и во каква релација се овие структури со структурите кои се идентични на формален план, но се разликуваат во однос на нивниот модален статус.

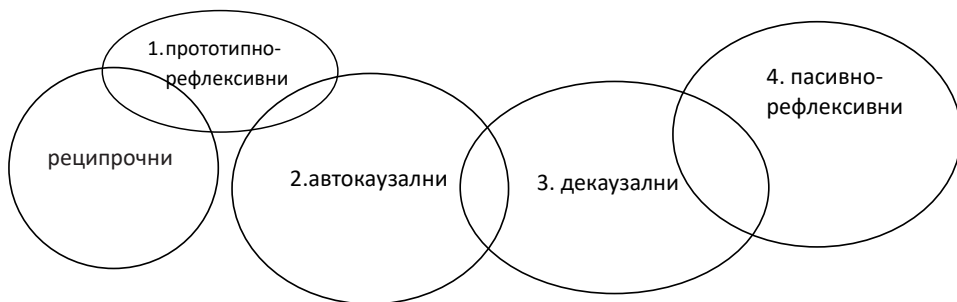
3. За *се*-конструкциите со модална семантика

Објаснивме погоре дека *се*-конструкциите ги сметаме за структури во кои се реализираат различни типови дијатеза. Тие не претставуваат случаен збир на значења, туку се концептуално поврзани и секоја од нив претставува одредена фаза на континуумот од прототипно рефлексивните до пасивните ситуации. Иако нема остри граници, сепак може да се издвојат неколку прототипни ситуации кои се изразуваат со јасно дефинирани конструкции (дијаграм 1): директно-рефлексивните со типична рефлексивна конструкција, субјектно-рефлексивните со ав-

⁷ Лангакер ја дефинира субјектификацијата од аспект на начинот на прикажување на ситуацијата, поточно од перспективата. Ако присуството на учесниците во говорната ситуација е имплицитно присутно, се работи за субјективен приказ.

⁸ ... ‘subjectification’ refers to a pragmatic-semantic process whereby ‘meanings become increasingly based in the speaker’s subjective belief state/attitude toward the proposition’, in other words, towards what the speaker is talking about. (Traugott, 1995: 31)

токаузална, објектно-рефлексивните со декаузална и ситуациите со дефокусиран агенс со пасивно-рефлексивните конструкции. Реципрочната конструкција не е директно поврзана со овој континуум.

Дијаграм 1. Континуумот на концептуално поврзани рефлексивни конструкции

Сите тие имаат една заедничка особина – го потиснуваат агенсот, а го ставаат оној партиципant што ги трпи последиците од дејството во позиција на субјект. Меѓутоа, тој партиципant нема ист однос кон дејството во сите типови *се*-конструкции, а и статусот на агенсот во основата на глаголот не е ист: во рефлексивните (*се лаже себеси*) референтот на субјектот дејствува врз себе, а двете улоги на тој референт јасно се разграничени; во автокаузалните (*се наведна, се смири*) рефлексивноста е присутна, но агенсната и пациенсната улога на референтот не се строго диференцирани; во декаузалните причинителот за дејството е елиминиран, па тие го прикажуваат настанот како автономен, а во оние со дефокусиран агенс дејството е предизвикано од надворешен каузатор кој е ставен во позадина. Така, во овие ситуации може да се набљудува како референтот на субјектот постепено ја губи активната улога и со тоа тие логички се надоврзуваат едни на други. Heine (1992: 349) ги нарекува таквите структури *grammaticalization chain* (синџир на граматикализација). Тој смета дека тие се базираат врз принципот на ‘семејни сличности’ (*family resemblances*). Секоја алка претставува прототипно организирана структура со централни и периферни претставници. Бидејќи секоја фаза има заеднички особини со соседните фази, тие се преклопуваат на периферијата. Колку повеќе се оддалечени фазите меѓу себе, толку помалку заеднички особини имаат.

Во оваа статија сакаме да покажеме дека на преодот од декаузалните во пасивни рефлексивни конструкции се појавуваат неколку структури во кои се импликува модално значење без површински маркер на модалност – било лексички или граматички. Овие модални конструкции го прават преодот постепен. Декаузалните конструкции често кодираат како автономни и ситуации што реално мора да имаат каузатор (*Враиша-ша се ошвори* и *во собаша влезе една млада жена*), но тој се апстрахира.

Меѓутоа, некои глаголи задолжително бараат учество на агенс. Тогаш во толкувањето се појавува некој вид модална компонента. Овие ситуации може да ги поделиме во две групи: (а) директното имплицирање на агентот се избегнува со тоа што дејството се претставува како резултат на некои особини на референтот на субјектот или некој друг партиципant (псевдо-пасивни), или (б) вршителот на дејството се претставува како пасивен експириенсер/доживувач и се изразува во дативен член. И во двата типа има по неколку поттипови. Ќе ги разгледаме поединечно со акцент на нивните модални особини.

3.1 Псевдопасивни

Овие конструкции може да добијат различни модални нијанси: потенцијална (6), гномична (7), нормативна (8), генерализирачка (97), а често се повеќезначни и се толкуваат според контекстот и/или ситуацијата.⁹

(6) а. Памук лесно **се одржува**. б. Овие флеку не **се чистат**.

(7) Од злото не **се бега**.

(8) а. Овде **не се пуши**. б. Куче **се храни** еднаш на ден.

(9) Сега **се читаат** многу фантастични романи.

Сите псевдопасивни конструкции поседуваат неколку заеднички формални и функционални карактеристики. Ако во реченицата има субјект, субјектниот референт претставува ентитет погоден (или афектиран) од дејството, а не типичен агенс. Тоа значи дека субјектот ги има семантичките својства на трпитељ бидејќи тој не е каузатор на настанот и на него преминува енергијата од дејството изразено со глаголот. Но, синтаксичкиот субјект не е задолжителен конституент. Ако глаголот е непреоден или може да се употреби апсолутивно, речениците се бес-субјектни. Присуството или отсуството на субјект нема влијание врз карактерот на конструкцијата, па не е оправдано да се сметаат за безлични, како што е обично во традиционалната славистичка лингвистика (на пр. Гуржанов 1988, Ницолова 2008, Иванова 2016). Во бес-субјектните предикацијата се однесува на некој подалечен партиципant, кој може да биде кодиран како предлошки предмет (пример 5) или прилошка определба (пример 6а). Можно е и апстрахирање на предикацијата од какви било услови и изразување на воопштена модална претпоставка за изведување или неизведување на дејството на некој начин, како во примерите (10).

(10) а. **Не се учи** лесно. б. Не е лесно, ама **се живее**.

⁹ За повеќезначноста на псевдопасивните рефлексивни конструкции види подетално во Митковска 2011: (87-95) и Митковска, Бужаровска (2011).

Во македонскиот јазик образувањето на псевдопасивните конструкции е можно само од несвршени глаголи, од што произлегува карактеристичната семантика на овие конструкции. Тие не изразуваат актуализирани сегашни или минати настани, туку предуслов за реализација на некој можен настан. Тие претставуваат атрибути и состојби, а не конкретни настани.

Се поставува прашањето како настануваат овие модални значења. Пред сè, модалноста произлегува во контексти во кои предикатот изразува типични агентивни активности на одушевен партиципant, најчесто човек. Маркерот *се* сигнализира автономно дејство независно од надворешен агенс, но или субјектната позиција е непополнета или партиципantот во неа нема агенсни својства. За да може да се добие прифатливо толкување, предикацијата му се припишува на партиципantот, на пр. на памукот во (6) или на околностите (пример 8a), не како активност, туку како негово постојано својство. Тоа настанува преку модална компонента, која добива толкување во зависност од вклучените партиципанти, типот на дејството и околностите: во (6) се подразбира дека памукот има карактеристика која дозволува секој што ќе го користи лесно да го одржува; во (8b) тоа е такво место каде што не смее никој да пуши. Во првиот случај се јавува значење можност, а во вториот неможност (забрана) за извршување на дејството, а не информација за неговото извршување. Ваква реинтерпретација настанува со ширење на декаузалната рефлексивна конструкција во домени кои не се компатибилни со нејзината основна функција – прикажување на дејството како автономно. Тие изразуваат евалуација или проценка на некој потенцијален настан од страна на говорителот. Илиќ (Ilić 2013: 16) заклучува дека „модалните тврдења, со кои се искажуваат услови за актуализација на дејството, се појавуваат како последно решение, кога сите други тврдења кои соопштуваат за конкретното реализирање на настанот не се прифатливи.“¹⁰

Модалната семантика е воспоставена како трајна особина на псевдопасивните конструкции, па во соодветен контекст таа може да се добие и со предикати кои по својата природа може да искажуваат и автономни дејства (пример 11). Покрај контекстот, модалната компонента е условена од аспектот – глаголот мора да биде несвршен за да искажува услови за потенцијална актуализација на дејството изразено во предикатот.

(11) Овие садови се од стакло што **не се крши**.

Скриената модална компонента во овие конструкции овозможува да се користат како ублажувачи за прагматички цели. На пример, со исказот *овде не се џуши* може на учтив начин да му се предочи на со-

¹⁰ Ilić (2013: 16): “I conclude that modal assertions, which make a statement about conditions for the event actualization, arise as some kind of last resort interpretation, when no other assertion that makes a statement about the actual occurrence of the event can be made.”

говорникот дека не смее да пуши, или ако веќе пуши, да престане. Со потенцијалните се даваат често ненаметливи совети или предлози, па затоа се погодни за рекламирање производи, а нормативните и генерализирачките се чести во инструкции од секаков вид бидејќи упатувањето е ублажено со тоа што иницијаторот и извршителот се во позадина.

3.2 Модални *се*-конструкции со задолжителен дативен член

Овде ги разгледуваме конструкциите во кои некаква модално обоена состојба или дејство му се припишува на дативниот аргумент. Во македонскиот јазик се јавуваат конструкции кои искажуваат: а. физиолошка или психичка потреба или желба (Ми се јаде; Ми се пие вода); б. некаква перцепција или когниција со одреден степен на несигурност (Ми се гледаат точки; Ми се сони страшен сон); в. случајно дејство кое иницијаторот не го контролира (Ми се истури млекото). Сите овие конструкции ја кодираат ситуацијата како автономна и покрај тоа што глаголите употребени во нив задолжително имаат иницијатор – лице во својата аргументско-предикатска структура. Тој иницијатор е изразен како дативен аргумент, па во таа позиција има маргинална улога и не може да влијае посилно врз дејството. Дативот сам по себе не носи модално значење, меѓутоа тој го карактеризира партиципанта како единка кон која е насочена предикацијата, т.е., како ненамерен, погоден доживувач, кој нема контрола врз ситуацијата (види на пр. Wierzbicka 1986; Janda 1993; Rudzka-Ostyn 1996; Dąbrowska 1997; Mitkovska, во печат). Затоа овие искази се толкуваат како состојби и дејства кои настануваат спонтано, поради дејствување на некои необјасливи сили. На тој начин, дативниот аргумент е ослободен од одговорноста за состојбата или дејството, па затоа тие се користат во прагматички цели.

Сите наведени значења се изразуваат со површински идентични реченични структури, во кои задолжително се јавува глагол со рефлексивен маркер и дативен аргумент, а присуството на субјект и други дополненија зависи од аргументската структура на глаголот. Меѓутоа, секое од наведените толкувања се карактеризира со посебен склоп на структурни и семантичко-прагматички особини кои ја даваат карактеристичната семантика, па затоа може да зборуваме за мрежа на меѓусебно поврзани конструкции. Ќе ги разгледаме поединечно, а потоа ќе посочиме на нивните меѓусебни врски и на врските со некои конструкции со иста форма во кои не се искажува модалност.

А. Изразување неопходност и желба

Овие конструкции се можни само од глаголи што типично означуваат активности на човекот, но не и каузативни дејства. Меѓутоа, тие на изразуваат актуализирани дејства, туку внатрешна состојба на дативниот аргумент, која е предизвикана од некаква необјаслива сила во са-

миот партиципant. Афектираноста и неинтенционалноста се во согласност со основното значење на дативот, кој укажува дека референтот не ја предизвикува оваа состојба намерно и не ја контролира. Меѓутоа, исто така се подразбира дека дативниот аргумент е тој што треба да го изврши дејството изразено во глаголот, ако дојде до актуализација. Бидејќи рефлексивниот маркер го блокира агенсот, а глаголот изразува активност задолжително иницирана од човек и не може да се конципира како автономен настан, во дадениот контекст дативниот аргумент е најдобар кандидат кому може да му се припише активноста. Сепак, по својата природа, дативниот аргумент нема агентивни својства, па недостигот од иницијатива и контрола предизвикува реинтерпретација во ‘потреба за извршување на дејството означено во глаголот’, која му се припишува на дативниот аргумент.

Според тоа, сметаме дека основното шематско значење на оваа конструкција во македонскиот јазик (како и во дугите јужнословенски јазици¹¹) е чувство кај дативниот аргумент на силна потреба за некое дејство, што претставува еден вид внатрешна модалност (‘participant-internal modality’ според Van der Auwera, Plungian 1998 и Narrog 2012).¹² Ова значење не произлегува ниту од рефлексивниот маркер ниту од дативниот аргумент, туку е карактеристика на овој состав: несвршен глагол¹³ кој задолжително бара агенс – лице, рефлексивен маркер и дативен аргумент – лице. Поради тоа овие рефлексивно-дативни конструкции претставуваат посебна граматичка конструкција (во смисла на Goldberg 2006; Hilpert 2014; Fried 2017 и други).

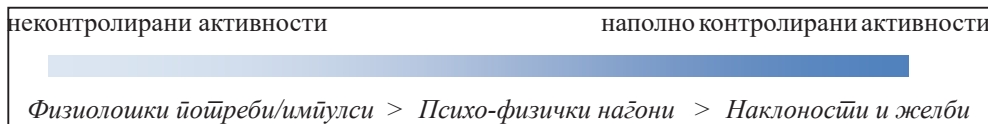
Ова модално значење се јавува со повеќе степени на интензитет, во зависност од значењето на глаголот, кој може да изразува дејства кои се помалку или повеќе под контрола на агенсот во нивната предикатскоаргументска структура, како што забележува и Савова (2018: 3-4) за бугарскиот јазик. Според тоа, овие конструкции варираат на континуум од малку контролирани активности до такви кои се наполно под контро-

¹¹ Види на пр. Савова 2018, Иванова 2016, Димитрова 2015, за бугарскиот; Palić 2010, за босанскиот со упатување на српски и на хрватски.

¹² Narrog (2012: 9-10) ја нарекува ‘participant internal modality (ability, physical necessity)’: “a proposition is marked as necessity or ability with respect to someone’s dispositions.” He notes that ability expressions are far more commonly attested in languages than the necessity ones, explaining this by the fact that “the number of events that can be unambiguously understood as internal necessities are limited”.

¹³ Се појавуваат и глаголи со префикси кои изразуваат фази (почеток и завршување), но тие не се однесуваат на дејството искажано со глаголот, туку на состојбата искажана со конструкцијата: *ми се ѝписѝа* се толкува ‘почна да ми се спие’, *ми се отспа* ‘престана да ми се спие’. Овие инхоативни форми не претставуваат самостојни глаголи кои се употребуваат и во други конструкции. Сличен став изразуваат и бугарските лингвисти, на пр. Димитрова (2015: 28-30), Ницолова (2008: 246) и др.

ла на агенсот (дијаграм 2). На едниот крај од континуумот се свесните физиолошки потреби и импулси кои човек само малку може да ги регулира (12), потоа доаѓаат психофизиолошки потреби кои може до некаде да се одложат или да се потиснат (13), и на крајот се активности кои се наполно под контрола на агенсот и тој може слободно да избира дали ќе ги изврши или не (14).

Дијаграм 2. Континуум на модални значења во рефлексивно-дативните состојби

(12) а. Ми се повраќа. б. На детето му се моча. в. Во тој момент му се прикашла.

(13) а. Нешто многу ми се спие. б. **Ми се** јаде нешто слатко. в. Тогаш **му се** припуши.

(14) а. Баш **ми се** танцува сега. б. Денес некако не ми се работи. в. **Не им се** чека повеќе.

Различните степени на контрола се поврзани со различен интензитет на импликуваната потреба: на почетокот на континуумот се работи за неодамна потреба, а на другиот крај таа потреба се толкува како склоност или желба. Сепак, и со поконтролирани дејства оваа конструкција асоцира необјаслива потреба за извршување на активноста, што на површината може да се реализира во неопределените заменки и прилози (пример 13а и 14б). Со тоа дативниот референт се прикажува како пасивен доживувач, кој не ги регулира овие потреби, импулси, наклоности или желби. Затоа оваа конструкција често се користи за ненаметнување и ублажување на исказот. На пример, исказот *Баш ми се ѝе кафе* може да се користи како начин на замолување или предлог, или поскромно начин на искажување потреба за кафе.

На крајот треба да напоменеме дека во оваа поткласа модални се-конструкции често погрешно се вбројуваат глаголите за чувства и емоции кои во својот состав имаат рефлексивен маркер и задолжителен дативен аргумент: *ми се (з)џади, ми се (с)лоши, ми се дойѓа/дојдаде; ми се здосади; ми се смачи*. Тие се по значење слични на опишаните конструкции за потреба и желба бидејќи изразуваат чувства, често во врска со телесната или душевната состојба на доживувачот. Меѓутоа, тие се рефлексивни глаголи со задолжителен дативен аргумент. Емоцијата е прикажана како независна од експериенсерот (доживувачот), па затоа сметаме дека тие се од автономен тип, блиски до декаузалните. Во нив нема модална семантика на потреба или желба: Ми се лоши значи дека 'се чувствувам лошо'.

Б. Изразување несигурност за перцепција и когниција

Овие конструкции се употребуваат со ограничен број свршени или несвршени глаголи за визуелна и аудитивна перцепција и некои ментални состојби, како во следните примери:

- (15) Куќата му се виде како палата.
- (16) Како да му се чу дека некој доаѓа.
- (17) Другиот ден исто ѝ се сонило и на една жена.
- (18) Му се стори како да го следи некој.

Предметот на перцепција/когниција најчесто се јавува во позиција на субјект, но тоа може да биде и пропозиција во дел-реченица (зависен предикат) и тогаш се јавува бессубјектна структура. Перцепторот/когниторот е изразен во дативниот член, па со тоа е претставен како пасивен примател, кој не ја насочува намерно менталната енергија. Оттаму најверојатно и доаѓа модалното значење на несигурност, нереалност и субјективност во оцената на статусот на перцепцијата/когницијата. Според тоа, овие конструкции изразуваат еден вид епистемичка модалност.¹⁴

Во конструкцијата има и вторичен предикат во форма на придавка (*Дејшејто ми се виде бледо*) или предлошка фраза, најчесто со предлогот *како* за споредба (15). Споредбениот предлог асоцира сличност, но не и идентичност. Поради тоа овој предлог се поврзува со епистемичкиот сврзник *како да*, кој доаѓа во дополнителна зависна реченица (18). Овој сврзник воведува реченици што изразуваат сомнение за кредибилитетот на пропозицијата (детална анализа за овие реченици дава Bužarovska 2006).¹⁵ Кога *како да* доаѓа како дополнење на перцептивниот/когнитивниот предикат во главната реченица (16) се придава дополнителна нијанса на нереалност. Бужаровска (Bužarovska 2006) смета дека тука *како да* побудува импликација на предикат кој изразува несигурност (*чини/изгледа*):¹⁶ *‘Изгледа дека му се чу дека некој доаѓа.’* И со предлогот *како* и со *како да* во двете употреби се потенцира несигурноста на говорителот во врска со она што го перципира доживувачот, што на

¹⁴ И Савова (2018: 2) ги смета овие конструкции во бугарскиот јазик за ‘конструкции со епистемичко значење’.

¹⁵ Бужаровска вака ја дефинира епистемичката функција на *како да*: „The next function of *kako da* is that of a specific epistemic marker that codes the speaker’s doubt about the credibility of a personally experienced event. It marks a suspension of the truth value of the underlying proposition.“ (Bužarovska 2006)

¹⁶ “In the examples below the meaning of ‘behave’ or ‘appear’ is blended into *kako da* 2 due to the presence of the super-ordinate unrealised predicate ‘behave/look’. They illustrate that *kako da* 2 functions as an ‘appearance’ suppositional modal: through exclusive comparison of an imaginary event it suspends the truth of the proposition.“ (Bužarovska 2006)

некој начин се искажува и со самата рефлексивно-дативна конструкција. Нема да навлегуваме тука во разликите и дополнителните нијанси што се јавуваат со овие состави, бидејќи тоа не е релевантно за нашата цел во оваа статија.

За разлика од вообичаените епистемички искази, со кои се искажува ставот на говорителот во однос на вистинитоста на пропозицијата, во овие конструкции говорителот искажува сомнеж во однос на статусот на перцепцијата/когницијата на главниот протагонист. Кај Ницолова (2008: 246), на пример, тие се карактеризирани како „безлични конструкции кои означуваат лажни перцепции и претстави“. Поради тоа можеби и не се работи за типична епистемичност, туку за внатрешна состојба на дативниот аргумент, кој е изложен на одредено, до различен степен нереално восприемање на одредена состојба/настан во реалноста. Поради тоа сметаме дека овие конструкции имаат слична семантика на оние што искажуваат неопходност/желба (внатрешна неопходност за дејствување на одреден начин). Така, во согласност со семантиката на главниот глагол, конструкциите за изразување несигурност соопштуваат за состојба на перцепторот, која доаѓа од необјаслива внатрешна сила што го тера да перципира или да создава претстави со несигурен статус.

Друг вид модалност имаме во исказите без субјект или други дополненија, на пример *Ми се гледа/слуша/виѓава; Не ми се гледа/слуша/виѓава*, каде што се добива потенцијално значење: ‘можам/не можам да гледам/слушам’. Тие може да се толкуваат како израз на способност или можност условена од околностите. Треба да се истакне дека овие искази имаат архаичен тон. Во современиот јазик пообично е да се употреби сегашно време: *Сè уште гледам/слушам; Не гледам/слушам добро повеќе*.

В. Изразување случајност

Третиот тип модални рефлексивни конструкции со дативен член се разликуваат од претходно опишаните по тоа што изразуваат настани, а не состојби, и може да се јават и со свршени и со несвршени глаголи кои изразуваат каузативно дејство. Примерите подолу (19-12) се илустрација за искази кои се многу чести во македонскиот јазик, како и во сите јужнословенски јазици. Во нив секогаш има формален субјект што претставува трпитељ, но нема експлицитно изразен агенс. Референтот на дативот е всушност реалниот вршители на дејството, но тој е конципиран како доживувач што е изложен на дејството, а не како свесен агенс. Поради тоа настанот се претставува како случајно ненамерно случување, а импликацијата за улогата на дативниот референт може да биде помалку или повеќе истакната, во зависност од типот на активноста. Најчесто се работи за несакани, непријатни дејства и дативниот референт е при-

кажан како ‘жртва’, односно, погоден партиципant, без разлика на тоа дали има типично посвоен однос со трпителот (19-21) или не (22).¹⁷

(19) Последен пат кога паднав го истурих млекото и тоа на лед и сето млеко **ми се истури**, а луѓето останаа без млеко.

(20) Брзаше по калдрмата и на среде плоштадот **и се отвори** куферот.

(21) Му дојде да се убие, па зеде јаже да се обеси, кога **му се скина** на пола.

(22) За малку ќе загинав кога **ми се преврте** автомобилот на брат ми на една кривина. Не ја проценив добро.

Овие конструкции се најблиски до декаузалните, бидејќи дејството, и покрај улогата на експериенсерот, сепак се прикажува како автономно. Во некои ситуации дативниот референт може да биде и повеќе оддалечен од дејството и во реалноста да биде само доживувач или сопственик на погодениот предмет, но не и агенс. Такви се следните примери (23-25), кои всушност го прикажуваат настанот како автономно случување, а дативниот член е доживувач поради посвојната врска со референтот во функција на погоден објект (23 и 24) или бенефициенс (25).

(23) На победникот **ќе му се отвори** пат до финалето.

(24) Од тогаш животот **ми се преврте**.

(25) Кога ќе кликнете **ќе ви се отвори** ново прозорче.

Во овие примери нијансата на случајност е резултат на автономноста на дејството врз кое референтот на дативот нема никакво влијание ниту одговорност за него. Сепак, тие се многу блиски со оние во кои референтот на дативот врши случајно, несакано, дејство и затоа двозначноста е честа појава. Ваквите конструкции може да се сфатат како преодни.

Импулсивните движења на човекот, кога референт на субјектот е дел од телото, може исто така да се сфатат како случајни рефлексивно-дативни конструкции (26-28). Но тука вршителот на дејството најчесто нема контрола врз активноста и не може да избира дали ќе ја врши или не, па се добива и нијанса на ненамерност и случајност.

(26) Ногата **му се слизна** и се занесе.

(27) Ногата **ми се свитка** незгодно и си го исчашив зглобот.

(28) Кога експертот му кажа колку вреди сликата сега, вилицата **му се спушти** до земја.

¹⁷ Подетално за нијансите на значење во овие конструкции види во Митковска (2015).

Рефлексивно-дативните конструкции што изразуваат случајност се типичен пример за субјективизација во јазикот, и според концептуалното гледиште кон оваа појава од страна на Лангакер (Langacker 1991) и според прагматичкото толкување од страна на Трогот (Traugott 1995). Говорителот не ја пренесува сосема објективно ситуацијата, бидејќи настанот не го прикажува од перспектива на иницијаторот, туку како автономен, спонтан настан и со тоа иницијаторот е ослободен од одговорност. Оваа импликација се користи во прагматички цели за оправдување на вклучениот партиципant во случаи кога доаѓа до несакани ситуации, што е експлицитно кажано во следниот пример.

(29) Од „мачката ми го изеде“, до „**ми се истури** млеко на тратката“, децата ќе кажат сè само за да се извлечат од казната која им следува доколку не го напишат домашното.

Но дали и каква модалност се искажува со тоа? Според критериумот за асерторичност на Палмер (Palmer 2001), тука нема модалност, бидејќи настанот се прикажува како актуелизиран. Модалната нијанса ја засега улогата на иницијаторот: тој е потиснат во позадина како несвесно или неволно вклучен партиципant, кој е погоден од случувањата. Оттаму е и цртата на несаканост/ненамерност и случајност на дејството.

4. Заклучни согледувања

По овој преглед може да сумираме дека на континуумот *се*-конструкции, на преодот од автономните до ситуациите со дефокусиран агенс, имаме една низа конструкции во кои дејството изразено во глаголот се конципира на специфичен начин, со што говорителот/авторот внесува свој поглед. За да може да се добие прифатливо толкување, се импликува некоја модална нијанса. Во псевдопасивните се добива значење на можност, потреба, неопходност, забрана или вообичаеност, како предуслови за извршување на дејството. Тие произлегуваат од карактеристиките на вклучениот партиципant, било да е во позиција на субјект или дополнение. Ваквата модалност може да ја квалификуваме како неепистемичка внатрешна можност или надворешна недеонтичка (т.е. околносна) неопходност, според глобалната класификација на Ван дер Авера и Плунгјан (Van der Auwera, Plungian 1998: 82)¹⁸. Поконкретно, таа може да се окарактеризира како егзистенцијална модалност, особено во речениците со генерализирачка семантика (Narrog 2012: 10).¹⁹

¹⁸ Во Иванова, Петрова (2017: 82) се дава идентична оцена за типот на модалноста во конструкции од типот на псевдопасивните во бугарскиот јазик, кои авторките ги сметаат за пасивни форми на глаголот со модално значење.

¹⁹ “With this type of modality a situation is quantified in the sense that the situation is either possible or necessarily holds (*Internet postings can lead to lawsuits*). From a functional perspective this type of modality can be seen as the inanimate counterpart to the typically animate participant-internal modality.” (Narrog 2012: 10).

И рефлексивните конструкции со потенцијален иницијатор во дативен член ја прикажуваат ситуацијата на субјектифициран начин. Прототипниот агенс од семантиката на глаголот е изразен во конструкцијата, но во таа позиција тој нема активна улога, па во зависност од типот на предикатот се добиваат различни дополнителни значења.

- Со ателични, трајни активности се искажува состојба на неопходност, потреба или желба на потенцијалниот агенс за извршување на дејството. Тие се вклопуваат во класата неепистемичка внатрешна неопходност, која произлегува несвесно од самиот партиципant.
- Со глаголи за ненамерна перцепција за вид и слух, како и некои глаголи за когниција, се добива толкување на несигурност во врска со перцепцијата/когницијата на главниот протагонист. Тие се на границата меѓу епистемичка модалност и неепистемичка внатрешна можност од околносен тип, кои се, всушност, многу блиски.
- Со каузативни, телични глаголи конструкцијата се толкува како ненамерен, обично несакан, настан кој му се случува на дативниот член. Во оваа конструкција, всушност, модалноста е најдлабоко скриена. Таа произлегува од суспензија на волитивноста на каузативниот глагол.

Посочивме во излагањето дека со иста форма може да се сретнат и структури во кои не се појавуваат овие модални нијанси. Во овој приказ не е можно да се разгледаат сите детално, но треба да се има предвид дека модалните толкувања се јавуваат кога имаме специфичен склоп на структурни, семантички и прагматички особини и за родените говорители најчесто не постои забуна за тоа кога и како да се разберат. Посочивме исто така и дека со овие конструкции говорителот избира поинаква перспектива да го прикаже настанот отколку што е тоа обично со дадениот предикат, а ефектите од таквиот приказ се користат за прагматички цели.

Литература

- Гуржанов, Г., 1988, „Безличните реченици во македонскиот јазик во споредба со рускиот“, *Македонистика* 5, стр. 3-69.
- Димитрова М., 2015, „Оптивните конструкции в съвременния български език: свобода и ограничения в образуването им“, *Български език*. Кн. 3, стр. 25-37.
- Иванова Е. Ю., 2016, „Безличные предложения с обязательным местоименным выражением экспиенцера в болгарском языке“, А.В.Циммерлинг, Е.А.Лютикова (ред.) *Архитектура клаузы в параметрических моделях: синтаксис, информационная структура, порядок слов*. Москва: Языки славянской культуры. *Studia Philologica*, стр. 332-368.
- Иванова Е.Ю., Петрова Г.М., 2017, „Болгарские возвратные клитики се и си: омонимия, полисемия, синтаксис“, *Вопросы языкознания* 1, стр. 74-104.
- Митковска, Л., 2011, *Македонските се-конструкции и нивните еквиваленти во англискиот јазик*. Скопје: Македонска реч.
- Митковска, Л., 2015, „Улогата на граматичките елементи во значењето на конструкцијата“, Велковска, С. (ред.), *Значењето низ времето и просторот: зборник на трудови од научниот собир одржан на 22-23 мај 2013. Јазикот наш денешен*, Книга 24. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, стр. 38-47.
- Митковска, Л., Бужаровска Е., 2011, „Псевдо-пасивните рефлексивни конструкции во македонскиот јазик од типолошка перспектива“, *Прилози XXXVI* 1-2 (том посветен на академик Зузана Тополињска), стр. 211-234.
- Ницолова, Р., 2008, *Българска граматика*. Морфологија. София: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Савова, Д., 2018, „Синтактични конструкции с логически субект ‘глагол + ми се’ в българския език“, *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1652>
- Тополињска, З., 2008, *Полско-македонски. Граматичка конфронтиација: Развивок на граматичките категории*. Скопје: МАНУ.
- Bužarovska, E., 2006, „Pathways of semantic change: from similarity marker to sensory evidential“, *Slavia Meridionalis. Studia Linguistica et Balcanistica* 6. Warszawa: Institut slawistyki Polskiej Akademii Nauk, pp. 185-311.
- Bybee, J., Perkins R., Pagliuca W., 1994, *The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dąbrowska, E., 1997, *Cognitive Semantics and the Polish Dative*. Mouton de Gruyter.

- Fried, M., 2017. "Construction grammar in the Service of Slavic Linguistics, and Vice Versa", *Journal of Slavic Linguistics* 25-2, pp. 241-276.
- Goldberg, A. E., 1995, *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goldberg, A. E., 2006, *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Hilpert, M., 2014, *Construction Grammar and its Application to English*. Edinburg: Edinburgh University Press.
- Heine, B., 1992, "Grammaticalization Chains", *Studies in Language* 16 (2), pp. 335-368.
- Ilić, T., 2013, *Modality and Causation in Serbian Dative Anticausatives: A Crosslinguistic Perspective*. A dissertation submitted to the graduate division of the University of Hawai'i at Manoa.
- Janda, L., 1993, *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*. Mouton De Gruyter
- Langacker, R. W., 1991, *Foundations of Cognitive Grammar: Descriptive Application*. Volume II. Stanford: Stanford University Press.
- Mitkovska, L., in press, "Types of Modality in South Slavic Stative Reflexive-Dative".
- Narrog, H., 2012, *Modality, subjectivity and semantic change: A crosslinguistic perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Palić, I. 2010. *Dativ u bosanskoj jeziku*. Monografija. Sarajevo, Bookline.
- Palmer, F. R., 1998, *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R., 2001, *Mood and modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rudzka-Ostyn, B., 1996, "The Polish dative", van Belle W., van Langendonck W. (eds). *The Dative, Vol. 1: Descriptive Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 341-394.
- Traugott, E. C., 1995, "Subjectification in grammaticalisation", Stein D., Wright S. (eds.), *Subjectivity and Subjectification*, 31-54. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, A., 1986, "The meaning of a case: A study of the Polish dative", Brecht R. D., Levine J. S. (eds.) *Case in Slavic*, Slavica, Columbus/OH, pp. 386-426.
- Van der Auwera J., V. A. Plungian (1998) Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2, 79-124.

Liljana MITKOVSKA

COVERT MODALITY: MODALLY MARKED
SE-CONSTRUCTIONS IN MACEDONIAN

Summary

This paper analyses a set of Macedonian constructions with a reflexive marker on the verb exhibiting some kind of modal semantics, which cannot be attributed to any of its form components. The following constructions are considered: pseudo passive reflexive constructions expressing non-epistemic internal modality of possibility (*Ovie pečurki se jadat* 'You can eat these mashrooms'), necessity (*Taka ne se zboruva* 'You shouldn't talk like that') or generality (*So rabota se postignuva uspeh* 'You achieve success with work'); stative reflexive-datives informing about an internal necessity or desire on the part of the dative referent (*Mi se spie* 'I am sleepy'), reflexive-datives with verbs of perception-cognition implying uncertainty, a kind of epistemic modality (*Mi se vide zagrižen* 'He seemed worried to me') and those coding accidental, unintentional events (*Mi se isturi mlekoto* 'The milk spilt on me'), which suspend volitionality of a causative predicate.

The main goal of this paper is to investigate the nature of the modality these structures express and how it arises. The analysis is based on the construction grammar principle that constructions represent form-meaning pairs, some aspects of which are not predictable from the component parts. Accordingly, we assume that the modal meaning arises depending on the interplay of the typical features of the constituents and a cluster of formal, semantic and pragmatic features characteristic for each construction.

УДК 811.163.2'367.625:811.161.1'367.625
УДК 811.161.1'367.625:811.163.2'367.625

Елена Юрьевна ИВАНОВА
СпбГУ, Санкт-Петербург, Россия
eli2403@yandex.ru

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ИМПЕРАТИВНЫХ ФОРМ СОВЕРШЕННОГО И НЕСОВЕРШЕННОГО ВИДА (БОЛГАРСКИЙ ЯЗЫК НА ФОНЕ РУССКОГО)¹

Введение

Семантические и прагматические эффекты употребления НСВ и СВ в императиве, на первый взгляд, хорошо исследованы в славистике. Общим положением является тот факт, что сфера применения глаголов НСВ в южнославянском синтетическом императиве значительно сокращена [напр., Станков 1976: 87–91; Каранфиловски 2008; Тополиньска 2008: 46–47; Чакърова 2009; Бенаккио 2004, 2010 и др.]. Однако существуют такие типы контекстов, которые допускают использование только имперфективных глаголов, и они еще требуют своего описания. Нуждаются в объяснении случаи конкуренции видов в зависимости от специфики лексической семантики глагола, от разной конвенциализации выражений, включающих императив, от социального статуса собеседников и других факторов.

В данной статье будут показаны основные (заведомо не все) грамматические, прагматические и контекстуальные условия для выбора глаголов СВ и НСВ в болгарском синтетическом императиве в сопоставлении с аналогичными закономерностями в русском языке с учетом данных параллельного русско-болгарского корпуса. Теоретической основой исследования являются положения, изложенные в работах по

¹ Исследование ведется в рамках проекта № 17-04-00444, финансируемого Российским гуманитарным научным фондом (РФФИ/РГНФ). Выражаю большую признательность Виктору Самуиловичу Храковскому за ценные рекомендации.

императиву Петербургской типологической школы, прежде всего [Храковский 1990; Бирюлин, Храковский 1992; Храковский, Володин 1986].

Положительные и отрицательные формы синтетического императива будут рассмотрены по отдельности. Как известно, в положительной форме видовое распределение зависит, прежде всего, от типа действия (узуальное или единичное, совершающееся или нет), к которому побуждается адресат, и, лишь во вторую очередь, от прагматической нагруженности видовых форм в условиях выбора. В отрицательной форме ситуация иная: распределение видов в контексте отрицания не имеет прямой обусловленности типом действия или прагматическими задачами. В русском языке вид в императиве при отрицании служит семантической специализации – выражению либо прохибитивной, либо превентивной семантики. В болгарском языке, где существует запрет на сочетание императива СВ с отрицанием, единственно возможная форма НСВ служит выражению прохибитивного значения.

В данной работе не затрагивается (поскольку требует отдельного описания) проблема выбора других средств побуждения к действию в болгарском языке, прежде всего вопрос об употреблении *да*-конструкции. Поэтому в качестве основного иллюстративного материала отбирались только случаи, где и в русском, и в болгарском переводном материале использованы синтетические формы, а это, как правило, ситуации, в которых выражаются призывы к осуществлению ближайших во времени действий. Таким образом, мы намеренно исключаем из рассмотрения призывы к отдаленным действиям, которые нельзя рассматривать вне конкуренции с аналитическими формами (см. обзор в [Иванова 2017]).

Иллюстративный материал в данной статье представляет данные современного болгарского литературного языка, включая его разговорную форму, а также выборку из русско-болгарского параллельного корпуса (далее РБПК), размещенного на сайте Национального корпуса русского языка².

1. Положительные формы синтетического императива

Положительные формы синтетического императива в русском и болгарском языках образуются от глаголов НСВ и СВ.

Основное внимание при анализе видов в императиве обоснованно уделяется ситуациям, в которых допустимы глаголы НСВ, поскольку именно их употребление в императиве требует особой мотивировки: НСВ в императиве предстает чаще всего не в основном (актуально-длительном) значении, а со значением начала действия, ср.: «... В императиве широко представлено начинательное значение НСВ (которое в ин-

² См. <http://ruscorpora.ru/search-para-bg.html>. Те же тексты входят в «Успореден корпус на руски и български текстове» (http://rbcorpus.com/search_form.php), где, однако, нет возможности грамматического поиска.

дикативе отмечается только для форм будущего времени): *иди* = 'пойди', а не 'продолжай идти' (ср. *идет* = 'продолжает идти'), *читай* = 'начинай читать'» [Добрушина 2014]³, см. подтверждение этому в примере (1), где говорящий разъясняет свою просьбу быстрее начать говорить:

(1) *Рассказывайте: IPFV, рассказывайте быстрее! То есть быстрее начинайте, а рассказывайте-то не быстро! (Б. Акунин). – Разказвайте, по-бързичко разказвайте! Тоест по-бързичко започнете, а не разказвайте бързо! (пер. С. Бранц).*

Поэтому важнее всего определить для данного языка круг ситуаций, в которых требуется НСВ или же он вступает в конкуренцию с СВ.

Межъязыковые сопоставительные наблюдения предшествующего периода выявили, что частотность употребления императива НСВ в болгарском языке, по сравнению с русским языком, меньше, поскольку в болгарской императивной форме НСВ «эмоционально-модальные оттенки» фамильярности или готовности к действию «выражаются с большей очевидностью, чем в русском языке» [Станков 1976: 99-101]. Тем не менее есть контексты, где основания для выбора вида во многом близки к таковым в русском языке, указанным, напр., в [Храковский 1990: 217-230], см. и далее 1.1. и 1.2. Таким образом, требуется очертить, с одной стороны, круг побудительных ситуаций, где употребление НСВ в болгарском языке не имеет отличий от русского, и круг ситуаций, различающихся выбором вида и имеющих разные прагматические эффекты.

Употребление положительного императива СВ и НСВ далее будет рассмотрено в нескольких различающихся типах контекстов [Храковский 1990: 217-230]: 1) неоднократные и узуальные действия; 2) совершающиеся (текущие) действия; 3) каузация к новой ситуации («смена ситуации»); 4) другие употребления (апеллятивные, пермиссивные). Случаи транспозиции императива в данной статье не затрагиваются.

1.1. Неоднократные и узуальные действия

Для каузации неоднократных, узуальных действий, обычно не локализованных во времени, в обоих языках используется императив НСВ (без возможности замены его на СВ). Контекст обычно содержит в себе показатели неоднократности, цикличности, узуальности. Каузироваться может выполнение как нереферентных действий (рекомендации,

³ См. также наблюдения И. Б. Шатуновского [2009: 247–249] о функционировании видов в повелительном предложении. Та же аргументация применяется и при рассмотрении выбора видов в будущем времени, ср. мысль Ю.П. Князева «...глаголы СВ в будущем времени вполне могут сохранять свое основное значение, а модификации подвергается видовое значение глаголов НСВ. Следовательно, именно функции будущего времени НСВ требуют специального рассмотрения, а их употребление — особой мотивировки» [Князев 2014: 55].

правила, принятые в данном обществе), см. об этом [Храковский 1990: 220-221]), так и советы и рекомендации конкретным лицам. Примеры из РБПК, представляющие художественный стиль, показывают преимущественно второй тип употребления, как в (3); призывы первого типа единичны и представлены в редких контекстах встроенной цитации, как (2):

(2) *Повернув его, он уже собирался шагнуть на рельсы, как в лицо ему брызнул красный и белый свет: загорелась в стеклянном ящике надпись «Берегись:IPFV трамвая!» (М. Булгаков). – Завъртя го и тъкмо да стъпи върху релсите, в лицето му плисна червена и бяла светлина: в стъклената кутия пламна надпис: „Пази се:IPFV от трамвая!» (пер. Л. Минкова).*

(3) *Ради Бога, вы мне всегда сообщайте:IPFV сразу о таких вещах (М. Булгаков). – За бога, веднага ми съобщавайте:IPFV за такива неща! (пер. Б. Мисирков).*

Эта область употребления императива НСВ связывается с общефактическим видовым значением [Храковский 1990: 221].

Императивы СВ для выражения узуальных действий могут быть употреблены только при соответствующей поддержке контекста, позволяющей истолковать их как обозначение не локализованных во времени ситуаций. Так, предложение (4а), вне контекста понимаемое как призыв к однократному действию, может быть встроено в узуальный контекст (4б). При использовании НСВ узуальное прочтение осуществляется и вне контекста; оно возможно как при общем совете (4в), так и совете конкретному лицу (4г):

(4) а. *Прежде чем открыть дверь, посмотри:PFV в глазок.*
б. *Папа, будучи жив, неустанно повторял: «Прежде чем открыть дверь, посмотри:PFV в глазок».* в. *Смотрите:IPFV в глазок, прежде чем открыть дверь.* г. *Папа, будучи жив, неустанно повторял: «прежде чем открыть дверь, смотри:IPFV в глазок» (Т. Полякова).*

1.2. Совершающиеся действия: каузация к продолжению

Если каузируется уже совершающееся действие, в обоих языках выбирается, как правило, глагол НСВ.

1.2.1. Целью, ради которой говорящий каузирует уже совершающееся действие, может быть: а): стимулирование продолжения действия, для того чтобы предотвратить его прекращение или преодолеть колебания адресата побуждения; б) возобновление прерванного действия с целью его незамедлительного продолжения. Хотя в ситуациях (а) и (б) реализуются разные значения НСВ – в первом случае актуаль-

но-длительное, во втором, скорее, общефактическое, – в повелительных предложениях различие между ними часто нейтрализуется [Храковский 1990: 223].

В лингвистической литературе уже хорошо описан набор контекстных показателей, подчеркивающих данное толкование императива НСВ: редупликация глагола (*лежи, лежи*); „поощряющая“ лексика, см. в наших примерах *ну, ничего, ладно, пожалуйста, не стесняйся*; возможность введения местоименного подлежащего, как в (7)–(8). Характерной особенностью болгарского языка является включение модальной частицы *си* как показателя продолжающегося действия [Иванова, Петрова 2017: 94], см. переводы примеров (5)–(6):

(5) *Ну, мамочка, я же тебе сказал, это недоразумение, успокойся, пожалуйста, лежи*:IPFV (А. Рыбаков). – *Хайде, мамичко, нали ти казах, това е недоразумение, успокой се, моля ти се, лежи си*:IPFV (пер. З. Петрова).

(6) *Кто тебя бил? – глухо спросил Артем. – Прохошка. – Ладно, лежи*:IPFV. *Артем надел кожух и, не говоря ни слова, вышел* (Н. Островский). – *Кой те би? – глухо попытает Артем. – Прохошка. – Хубаво, лежи си*:IPFV. *Артем облеке кожуха и излезе, без да каже дума* (пер. Л. Стоянов).

(7) *Ты пей*:IPFV *чай, пей, не стесняйся. Конфеты нравятся?* (Т. Полякова). – *Пий*:IPFV, *пий чай, не се стеснявай. Харесват ли ти бонбоните?* (пер. И. Митева).

(8) *Дегтяренко все порывался вскочить, посмотреть на друга, возле которого возились женичины, укутывая его в серые, привезенные сестрой армейские одеяла. – А ты, друг, сиди*:IPFV, *сиди, не наше это, мужское дело – пеленать!* (Б. Полевой) – *Дегтяренко все се надигаше да погледне приятеля около когото шътаха жените, като го завиваха в сиви, донесени от сестрата войнишки одеяла. – А ти, приятелю, седи*:IPFV, *седи, това не е наша, мъжка работа – да повиваме!* (пер. К. Георгиева).

Корпусный материал показывает и (менее частотный) выбор СВ в болгарских переводах. Межъязыковые сопоставления, тем не менее, здесь проводить затруднительно из-за небольшого числа примеров в РБПК для таких ситуаций. К тому же переводчик в некоторых случаях может предложить и свою трактовку положения дел. Так, в (9) в оригинальном тексте второй выделенный глагол является призывом к продолжению действия (с целью предотвратить его прерывание), а в болгарском переводе последнее употребление глагола *седнете* предполагает ситуацию повторного призыва к действию, еще не начавшемуся, т.е., по сути, повтор редуплицированного приглашения к однократному

действию в том же отрывке (*Седнете, гълъбчета, седнете*); подобный тип ситуации будет рассмотрен в п. 1.3.

(9) *В вагон вошло несколько раненых в пижамах, на костылях и с палочками, с кулечками ягод и семечек... Старичок сейчас же сорвался с места. – Садитесь:IPFV, голубчик, садитесь, – и чуть не насильно усадил рыжего парня на костылях, с забинтованной ногой на свое место. – Ничего, ничего, сидите:IPFV, не беспокойтесь, мне сейчас выходить. Для пущего правдоподобия старичок со своими тяпками и граблями сделал даже движение к двери (пер. Б. Полевой)*

Във вагона влязоха няколко ранени в пижами, с патерици и ба-стуни, с пакетчета ягоди и семки. Сигурно бяха от някакъв санаториум за оздравяващи и бяха ходили на тукашния пазар. Старчето веднага скочи от мястото си: – Седнете:PFV, гълъбчета, седнете:PFV, – и едва ли не насила настани на мястото си червенокос момък с патерици и бинтован крак. – Нищо, нищо, седнете:PFV, не се безпокойте, аз ей сега ще сляза. За да ги убеди в това, той дори пристъпни към вратата с лопатите и греблата си (пер. К. Георгиева)

Выбор СВ в болгарском переводе может объясняться и ограничениями, действующими для конкретных лексем. Напр. глагол НСВ *продължавам* практически не используется в императиве, обычно заменяясь другими синонимичными средствами, поэтому в переводе (10) выбрана форма СВ *продължа*:

(10) *Слава так замечательно про музыку рассказывает! – воскликнула Алтын с совершенно несвойственной ей восторженностью. – Продолжайте:IPFV, Слава, продолжайте (Б. Акунин). – Слава така прекрасно говори за музиката! – възкликна Алтън с абсолютно неочаквана възторженост. – Продължете:PFV, Слава, продължете! (пер. С. Бранц).*

1.2.2. Если каузируется выполнение уже известного действия, а «прескрипция нацелена на то, чтобы действие выполнялось определенным образом, т.е. с конкретным качественным параметром» [Храковский 1990: 225], то, в целом, предпочтителен также НСВ, ср. и толкование М. Жеревой высказывания *Говорете по-ясно!* как имеющего прагматическую пресуппозицию 'Вы не говорите достаточно ясно' [Жерева 2011: 126]:

(11) *Не слышу! Говорите:IPFV громче! Случилось? Что случилось? (А. Беляев). – Не чувам! Говорете:IPFV по-силно! Случило се? Какво се е случило? (пер. А. Траянов).*

Подобным же образом устроены и призывы продолжать действие со сменой локализации:

(12) *Иди, иди отсюда, женищина, торгуй:IPFV где-нибудь на базаре, – грубо отвечали стражники (Л. Соловьёв). – Върви, върви си оттук, жено, търгувай:IPFV нейде другаде, на пазара – грубо отговаряли стражарите (С. Бакърджиев).*

Говорящий может соотносить действие, выполняемое иным образом, не с тем же самым, а с новым действием, предполагая «смену ситуации» (см. ниже тип ситуации 1.3). Это открывает возможность для СВ. В переводе (13) использован императив СВ *седни*. Хотя в принципе требование сидеть, не болтая ногами, не обязательно имеет в виду смену позы, но болгарский переводчик выбирает именно ориентацию на другое действие, а именно: чтобы сидеть как «благородный ребенок», Коля не только не должен болтать ногами, он должен вообще принять другую позу (напр. сесть глубже, сложить руки):

(13) *...а ты, Коля, не болтай ножками; сиди:IPFV, как благородный ребенок должен сидеть (Ф. Достоевский). ...а ти, Коля, не си клати крачетата; седни:PFV, както трябва да седи едно благородно дете (Г. Константинов).*

1.3. «Смена ситуации» и побуждение к началу действия

При обозначении однократных действий, а также последовательности кратных действий, представляемых как завершённые, не наблюдается прямых межъязыковых параллелей в употреблении видов, а в большинстве случаев присутствует и конкуренция видов в рамках одного языка. Эта конкуренция становится возможной потому, что НСВ способен реализовывать в императиве «начинательное» значение.

Для русского языка общая закономерность выбора вида состоит в том, что, если «исполнитель не ожидает конкретной прескрипции и не готов к ее исполнению, то употребляется форма СВ, а если ожидает и готов ее исполнить, – форма НСВ <...> Предварительная информированность и подготовленность исполнителя приводят к тому, что форма НСВ просто сигнализирует о необходимости без какого-л. временного интервала, т.е. немедленно, приступить к выполнению действия» [Храковский 1990: 222-227]. Иначе говоря, если еще до произнесения повелительного предложения исполнитель осведомлен о том действии, которое ему предстоит выполнить, или же догадывается о нем по ситуации, то избирается форма НСВ [Рассудова 1982: 134].

Это хорошо иллюстрируют примеры (14) и (15). Так, в (14) первое требование *Выверните карманы* неожиданно для адресата, поэтому выбран глагол СВ, а при повторной каузации использован глагол НСВ. Иной случай представлен в примере (15), где глагол НСВ использован не только при втором, но и при первом употреблении; это вполне объяс-

нимо ситуацией, предполагающей необходимость платить, о чем исполнитель, разумеется, знает:

(14) **Выверните**:PFV карманы! Ну, живо! Что я вам говорю? **Выворачивайте**:IPFV! (Н. Островский) – **Обърнете**:PFV джобовете си! Хайде, по-живо! Не чувате ли? **Обръщайте**:IPFV! (пер. Л. Стоянов).

(15) **Плати**:IPFV! – И ухватила Кольку за рукав. – **Плати**:IPFV давай! (А. Приставкин). – **Плащай**:IPFV! – и сграби Колка за ръкава. – Айде **плащай**:IPFV! (пер. З. Петрова).

Эта общая тенденция (не являющаяся категорическим правилом, поскольку важна также лексическая семантика глагола, прагматические факторы и др. [Храковский 1990]), конкретизируется в более частных случаях, см. далее 1.3.1 и 1.3.2.

Более простую ситуацию представляет собой каузация продолжительного гомогенного действия: здесь обычен выбор НСВ в обоих языках:

(16) **Гуляйте**:IPFV, хлопцы, пришел наш праздник! (Н. В. Гоголь) – **Лудувайте**:IPFV, момчета, иде нашият празник! (К. Константинов).

Далее примеры типа (16) рассматриваться не будут.

1.3.1. Если выполнение действия каузируется повторно или необходимость его выполнения очевидна, т.е. «если каузируется выполнение действия, которое должно было начаться еще до произнесения прескрипции» [Храковский 1990: 224], в русском языке НСВ предпочтителен, не исключен и НСВ в болгарских переводах в (14)–(15) выше и в (17).

(17) Ну, ну! **входите**:IPFV же, коли хотите; я здесь! – крикнул он из окна (Ф. Достоевский). – Хайде, хайде, **влизайте**:IPFV, ако искате; тук съм! – извика той от прозореца (пер. Г. Константинов).

Примеры с СВ императива в русском оригинале в указанных ситуациях тоже встречаются, но они, как правило, связаны с лексико-семантическими ограничениями при выборе вида:

(18) Человека, которому противно пить, можно поистине считать счастливым. Но это имеет и кое-какие обратные стороны. Главное – это пререкание с окружающими. – Да **выпейте**:PFV немножко, будет вам ломаться! (М. Кольцов). – Човек, на когото не му понася да пие, наистина може да се смята за щастлив. Но това си има и своите тъмни страни. Главно – пререканията, с околните. – **Пийнете**:PFV малко де, стига сте се превземали! (В. Райчев).

Болгарские переводы, однако, показывают преимущественное употребление СВ при выражении очевидного для данной ситуации, ожидаемого от исполнителя действия:

(19) *Не поидет, – покачал тот головой. – **Давайте**:IPFV деньги* (Т. Полякова). – *Няма да стане – завъртя глава той. – **Първо дайте**:PFV парите* (пер. И. Митева).

(20) *Ну же, **берите**:IPFV досъе* (Б. Акунин). – *Хайде, **вземете**:PFV досието* (пер. С. Бранц).

(21) ***Входи**:IPFV, Митюша, **входи**, здесь я* (Б. Акунин). – ***Влез**:PFV, Митюша, **влез**, тук съм* (пер. С. Бранц).

Следующий пример из РБПК демонстрирует, что в болгарском переводе выбирается СВ даже при нетерпеливом побуждении в ситуации очевидности и ожидаемости выполнения действия:

(22) *Довольно объяснений! **Показывайте**:IPFV!* – *крикнул кто-то с галерки* (А. Беляев). – *Стига объяснения! **Покажете**:PFV!* – *извика някой от галерията* (пер. З. Стайков).

(23) *Граждане! – вдруг рассердилась женщина, – **расписывайтесь**:IPFV, а потом уж будете молчать сколько угодно! Я ведь молнии разношу. Варенуха, не спуская глаз с телеграммы, криво расчеркнулся в тетради, и женщина исчезла* (М. Булгаков). – *Граждани! – разсърди се жената. – **Разпишете се**:PFV, пък после мълчете колкото си щете! Аз разнасям светкавични! Без да откъсва поглед от телеграмата, Варенуха драсна разкривен подпис в тетрадката и жената изчезна* (пер. Л. Минкова).

Особый случай для видового распределения в русском языке представляет собой употребление в императиве **глаголов изменения позиции** (*сесть, встать, подняться, лечь*). Будучи не категорически моментальными, т.е. допускающими некоторую продолжительность их выполнения, они звучат (в русском языке) в несовершенновидовой форме как более вежливые, как бы допускающие неспешное и несуетливое их выполнение, – особенно это очевидно для «этикетной» формы мн. ч., ср. *Входите, садитесь* и *Войдите, сядьте; Ложитесь, больной* и *Лягте, больной*. Поэтому никакой настойчивости или подчеркивания немедленного «приступа к действию» при использовании НСВ здесь не наблюдается: более того, эти значения выражаются императивом СВ более отчетливо. См. настойчивую повторную каузацию с императивом СВ в (24):

(24) *Да **сядьте**:PFV же, дон Румата, проишувас! У меня болит шея. Румата послушно опустил на скамью* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – *Но, дон Румата, **седнете**:PFV, моля ви се. Боли ме шията. Румата послушно седна на скамейката* (пер. С. Владимиров).

В болгарском языке, по-видимому, этой специфики глаголов позиции нет: императив СВ выбирается как при каузации повторного (9) или очевидного и ожидаемого действия (25), где в русском языке – НСВ, так и в контекстах ситуаций типа 1.3.2. (см. там же статистику для данного глагола).

(25) *Да что вы всё стоите? – будто спохватился Свидригайлов. – В ногах правды нет. **Садитесь**:IPFV. Он хотел пододвинуть другой стул, но Порфирий Петрович опередил его (Б. Акунин). – **Защо стоите?** – сякаш се усети Свидригайлов. – **Седнете**:PFV. И понежи да му придърпа другия стол. Но Порфирий Петрович го изпревари (пер. С. Бранц).*

1.3.2. Если каузируется выполнение нового действия, о котором говорящий не был осведомлен, то в таких ситуациях выбор вида наиболее труден для объяснения, нет и жестких правил видового распределения. Самый очевидный для выбора формы императива контекст – это указание на комплексный характер действия, выражаемого СВ, и на продолжительность действия, выражаемого НСВ:

(26) *Заеду за вами ровно в час. **Оденьтесь**:PFV по-человечески, **причешитесь**:PFV и **ждите**:IPFV (Б. Акунин). – Ще мина да ви взема точно в един. **Облечете се**:PFV като бял човек, **срешете се**:PFV и ме **чакайте**:IPFV (пер. С. Бранц).*

Форма СВ в русском языке обычно употребляется и в иных случаях побуждения исполнителя к новому (не очевидному для него) действию, как в (27).

На этом фоне использованием глагола НСВ «каузируется выполнение действия, которое в соответствии с ситуацией должно выполняться непосредственно после произнесения прескрипции, и прескрипция лишь нацелена на то, чтобы проинформировать об этом» [Храковский 1990: 224], как в (28) – (32), и в этом случае РБПК показывает регулярное употребление СВ в болгарских переводах:

(27) *Вот здесь, – он достал из портфеля папку со скоросшивателем, – полное досье. **Почитайте**:PFV, **прикиньте**:PFV. Если кто и сообразит, как выйти на Игоря, то только вы (Б. Акунин) – Это тук – извади от чантата папка с пружинка – е пълното му досье. **Прочетете**:PFV го, **преценете**:PFV Ако някой е в състояние да се свърже с Игор, това сте само вие (пер. С. Бранц).*

(28) ***Возвращайтесь**:IPFV к себе (А. Н. Стругацкий, Б. Н. Стругацкий). – **Върнете се**:PFV, откъдето сте дошли (пер. С. Владимиров).*

(29) ***Поднимайтесь**:IPFV наверх, но за ворота не выходите (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – **Качете се**:PFV горе, но не излизайте навън (пер. С. Владимиров).*

(30) **Говорите**:IPFV адрес. Дедок назвал адрес, а Ритка добросовестно его записала, сообщив, что подъедем мы примерно через час (Т. Полякова). – **Кажете**:PFV адреса си. Дядото посочи адреса си, а Рита добросъвестно го записа и му съобщи, че ще отидем там някъде след около час (пер. И. Митева).

(31) **Лезьте**:IPFV на печку, а мы с мамой в каморе перестим (Б. Полевой). – **Качете се**:PFV на печката, а ние с мама ще престим в килерчето (пер. К. Георгиева).

(32) «**Лови**:IPFV!» – крикнула Оля и, быстро-быстро перебирая крепкими загорелыми ногами, побежала через песчаную отмель на пологий заливной берег и в изумрудную зелень цветущих лугов (Б. Полевой). – **Хвани**:PFV ме! – извика Оля и като подмяташе бързо-бързо здравите си загорели крака, побягна през пясъчната ивица по полегатия мочурлив бряг към изумруднозелените разцъфнали ливади (пер. К. Георгиева).

В болгарском языке глаголы НСВ употребляются лишь в тех контекстах, в которых отношение говорящего к адресату характеризуется как близко-дружественное или как пренебрежительное, фамильярное или грубое, см. и в [Ницолова 2008: 406]:

(33) Саша, быстренько **одевайтесь**:IPFV, едем, – приказал он девочке, гордый блестяще проведенной беседой (Б. Акунин). – Саша, **обличайте се**:IPFV бързо, отиваме – нареди той на момичето, горд от бляскаво проведения разговор (пер. С. Бранц).

(34) **Забирай**:IPFV свою мелочишку и **исчезни**:PFV, пока я не разо-
злился (Т. Полякова). – **Взимай**:IPFV тези жалки пари и **изчезвай**:IPFV, докато не съм се ядосал (пер. И. Митева).

Обратим внимание, что один лишь критерий «нетерпеливого побуждения» в отсутствие фамильярности, грубости в общении не ведет к выбору СВ, в отличие от русского, ср. видовое различие императивных форм русского и болгарского языков при нетерпеливом, но не грубом призыве в (35)-(36):

(35) «Где же мои чулки? **Обувай**:IPFV же меня, ну!» Она выставила действительно восхитительную ножку <...> Я засмеялся и начал натягивать на нее шелковый чулочек (Б. Акунин). – Но къде са ми чорапите? Хайде, **обуй**:PFV ме де, хайде! Тя подаде наистина възхитително краче... Аз се засмях и почнах да ѝ обувам коприненото чорапче (С. Бранц).

(36) ...в доме повсюду мои отпечатки! **Звоните**:IPFV своему депутату, шеф, **отмазвайте**:IPFV меня!... Дрожащим пальцем Ника набрал телефон Сивухи (Б. Акунин). – А в къщата и навсякъде е пълно с мои отпечатъци! **Звъннете**:PFV на оня вашия депутат, шефе,

измъкнете:PFV *ме! С разтреперани пръсти Ника набра телефона на Сивуха* (пер. С. Бранц).

Если в болгарском языке необходимо выразить подчеркнутое нетерпение, форму императива СВ сопровождают побудительными частицами, как *де*, *хайде* в примере (35) выше. Ср. также показательный для нашего сопоставления отрывок, где использованы три императивные формы, из которых в болгарском переводе только вторая – это глагол НСВ для «повторной каузации». Третье употребление содержит функционально эквивалентное сочетание (императив СВ + побудительная частица *де*):

(37) *А теперъ целуй:*IPFV *мой сапог. Сияющий кончик сапога осторожно ткнул в лицо: целуй:*IPFV. <...> *Запах сапога чищеного. И сапог тот незлобно, но настойчиво в зубы тычется: ну, целуй:*IPFV *же меня* (пер. В. Суворов). – *А сега ми целуни:*PFV *ботуша. Лъскавото бомбе на ботуша деликатно подбутна лицето ѝ: целувай:*IPFV <...> *Миризмата на лъснат ботуш. И тоя ботуш беззлобно, но настойчиво ти се навира в зъбите: целуни:*PFV *ме де* (пер. Б. Мисирков).

Во многом выбор вида определяется социальным статусом собеседника. Так, русский глагол *садитесь* (НСВ, 2 л. мн. ч.) в описываемой ситуации переведен болгарским глаголом СВ (*седнете*) в подавляющем числе случаев (50 употреблений, или 80%⁴), см. (38-39), в то время как при глаголе *сидись* (НСВ, 2 л. ед. ч.) в болгарских переводах наблюдается значительное колебание в выборе вида.

(38) **Садитесь:**IPFV, *пожалуйста, – гостеприимно предложил детектив* (Т. Полякова). – *Моля, седнете:*PFV – *гостеприимно ни предложи детективът* (пер. И. Митева).

(39) **Садитесь:**IPFV, – *предложил, будто приказал, ей военный* (А. Приставкин). – *Седнете:*PFV – *предложи ѝ военният и това прозвуча като заповед* (пер. З. Петрова).

Однако впечатляющие статистические видовые различия рус. *садитесь* – болг. *седнете* не стоит, тем не менее, воспринимать как общую тенденцию, поскольку в этой паре столь существенные межъязыковые расхождения могут быть объяснены, возможно, некоторой конвенциональностью данной формы, ее „этикетным“ статусом. Другие видовые пары глаголов позиции показывают в болгарском языке гораздо больше „прагматических“ колебаний в выборе вида даже в форме 2 л. мн. ч.

⁴ Всего в РБПК 63 вхождения русского глагола *садитесь*. Мы исключили из рассмотрения его перевод болг. глаголом *качете се/ качвайте се* (приглашение сесть в машину) и единичные иные способы перевода, напр. *Заповядайте!*, а также ситуации каузации, рассмотренные в пп. 1-2.

Как мы оговаривали выше, мы не рассматриваем ситуации, когда прескрипция нацелена на отсроченное выполнение действия [Храковский 1990: 225]. В болгарском языке это зона высокой активности *да*-конструкции, что требует отдельного исследования.

1.4. Особые употребления

1.4.1. При использовании императива в апеллятивной функции межъязыковые различия в использовании вида в императиве могут быть закреплены конвенционально.

Так, форма *чувай* (НСВ) выступает переводческим соответствием императиву *слышь*, причем только с 3 вхождениями в одном произведении (А. Солженицын. Один день Ивана Денисовича, пер. В. Райчев), а форма *чуй* (СВ) передает русские разнородные императивы *слушай*, *послушай*.

Русскому апеллятиву *подожди* (СВ) регулярно соответствует болг. *чакай* (НСВ). Болг. *вижете* (СВ) часто выступает как эквивалент императиву НСВ *гледите*, *смотрийте*:

(40) а. *Постой*:PFV, *ты меня не так поняла* (Б. Акунин) – *Чакай*:IPFV, *не ме разбра правилно!* (пер. С. Бранц). б. *Глядите*:IPFV, *шеф, тут примечание* (Б. Акунин) – *Вижете*:PFV, *шефе, тук има бележка* (пер. С. Бранц).

1.4.2. Устойчивые побудительные высказывания сохраняют исторически обусловленную видовую форму глагола. См. некоторые параллели из РБПК:

Давай:IPFV *деру* – *Плюй*:IPFV *си на петите*.

Гляди:IPFV *в оба*. – *Отваряй*:IPFV *си очите на четири*.

Прикуси:PFV *язык*. – *Мери*:IPFV *си приказките*.

Забери:PFV *свои манатки*—и *марш отсюда!* – *Вземай*:IPFV *си парцалите* и *марш оттук!*

1.4.3. В пермиссивных высказываниях (ответных высказываниях, разрешающих или не разрешающих выполнение запрашиваемого действия [Храковский 1990: 229-230]) и в болгарском, и в русском языке при положительной форме императива используются оба вида, при отрицании – только НСВ. Поскольку выбор НСВ при отрицательной форме регулируется особыми закономерностями (см. п. 2 ниже), здесь рассмотрим только случаи разрешения, согласия.

В русском языке при возможности выбора из двух видов глагол НСВ предпочтителен в ситуации, когда испрашиваемое действие должно начинаться сразу после произнесения прескрипции, в ином случае допускаются оба вида [Храковский 1990: 229].

Что касается болгарского языка, то, по наблюдению М. Жеревой, при пермиссивном употреблении иллюкутивное воздействие императива НСВ минимально, поэтому данная форма не несет той специфической прагматики, которая сужает в болгарском языке зону его употребления при обозначении единичных действий [Жерева 2011: 125], см. примеры (40) М. Жеревой с глаголом СВ в предыдущей реплике и НСВ в ответе:

(41) а. *Да наля ли още чай? – Добре, наливай!* ‘Налить еще чаю? – Хорошо, наливай!’

б. *Може ли да отворя прозореца? – Моля, отваряйте!* ‘Можно открыть окно? – Пожалуйста, открывайте!’

в. *Да седна ли тук? – Сядай, ако искаш!* ‘Мне здесь сесть? – Сядишь, если хочешь!’

г. *Може ли да запаля цигара? – Ами, пуши!* ‘Можно закурить? – Ну, кури!’.

Однако наши примеры из РБПК (в целом малочисленные) не столь однозначны в отношении снятия ограничений на НСВ в болгарском языке при пермиссивном употреблении, см. выбор СВ в болгарском языке на фоне НСВ в русском оригинале:

(42) а. *...може теб, по програма «Лолита» да запустите. Работи толкова, а такса пет стотин. Я говорю, хорошо, **запускайте**:IPFV (Б. Акунин). – дали да не те пуснем в програма „Лолита“. Работата е същата, но таксата е петстотин. Аз казах: добре, **пуснете**:PFV ме (С. Бранц).*

б. *Так что с папкой? – снова спросил Фандорин. Тот очумело уставился на него. – **Забирайте**:IPFV. На что она мне? (Б.Акунин). – Та за папката? – пак попита Фандорин. Човекът го погледна като извънземен. – **Вземете**:PFV я. За какво ми е? (пер. С. Бранц)*

в. *Это мы ей объясним. – **Обясняйте**:IPFV, – обреченно вздохнула я (Т. Полякова). – Това ще обясним на нея. – **Обяснете**:PFV го – въздъхнах обречено (пер. И. Митевой).*

2. Отрицательные формы синтетического императива

Отрицательные формы синтетического императива в болгарском языке, как и в русском, образуются присоединением частицы не к форме положительного императива. В болгарской лингвистике к синтетическому императиву часто относят и формы с отрицательной частицей *недей(те)* [ГСБКЕ 1983-2: 367; Куцаров 2007: 381; Чакърова 2009: 24], которые, в отличие от аналитических форм, используются только для 2 л. Мы считаем эти формы аналитическими, поскольку отрицательная частица *недей* присоединяется не к положительной форме синтетиче-

ского императива⁵, а к другим формам: к *да*-конструкции или к сокращенному инфинитиву.

Отрицательные формы императива имеют две семантические разновидности: прохибитив (запрет) и превентив (предостережение)⁶; подробнее об основаниях для данного «укрупненного» деления в [Бирюлин, Храковский 1992: 35].

Превентивное значение – это «предостережение, адресованное Исполнителю, чтобы им была проявлена осмотрительность и не было совершено действие, которое способно нанести ущерб или вред этому лицу или Говорящему, или какому-нибудь третьему лицу/лицам» [Бирюлин, Храковский 1992: 38].

Хорошо известно, что русский и болгарский языки кардинально различаются между собой и в допуске глаголов СВ в отрицательную синтетическую форму императива, и в способах выражения превентивного значения. В болгарском языке существует запрет на употребление формы СВ с отрицанием в побудительной функции [ГСБКЕ-2 1983: 368; Ницолова 2008: 403; Чакърова 2009]. Таким образом, возможен императив только от глагола НСВ, причем имеющий единственно лишь функцию отрицательного волеизъявления: *Не пиши* ‘Не пиши!’ Единичные условия для появления отрицания при императиве СВ (типа *Не напиши*) связаны исключительно с транспозицией («квазиимперативом»).

В связи с указанным запретом превентивное значение в болгарском языке выражается иным способом, а именно конструкцией *Да не* + PRES (43). При этом, заметим, эта форма, являясь наименее маркированной из всей императивно-оптативной зоны, и самая многозначная: она служит для выражения и прохибитива, и превентива, и апрехенсива, и оптатива, см. об этом в [Иванова 2017], там же и разбор других составных форм отрицательного волеизъявления.

⁵ Употребление сочетания *недей* (причем только в ед. ч.) с синтетическим императивом встречается в диалектах (см., напр., [Соболев 2001: 179–180]), а также в разговорном языке. Однако в описательных и нормативных грамматиках болгарского языка сочетание *недей* с императивом или вообще не фиксируется [ГСБКЕ-2: 367–368], или отмечается как ненормативное или ошибочное [Пашов 1999: 287; Ницолова 2008: 404]. Р. Ницолова, указывая на неправильность образования *Недей* + Imp, предполагает, что его появление в речи связано с искажением формы *Недей* + Inf, поскольку сокращенный инфинитив — форма, для молодого поколения болгар уже неизвестная, и потому в их речи инфинитив трансформируется в императив [Ницолова 2008: 404]. По отношению к аналогичной форме в македонских диалектах подобную же мысль выдвигал и Б. Конески [1967: 180].

⁶ Прохибитивное значение в разных видах речевых актов реализуется в той или иной «семантической интерпретации» (термин В.С. Храковского [1990: 202–207]): категорический запрет, упрек, увещание, рекомендация и т.п. Различие между ними здесь не рассматривается.

(43) а. *Да не се подхлъзнеш!* ‘Не поскользнись!’

б. *Да не изпуснеш чинията!* ‘Не урони тарелку!’

в. *Внимавайте да не се опарите!* ‘Смотрите не обожгитесь’

г. *Ти само да не вземеш да се омъжиш, докато ме няма* ‘Ты только не выйди замуж в мое отсутствие’.

д. *Да не вземеш да се разплачеш там* ‘Ты там не расплачься’.

В русском языке, как известно, видовое распределение в отрицательном императиве соответствует семантическому: образование с глаголом НСВ выражает прохибитивное значение, с СВ – превентивное, ср. (44) и (45):

(44) а. *Не бери:IPFV мои бумажки!* б. *Не покупай:IPFV промерзшую картошку!*

(45) а. *Не возьми:PFV мои ключи! / Смотри не возьми:PFV мои ключи / Только не возьми:PFV мои ключи.* б. *Смотри не купи:PFV промерзшую картошку!*

Конкретизация семантики превентивного значения связана с признаком «контролируемость / неконтролируемость» в семантике предиката предотвращаемого действия:

1) с глаголами неконтролируемого действия для выражения предостережения как призыв предотвратить нежелательный результат (превентивное значение): *Не споткнись!; Не расплескай воду!; Не поранься!; Не проговорись!; Не опоздай на автобус!;* Не упустит свой шанс. Здесь участвуют, в основном, глаголы непредсказуемых и неудачных действий, «промахи» и «осечки» [Арутюнова 1999: 800]. При этом императивная реплика обращена не к последствию, а к предваряющим его действиям, которые еще находятся под контролем адресата, т.е. за ней скрывается призыв предпринять ряд контролируемых действий, напр. *Не поскользнись* – ‘Смотри под ноги, не смотри по сторонам, надень подходящую обувь’ и др.; *Не задень прохожих доской* – ‘Неси доску ровнее’ [Храковский 1990: 216; Бирюлин, Храковский 1992: 39].

Императив от предикатов произвольных реакций организма означает призыв сдержаться (если действие хоть как-то поддается контролю) либо просто беспокойство по поводу возможного осуществления действия, – в любом случае в русском языке он требует той же лексической поддержки, что и глаголы следующей подгруппы: *Смотри не чихни на ребенка!; Ты там не расплачься;*

2) с глаголами контролируемого действия при сопровождении контекстуальных маркеров превентивности. К ним относятся, прежде всего, такие показатели, как выделительно-ограничительная частица *только* и/или форма *смотри*, локализатор *у меня*, обстоятельство «неконтролируемости» *случайно*, *ненароком*, экспликация местоименного

подлежащего, для обычного побуждения нехарактерная: *Ты только не выйди замуж в мое отсутствие!*; *Не возьми случайно её ключи!*; *Ты смотри у меня, замуж-то не выйди!* [Храковский 1990: 216; Бирюлин, Храковский 1992: 39].

О том, какие аналитические формы соответствуют этим конструкциям в болгарском языке, см. в [Иванова 2017].

3. Выводы

1. В положительной форме видовое распределение в синтетическом императиве как в русском, так и в болгарском языке зависит, прежде всего, от типа действия, к которому побуждается адресат: узуальное или однократное, текущее или новое. Побуждение к не локализованным во времени действиям в обоих языках выражается императивом НСВ, реализующим общефактическое видовое значение.

2. В рамках единичных действий, как показывает материал, зона полного сходства в видовом распределении касается только тех ситуаций, где каузируется продолжающееся действие. В иных случаях реализуется свойство русского языка к выбору НСВ в ситуациях каузации очевидного действия или действия, непосредственно предполагающегося за актом каузации, в то время как в болгарском языке выбор вида обусловлен, скорее, прагматическими факторами: социальным статусом собеседников, фамильярным или, наоборот, уважительным общением.

Наш материал не подтверждает известное в болгаристике положение о том, что в болгарском языке в ситуациях нетерпения или повторного побуждения, как и в русском языке, используется форма НСВ (Станков 1980: 127-128). Переводы показывают, что и в этой ситуации выбор вида в болгарском языке обусловлен только прагматическими факторами, при этом нейтральной в этих контекстах формой является императив СВ, а императив НСВ является прагматически маркированным. В пермиссивных употреблении ограничения на использование императива НСВ в болгарском языке не снимаются полностью, но, по-видимому, ослабевают (наш материал здесь не показал убедительных данных в пользу той или иной версии).

3. Распределение видовой нагрузки между положительными и отрицательными формами является несимметричным как в болгарском, так и в русском языке. Императивы от глаголов НСВ в обоих языках могут при отрицании выражать прохибитивное значение. Формы от глаголов СВ в русском языке нагружены превентивной функцией, в то время как в болгарском языке формы СВ с отрицанием в императиве вообще не употребляются (помимо транспозиций императивных форм).

Это распределение значений является подтверждением тезиса о том, что в контексте отрицания видовое различие (в частности, при императивных показателях) уже не несет свойственную ему семантиче-

скую нагрузку; значение вида нейтрализуется или переосмысливается, что в целом соответствует более общему типологическому предположению о характере взаимодействия негации, наклонения и вида: «в контексте семантической эквивалентности выбирается немаркированная форма (несовершенного вида), а маркированная форма, если она вообще возможна, реинтерпретируется» [Мальчуков, Храковский 2015: 23].

4. Особое видовое распределение демонстрируют употребления императивов в апеллятивной, пермиссивной и этикетной функциях, а также фразеологизированные модели. Требуют дальнейшего изучения условия видового распределения при побуждении к отдаленным во времени действиям, которые – в случае болгарского языка – нельзя рассматривать вне конкуренции с аналитическими формами, причем выбор последних определяется комплексом факторов иного характера, чем при синтетическом императиве.

Список сокращений

IPFV, HCB - несовершенный вид
PFV, CB - совершенный вид

Библиография

- Арутюнова 1999 — Н. Д. Арутюнова Язык и мир человека. 2-е изд. М.: Языки русской культуры, 1999.
- Бенаккио 2004 — Р. Бенаккио. Глагольный вид в императиве в южнославянских языках // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура. Сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой. М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 267-275.
- Бенаккио 2010 — Р. Бенаккио. Вид и категория вежливости в славянском императиве. Сравнительный анализ. Slawistische Beiträge 472. München-Berlin: Verlag Otto Sagner, 2010.
- Бирюлин, Храковский 1992 — Л. А. Бирюлин, В. С. Храковский. Повелительные предложения: Проблемы теории // Храковский В. С. (отв. ред.). Типология императивных конструкций. СПб.: Наука, 1992. С. 5-50.
- ГСБКЕ-2 — Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2: Морфология, София: БАН, 1983.
- Добрушина 2014 — Н. Р. Добрушина. Императив. Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики (<http://rusgram.ru>). На правах рукописи. М., 2014.
- Жерева 2011 — М. Жерева. Прагматика и семантика в положительных формах на болгарский императив // Научни трудове в памет на Георги Герджиков. София: Университетско издво «Св. Климент Охридски», 2011. С. 123-133.

- Иванова 2017 — Е.Ю. Иванова. Составные отрицательные формы императива в болгарском и македонском языках // АСТА LINGUISTICA PETROPOLITANA. Труды Института лингвистических исследований РАН. / Отв. ред. Н. Н. Казанский. Т. XIII. Ч. 3. СПб.: Наука, 2017. С. 507-541.
- Иванова, Петрова 2017 — Иванова Е.Ю., Петрова Г.М. Болгарские возвратные клитики се и си: омонимия, полисемия, синтаксис // ВЯ. 1. 2017. С.74-104.
- Каранфиловски 2008 — М. Каранфиловски. Глаголскиот вид во императивот во македонскиот и во другите словенски јазици // Реферати на македонските слависти за XIV-от Меѓународен славистички конгрес во Охрид, 10-16 септември 2008 година / ред. Милан Гурчинов. Македонска академија на науките и уметностите, 2008. С. 155-164.
- Князев 2014 — Князев Ю.П. Воздействие референции к будущему на противопоставление видов в русском языке // Труды ИЛИ РАН, Т. X, ч.2. СПб., Наука, 2014. С. 43-70.
- Конески 1967 — Б. Конески. Историја на македонскиот јазик. Скопје, 1967.
- Куцаров 2007 — И. Куцаров. Теоретична граматика на българския език: Морфология. Пловдив: Университетско изд-во «Паисий Хилендарски», 2007.
- Мальчуков, Храковский 2015 — А. Л. Мальчуков, В. С. Храковский. Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора // ВЯ. 2015. № 6. С. 19-32.
- Ницолова 2008 — Р. Ницолова. Българска граматика. Морфология. София: Университетско издво «Св. Климент Охридски», 2008.
- Пашов 1999 — П. Пашов. Българска граматика. Пловдив: ИК «Хермес», 1999.
- Рассудова 1982 — О.П. Рассудова. Употребление видов глагола в современном русском языке. М., 1982.
- Соболев 2001 — А. Н. Соболев. Болгарский широколыкский говор. Синтаксис. Лексика духовной культуры. Тексты. Marburg: Biblion Verlag, 2001.
- Станков 1976 — В. Станков. Конкуренция на глаголните видове в българския книжовен език. София: Изд-во на БАН, 1976.
- Станков 1980 — В. Станков. Глаголният вид в българския книжовен език. София: Наука и изкуство, 1980.
- Тополињска 2008 — З. Тополињска. Полски-Македонски: Граматичка конфронтација. Т. 8: Развитие на граматичките категории. Скопје: МАНУ, 2008.
- Храковский 1990 — Храковский В. С. Повелительность // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. Л.: Наука, 1990. С. 185-238.

- Храковский, Володин 1986 — В. С. Храковский, А. П. Володин. Семантика и типология императива. Русский императив. Л.: Наука, 1986.
- Чакърова 2009 — К. Чакърова. Императивът в съвременния български език. Пловдив: Пигмалион, 2009.
- Шатуновский 2009 — Шатуновский И. Б. Проблемы русского вида. М.: Языки славянских культур, 2009.

Елена J. ИВАНОВА

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА НА ИМПЕРАТИВНИТЕ ФОРМИ
ОД СВРШЕН И НЕСВРШЕН ВИД
(БУГАРСКИ ЈАЗИК НА ФОНОТ НА РУСКИОТ)

Резиме

Во статијата се разгледуваат граматичките, прагматичките и контекстуалните услови за избор на глаголите од свршен и несвршен вид во бугарскиот синтетички императив во споредба со аналогичните закономерности во рускиот јазик во корелација со податоците во паралелниот руско-бугарски корпус. Најјарките зони на совпаѓања и разлики во видската распределба се основаат врз типот на причинското дејство, како и на други фактори од кои зависи изборот на видот во рускиот и во бугарскиот јазик.

УДК 811.163.3'282'373.612:811.16'282'373.612
УДК 811.16'282'373.612:811.163.3'282'373.612

Ангелина ПАНЧЕВСКА
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
angelina@manu.edu.mk

НАЗИВИТЕ ЗА 'ОВЧАР' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ И НИВНИТЕ ПАРАЛЕЛИ ВО ПОШИРОК СЛОВЕНСКИ КОНТЕКСТ

Воведни белешки

Во овој текст ќе бидат анализирани македонските дијалектни називи за 'овчар', при што се зема предвид и поширокиот словенски контекст. За таа цел се користат материјали за македонските дијалекти од *Ойшiiословенскиоii лингвистички аiiлас* (ОЛА), во кој македонскиот дијалектен комплекс е претставен преку 24 населени места, од вкупно 853 населени места од целиот словенски јазичен ареал. Називите за 'овчар' се предмет на обработка на прашањето Sl 2036 'пастух, човек, пасуший скот' според Прашалникот на ОЛА (1965), а се обработени во картата бр. 23 (2003: 70-71) во VIII Лексички том од областа на професиите и општествениот живот.

На словенската територија наоѓаме неколку типови конструкции чиј референт е 'пастир, овчар', т. е. 'човек кој чува животни', зависно од тоа која информација е содржана во коренскиот дел од конструкцијата. Материјалите на ОЛА покажуваат дека на словенската територија најпродуктивен е коренот поврзан со глаголот *pasti*, кој функционира практично на целата словенска територија.

Во македонските дијалекти, главно, се употребуваат два назива за именување на лицето што пасе животни – *овчар* и *iiасiiир*, а со нешто поограничена фреквенција се јавуваат и називите *чобан(ин)* и *крдар*.

Географска дистрибуција

а. овчар

Овој назив се јавува како одговор во десет населени места (Теарце, Ракотинци, Шлегово, Радовиш, Дихово, Витолиште, Фурка, Вамбел, Тиолишта, Тремно), распоредени низ целата јазична територија, а само во едно, Дихово, конкурира со два други називи.

Според материјалот од ОЛА, овој тип на назив не е распространет на пошироката словенска територија. Се јавува, главно, на југ, најмногу во македонските говори, а го има и во бугарските и во неколку српски и хрватски говори. Иако се однесува само на еден вид животно (според речниците ‘лице вработено да чува овци, особено на пасиште’ – Мурговски, 2011 : 790; ‘тој што пасе или чува овци’ – Дигитален речник на македонскиот јазик), тој се употребува како општ назив за човек што чува животни, што е одбележано и во коментарот кон картата во *Ойшійословенскиоѝ линѣвисѣички аѣлас*.

б. ѡасѣир

Називот *ѡасѣир* на македонскиот јазичен ареал, според материјалите од ОЛА, се јавува исто така во десет населени места – Лазарополе, Вруток, Љубанци, Радожда, Звечан, Пештани, Извор, Дихово, Берово и Кронцелево. Само во едно се јавува како одговор заедно со уште два назива. Овој назив е покарактеристичен за западните говори, на исток се јавува само на едно место, Берово, а и во јужните се јавува исто така само во едно, Кронцелево.

Тој е истовремено најраспространет на целата словенска територија, се разбира во различни варијанти, со различни суфикси. Па така, најфреквентната форма **pas-t-ux-B¹* е регистрирана речиси на целиот словенски север, во голем дел од полските говори и доминантно во руските, белоруските и украинските. Формата **pas-t-ux*-а се среќава доста поретко, во неколку чешки и полски говори. Понатаму формата **pas-t-иѣ-ѣк-ѣ* се јавува во неколку полски и руски говори. Формата со поразличен суфикс, **pas-t-ur-ѣ*, е исто така често застапена, карактеристична е за говорите на сите јужнословенски јазици, потоа се јавува речиси во сите словачки говори, често се јавува во чешките и во полските, а се среќава, иако ретко, и во руските, белоруските и украинските. Се употребува и формата **pas-t-ur-ѣ*, која се среќава во неколку полски населени места. Покрај неа се јавува проширената **pas-t-ur-ѣк-ѣ*, исто така во неколку полски населени места. Формата **pas-t-or-ѣ* повторно се јавува во неколку североисточни полски говори. Во неколку чешки говори се среќава формата **pas-t-ѣv-ѣс-ѣ*. Последната форма, која се изведува од овој корен, е **pas-ак-ѣ* и се среќава во чешките и во некои словачки говори.

¹ Транскрипцијата е според *Ойшійословенскиоѝ линѣвисѣички аѣлас*.

в. *чобан*(ин)

Во две населени места на крајниот југозапад, Бобошчица и Нес-трам, се употребува називот *чобан*, *(*čoban*)-ъ, а во други три кои се наоѓаат исто така на периферија – југоисток, Висока, Секавец и Плевна, – *чобанин*, *(*čoban*)-in-ъ.

Овој назив во двете форми, според материјалот од ОЛА, надвор од македонската јазична територија се среќава уште само на југ - во српските, неколку хрватски и бугарски говори и во еден говор на руската јазична територија во формата *(*čoban*)-ъ.

г. *крџар*

Како одговор во само едно населено место, Дихово, се јавува називот *крџар*. Овој назив не функционира како единствен, туку конкурира со два други – *ѱасѱир* и *овчар*. Формата *крџо*, односно *крџар*, се употребува само во македонскиот (од истата основа и во еден полски пункт), додека другата форма *čreda*, се јавува и во хрватските говори, еден словенечки, но и пошироко на север, во некои украински пунктови.

Етимолошко-семантичка анализа

Едниот од двата назива кои најмногу се употребуваат во македонските говори, *овъџ-ар-ъ, *овчар*, е изведен од називот што го означува животното со суфиксот -ар-ъ. Според Скок, овој назив е работна именка изведена од *овен* со суфиксот -*jar* (Skok II, 1972: 579). Бориш исто така овој назив го надоврзува на *овца*, *овен*, поим кој потекнува од прасловенското **ovъsa* [< **ovъ-ka*], кое има паралели со староиндиското *avikā* ‘овца’, а освен тоа, без наставката, и со литв. *avis*, латв. *avs*, латинското *ovis*, грчкото *ōis*, староиндиското *ávis*. Праиндоевропскиот назив за ова домашно животно е **ouī-s*, а очекуваната форма која би се наследила, *овъ*, не е зачувана. Посредно за нејзиното постоење укажува називот **ovъnъ* (Boryś, 2005 : 404).

Вториот најзастапен назив, *ѱасѱир*, **pas-t-yr-ъ*, се поврзува со глаголот *pasti*, кој претставува индоевропски, сесловенски и прасловенски земјоделски термин, *pascere*, без паралели во балтичката група. Првобитното значење му било ‘чување добиток’, а ова значење е зачувано и во општословенските и прасловенски именки *pàstīr* – *ѱасѱир*. (Skok II, 1972: 614). И кај Бориш се потврдува дека прасловенското **pastyrъ* ‘тој што пасе добиток’, се изведува од прасловенскиот глагол **pasti* ‘пасе добиток’ со суфиксот *-*tyrъ* (< -*t-yrъ*) (Boryś, 2005: 416). Овој глагол, *pasti*, се поврзува со праиндоевропскиот корен **peh₂s-* (Derkson, 2008: 392).

Називот *чобан* претставува балкански турцизам од персиско потекло, перс. *šubān* покрај *šobān* > тур. *çoban* од областа на овчарството.

Персискиот збор е сложенка чијшто втор дел, *-ban*, значи ‘стражар’ (Skok I, 1971: 332; Škaljić, 1966: 178).

Потеклото на називот *крџар* е тесно поврзано со *čreda*, назив кој се користи во хрватските, па и во некои словенечки говори, со значење *сѹаго љовега, крџо*. Според Скок, зборот е потврден само во западните хрватски делови, а во источните српски тој е истиснат од *крџо* и *сѹаго*. Зборот е индоевропски и балтословенски (**kerdā*), општословенски од прасловенскиот период, како овчарски термин. Потврден е во литванскиот – (*s*)*kerdžius* ‘овчар’, изведен од **kerdā* ‘грев’. Постојат споредби и во санскритот *śārdhas* ‘стадо, чета’. Сепак, потеклото на овој назив не е сосема јасно, понатаму, исто така кај Скок, се вели дека е тешко да се објасни њ во **kьrdь* покрај **kerdā*, постои мислење дека *krd(o)* е заемка од готското или старовисокогерманско *kortar* ‘стадо’, но за можноста за словенската варијанта **kьrdь* говори келтското *cordd*. Според тоа, тој смета дека е најверојатно мислењето на Brückner дека *krd* е варијанта од *čreda*, како што е на пример полското *kwiat* наспрема *cvijet*. *Krdo* уште се споредува и со арапското *herde* < ие. **sk̥rdhis*, литванското (*s*)*kerdžius* ‘овчар’. (Skok II, 1972: 337-338). Овој назив би можел да се поврзе и со готското *hairdeis*, староисландското *hirðir*, староанглиското *hirde* или новоанглиското – *herd*, кое е вградено во *shepherd*, *cowherd* и др., дијалектното *herd* ‘овчар’, понатаму старовисокогерманското *hirti*, нововисокогерманското *hirt*, или санскритското *çardha-*, *çardhas-* со значење ‘трупа, мноштво’ (Buck, 1988: 149-150). Кај Малори и Адамс се спомнува номиналната форма **ger-* од новоанглискиот со значење ‘стадо, толпа’, што би укажувало на значењето ‘се собира’ (Mallory, Adams, 2006: 269).

Заклучок

Според материјалот за македонските говори понуден во *Оѹишѹословенскиоѹ линѹвисѹиѹчки аѹѹлас*, кој опфаќа вкупно 24 населени места на целата јазична територија (и надвор од државната граница), може да се забележи дека за именување на ‘човекот кој чува животни додека пасат’ се употребуваат четири називи. Два од нив се среќаваат со поголема фреквенција. Едниот од нив, *овчар*, е изведен од називот за едно конкретно животно, овца, но иако се однесува на еден вид животно, се употребува општо како назив за ‘човек кој чува, пасе животни’. Се јавува на целата македонска јазична територија. Надвор од македонскиот јазичен ареал не можат да се направат пошироки паралели во однос на употребата бидејќи овој назив, ограничено, се употребува само на словенскиот југ. Со вториот назив, *ѹасѹиѹр*, македонските говори се вклучуваат во општата тенденција на словенските говори кои називот го изведуваат од глаголот кој се однесува на активноста која ја изведуваат животните – **pasti* (*ѹace*). Ареалот на неговото простирање во македон-

ската јазична средина е на запад, се јавува само во еден говор на југ и во еден источен говор. Овој тип назив, се разбира со различни суфикси, е застапен на целата словенска јазична територија и слободно може да се заклучи дека е најпродуктивен. И третиот назив кој се употребува во македонските говори, *чобан(ин)*, е карактеристичен за говорите на јужните словенски јазици, што е и на некој начин разбирливо, бидејќи претставува балкански турцизам. Интересно е што ареалот кој го формираат говорите во кои се употребува овој назив е сместен во јужниот дел од македонската говорна територија. Со најмала фреквенција е четвртиот назив, *крџар*. Застапен е само во едно населено место, и во таа форма се јавува само во македонскиот, додека формата тесно поврзана со него, *čreda*, исто така ограничено се јавува во хрватските, еден словенечки и неколку украински населени места. Со тоа, на некој начин, овој говор се издвојува од општите тенденци во говорите на другите словенски јазици.

Како што може да се забележи, називите, главно, ги континуираат прасловенските нишки на изведување називи, освен во еден случај, кога се работи за турцизам. Иако постојат називи кои се изведуваат од називот на животното, како најпродуктивен на целиот словенски ареал се покажал глаголот кој се однесува на активната која ја изведуваат животните додека се контролирани од човекот.

Литература

- Вопросник общеславянского лингвистического атласа*, 1965, Наука, Москва.
- Дигитален речник на македонскиот јазик, *makedonski.info*
- Мурџоски, З. 2011. *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Basara, J. (red.). 2003. *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 8. Профессии и общественная жизнь*. Warszawa.
- Boryś, W. 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Krakow.
- Buck, C. D. 1988. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Derksen, R. 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
- Mallory, J. P., Adams, D. Q. 2006. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford: University Press.
- Skok, P. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I*. Zagreb: JAZU.

- Skok, P. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II. Zagreb: JAZU.
- Škaljić, A. 1966: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Angelina PANČEVSKA

THE TERMS FOR 'SHEPHERD' IN MACEDONIAN DIALECTS AND
THEIR PARALLELS IN THE WIDER SLAVIC CONTEXT

S u m m a r y

This paper analyses the question from the volume *Professions and Social Life* of the Lexical and Word-formational Series of the Slavic Linguistic Atlas (OLA), volume 8. It is about the expressions for the 'shepherd' ('pastir, ovčar' in Macedonian) in the Slavic dialects covered by the question SI 2036 'пастух, человек, пасущий скот' from the Questionnaire of OLA. The aim of the analysis is to show the geographical distribution, etymology and semantic motivation for the expressions of 'shepherd' in Macedonian dialects (based on the material from the OLA) in correlation with the equivalents on the Slavic linguistic territory.

УДК 811.163.3'282'373.612:811.16'282'373.612
УДК 811.16'282'373.612:811.163.3'282'373.612

Соња МИЛЕНКОВСКА

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
sonjam@manu.edu.mk

**НАЗИВИТЕ ЗА ‘ТРАТ’ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ
ВО КОРЕЛАЦИЈА СО ИСТОЗНАЧНИТЕ НАЗИВИ
НА СЛОВЕНСКАТА ЈАЗИЧНА ТЕРИТОРИЈА**
(според материјалите на Општословенскиот лингвистички атлас)

Вовед

Предмет на анализа во овој текст се македонските дијалектни називи за ‘трат’, во корелација со истозначните називи на останатата словенска дијалектна територија, опфатени со прашањето L 449 ‘гриб-паразит, растущий на деревьях’ според *Прашалникоџ на Оџшџо-словенскиоџ линџвисиџички аџџлас (ОџА)* (1965: 93) и обработени во картата бр. 57¹ од Лексичкиот том 3 на ОџА (2000: 141) од областа на растителниот свет.

Според *Толковниоџ речник на македонскиоџ јазик VI* (2014: 96) **трат** се дефинира како „вид габа што е прикрепена за стеблото на дрво или на паднато стебло, со одрвенето тело во форма на копито; исушена служи за палење; *Fomes fomentarius*”.

Литературните називи за ‘трат’ во словенските јазичи, според картата на ОџА, се: рус. *трутовик*, укр. *трутовик*, брус. *зуба*, пол. *huba*, луж. *hrib*, сл. *huba*, *grib*, чеш. *chorš*, слн. *goba*, *drevesna goba*, ср. *žuba*, *žubina*, хр. *guba*, *gubina*, буг. *прахан*, мак. *џраџџ*.

¹ Види карта 2.

1. Географска дистрибуција на словенската јазична територија

На словенската јазична територија се среќаваат неколку типови семантички (и морфолошки) конструкции чијшто референт е 'трат', во зависност од информацијата која ја содржи коренскиот дел на конструкцијата. Материјалите на ОЛА покажуваат доминација на називи коишто го содржат коренот **gob-*, а потоа доаѓаат називи со корените **trqd-*, **grib-*, **sěk-*, **porx-*, **peč-*, **gliv-*, и др.

На источнословенската јазична територија особено доминантни се називите коишто го содржат коренот **gob-*. На руската, украинската и белоруската јазична територија со различна фреквенција се среќаваат форми од типот **gob-a*², **gob-ъk-a*, **gob-ъč-ъk-a*, **gob-in-a*, **gob-ic-a*. На руската територија фреквентни се и називите коишто го содржат коренот **trqd-*, тука се формите од типот **trqd-ъ*, **trqd-ov-ik-ъ*, **trqt-ъn-ik-ъ*, **trqt-ov-ъn-ik-ъ*, **trqd-an-ik-ъ* (помалку **trqd-ov-ic-a* и **trqt-ъn-ъ*), а некои од нив се среќаваат и во неколку пункта на украинската територија. Нешто помалку на руската територија се јавуваат називите со коренот **grib-*, тоа се форми од типот **grib-ъ*, **grib-ъk-ъ* (во неколку пункта и на украинската територија), потоа (*čag*)-*a*, (*čag*)-*od-a* и др. На украинската јазична територија во неколку пункта се среќаваат називи со коренот **peč-*, како формата **peč-ar-ic-a*.

На западнословенската јазична територија особено фреквентни се називите коишто го содржат коренот **gob-*. Најчесто се среќаваат форми од типот **gob-a*, а нешто помалку формите **gob-ъk-a*, **gob-ъč-ъk-a* на полската и чешката јазична територија и формата **gob-a* со определбата **strom-ov-a* на чешката територија. На полската територија фреквентни се и називи коишто го содржат коренот **grib-*, односно формата **grib-ъ*, но и форми со определбата **dery-ov-ъ*, **dery-ъn-ъ grib-ъ*, а спорадично се јавуваат и форми од типот (*švam*)-*ъ*, (*švam*)-*a* и сл. Во два пункта на словачката јазична територија се среќаваат и називи коишто го содржат коренот **trqd-*, а во три словачки пункта (кои се на територијата на Унгарија) називи коишто го содржат коренот **gliv-*.

На јужнословенската јазична територија ситуацијата е малку поинаква, односно називи коишто го содржат коренот **gob-* доминираат на словенечката територија, на поголемиот дел од хрватската територија, на дел од бугарската, а се среќаваат и во три пункта на босанската територија, тоа се форми од типот **gob-a* и **gob-in-a*; во три словенечки пункта со определбите **dery-es-ъn-a gob-a*, **buk-ov-a gob-a*. На целата српска јазична територија, на дел од босанската и црногорската и во неколку пункта на хрватската јазична територија се среќаваат називи кои-

² Формите се претставени преку системот на обопштувачка транскрипција којшто се применува во легендите и коментарите на *Ойшійословенскоий лингвистички аџлас*.

што го содржат коренот **trqđ-*. Во два пункта на босанската територија се јавуваат и називи коишто го содржат коренот **gliv-*, во четири пункта на црногорската се јавуваат називи коишто го содржат коренот **sěk-*, од типот **u-sěk-a*, додека на бугарската јазична територија се среќаваат називи коишто го содржат коренот **porx-*.

Географската дистрибуција на називите според македонските пунктови на ОЛА е следната: *trot*³ (90 – Лазарополе), *trət* (92 – Вруток), / (93 – Теарце), *trat* (94 – Ракотинци), *trut* (95 – Љубанце), *trət* (96 – Радожда), *trat* (97 – Звечан), *trut* (98 – Шлегово), *trət* (99 – Пештани), *trat* (100 – Извор), *‘sekal* (101 – Дихово), *‘sekal* (102 – Витолшите), *‘sekal* (103 – Радовиш), *praum* (104 – Берово), *pram* (105 – Фурка), / (106 – Бобошчица), *sekel* (107 – Вамбел), *sekel* (108 – Нестрам), *sekel* (109 – Тиолишча), *sekel* (110 – Тремно), *‘sekəl* (111 – Кронцелево), *‘praxin* (112 – Висока), *‘praxna* (113 – Секавец), *‘praxən* (113а – Плевна).⁴

2. Етимолошка и семантичка анализа

Географската дистрибуција според македонските пунктови на ОЛА покажува дека на македонската дијалектна територија се среќаваат три типа називи за ‘трат’, односно називи коишто ги содржат корените **trqđ-*, **sěk-* и **porx-*.

Називите со коренот **trqđ-* се среќаваат во девет пункта на ОЛА на македонската дијалектна територија (со форми во неколку фонетски варијанти: *trot*, *trət*, *trat*, *trut*), опфаќајќи ги речиси целиот западен и северен ареал и мал дел од источниот.

Станува збор за континуитет на прасл. **trqđъ* со значење ‘печурка-паразит која расте на дрво’, но и ‘одредена болест (кожна)’. Се поврзува со литв. *trandis* ‘црв во дрво, молец; гнилеж, скапано дрво’, *trandėti/trendėti* ‘полн со молци/црви’, латв. *trenēt* ‘гние, се расипува’, и понатаму вал. *trwyddo* ‘дупчи, врти’, стинд. *trṇāti* ‘дупчи, врти’, од пие. **tre(n)d-* коешто, пак, е од пие. корен **ter-* со значење ‘трие’ (сп. Фасмер 1987: 110; Boryś 2005: 641).

Според географската дистрибуција на словенската јазична територија, називи од истото потекло се среќаваат најмногу на словенскиот југ, со доминација на српската јазична територија, во неколку пункта на босанската, во три пункта на црногорската и хрватската и во еден пункт на бугарската територија. На словенскиот запад се јавува само во два пункта на словачката и во еден пункт на чешката дијалектна територија. На словенскиот исток варијанти на називот се среќаваат претежно на руската, но и во четири пункта на украинската дијалектна територија.

³ Називите на македонската дијалектна територија се претставени со примена на системот на фонетската транскрипција прифатена од *Ојшћословенскоић линћвис-ћички айлас*.

⁴ Види карта 1.

Во седум пункта на ОЛА на македонската дијалектна територија се среќаваат називите коишто го содржат коренот **sěk-*. Називите од овој корен (*'sekal, 'sekēl, 'sekəl*) го опфаќаат југозападниот македонски ареал.

Се претпоставува дека потеклото е од прасл. **sěkъ* 'засек (во дрво), место каде што дрвото најлесно може да се пресече', изведено од глаголот **sěka, *sěkti* 'сече со остар предмет или сечило за да пресече нешто, преполови или исечка'. Сродно е со литв. *ĩ-sekti* 'засече' и *iš-sekti* 'исече, изреже; издлаби', со лат. *secare* 'сече' и др., а се поврзува со пие. **sek-* 'обработува со остар предмет' (сп. *Български етимологичен речник VI*, 2002: 589-595; Boryś 2005: 545).

На останатата словенска јазична територија, според материјалите на ОЛА, називи со коренот *sěk-* се среќаваат во четири пункта на црногорската територија.

Називите, пак, коишто го содржат коренот **porx-* (преку формите: *praum, prat* '*praxin, 'praxna, 'praxən*) се јавуваат во седум пункта на ОЛА на македонската дијалектна територија, опфаќајќи го југоисточниот ареал.

Потеклото на називите е од прасл. корен **pъrxъ-* со значење 'лесно се рони во прав'. Од истиот корен се изведени и дериватите: *ĩprav, ĩrašina, ĩrašok, ĩrašnik* и сл. Инаку, сродно е со литв. *puřslai* 'меурчиња; вода што прска; пена', латв. *pārsla* 'снегулка; прамен волна', стинд. *přsan* 'дамчест, на дамки; капка вода, дамка' (сп. *Български етимологичен речник V*, 1999: 606-609). Индоевропскиот корен е **pers-* 'рони, прска' (сп. Skok 1973: 21-22).

На пошироката словенска јазична територија, според картата на ОЛА, овој назив се среќава во неколку пункта на бугарската дијалектна територија.

Анализата на географската дистрибуција на називите за 'трат' на македонската дијалектна територија (претставена преку пунктовите на ОЛА), а во корелација со другите називи за 'трат' на пошироката словенска јазична територија, покажува дека:

а) називите коишто го содржат коренот **trođ-*, освен на македонската дијалектна територија, пошироко се среќаваат на словенскиот југ (доминантни се на српската, а помалку на хрватската, босанската и црногорската територија), но и на словенскиот исток (претежно руската и помалку украинската дијалектна територија), и нешто помалку на словенскиот запад;

б) називите со корените **porx-* и **sěk-* се концентрирани само на словенскиот југ. Па така, освен на македонската дијалектна територија, називите со коренот **porx-* се среќаваат и на бугарската, додека називите со коренот **sěk-* и на црногорската територија.

Според етимолошко-семантичката анализа на називите за ‘трат’, може да се заклучи дека трите типа називи коишто се среќаваат на македонската дијалектна територија претставуваат континуитет на соодветните прасловенски корени. Мотивацијата за доделување на називите се разоткрива преку трите примарни значења на корените од кои водат потекло: а) ‘нешто што го разјадува дрвото, го дупчи, го врти, го гние’ (во случајот габа-паразит); потоа б) ‘место каде што дрвото најлесно може да се пресече, засек’ (ова значење може да се сфати и како последица од првото, односно засекот е местото каде што дрвото е разјадено од нешто); и в) ‘нешто што лесно се распрснува, се рони во прав’.

Литература

- Аванесов Р. И. (ред.), 1965, *Вопросник общеславянского лингвистического атласа*, Москва: Издательство „Наука”.
- Дуриданов, И., Рачева, М., Тодоров, Т. А. (ред.), 1999, *Български етимологичен речник V*, София: Българска академия на науките.
- Конески, К. (ред.), 2014, *Толковен речник на македонскиот јазик VI*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”.
- Подлужный А. И. (ред.), 2000, *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная Выпуск 3. Растительный мир*, Минск.
- Рачева, М., Тодоров, Т. А. (ред.), 2002, *Български етимологичен речник VI*, София: Българска академия на науките.
- Фасмер, М., 1987, *Этимологический словарь русского языка, том IV*, Москва: Издательство „Прогресс”.
- Boryś, W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakow: Wydawnictwo Literackie.
- Skok, P., 1972, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. 2*, Zagreb: JAZU.
- Skok, P., 1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. 3*, Zagreb: JAZU.

Список на кратенки

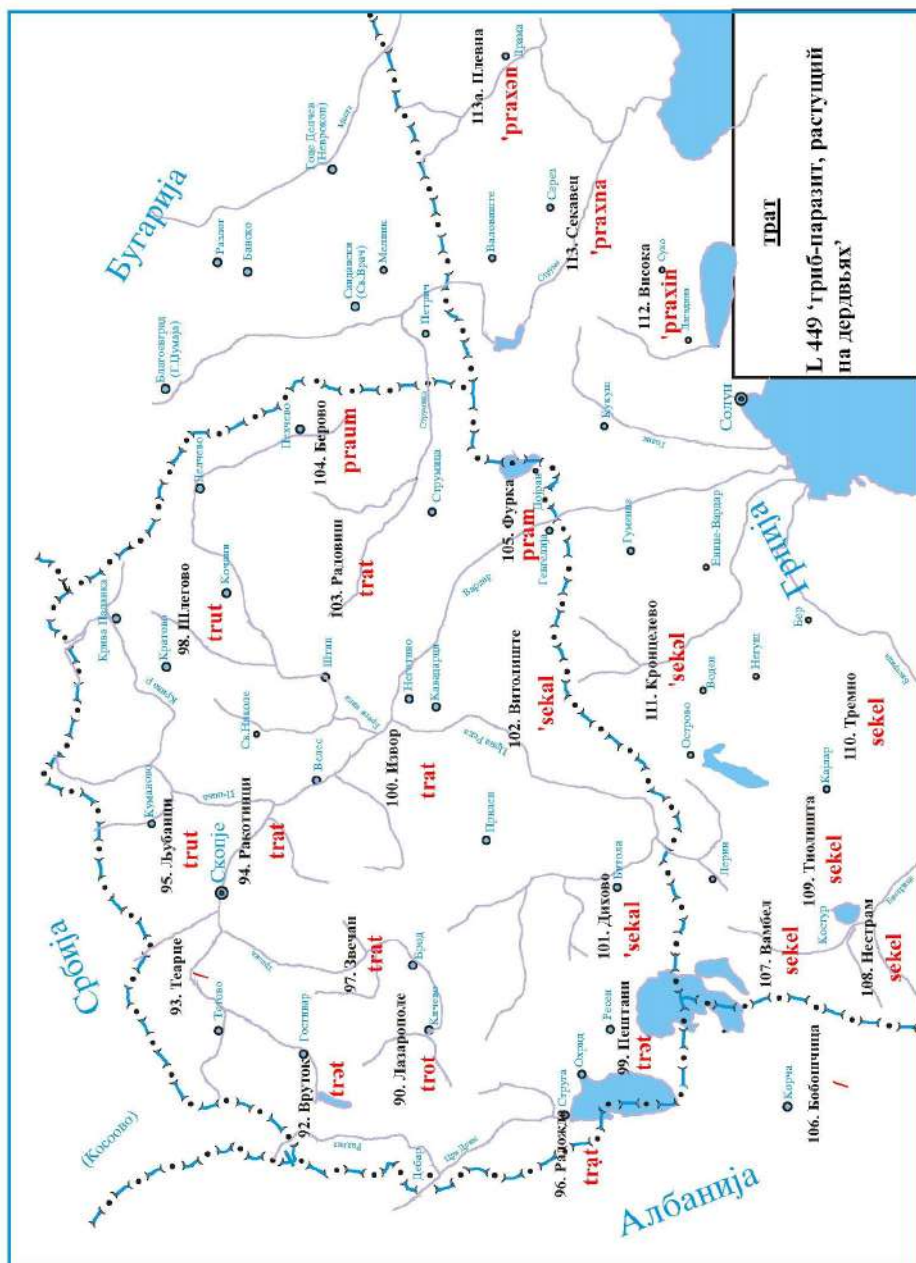
брус. – белоруски	прасл. – прасловенски
буг. – бугарски	рус. – руски
вал. – валиски	слн. – словенечки
ие. – индоевропски	слч. – словачки
лат. – латински	срп. – српски
латв. – латвиски	стинд. – староиндиски
литв. – литвански	укр. – украински
луж. – лужички	хрв. – хрватски
пие. – праиндоевропски	чеш. – чешки
пол. – полски	

Sonja MILENKOVSKA

THE EXPRESSIONS FOR ‘TINDER PLANT’ (‘TRAT’) IN MACEDONIAN
DIALECTS IN CORRELATION WITH THE EQUIVALENTS ON THE SLAVIC
LINGUISTIC TERRITORY (BASED ON THE MATERIAL FROM THE
GENERAL SLAVIC LINGUISTIC ATLAS)

Summary

This paper analyses the question from the Lexical volume 3 of the General Slavic Linguistic Atlas (OLA) in the field of the plant life. It is about the expressions for the ‘tinder plant’ (‘trat’ in Macedonian) in the Slavic dialects covered by the question L 449 (‘гриб-паразит, растущий на дердвях’) according to the Questionnaire of OLA. The aim of the analysis is to show the geographical distribution, etymology and semantic motivation for the expressions of ‘tinder plant’ in Macedonian dialects (which are based on the material from the OLA) in correlation with the equivalents on the Slavic linguistic territory.

карта 1

ЛЕГЕНДА

1. Δ grib-a.	23. $\tilde{H}$ kur-ak-a, kur-an-ak-a.
2. Δ grib-ak-b.	kur-ak-ak-a, kur-ak-ak-a.
3. Δ gob-a.	24. V pegan-ak-a.
4. Δ gob-ak-a, gob-tak-ak-a.	25. $\tilde{C}$ na-ptyt-a, vy-plan-ak-a,
5. Δ gob-in-a.	na-tyt-ak-b, na-tyt-ak-a, na-tyk-in-
6. Δ gob-ic-a.	26. $\tilde{Z}$ (šag)-a, (šag)-ed-a.
7. $\tilde{O}$ peč-un-ak-a.	27. Π (čam)-a, -č-a.
8. $\tilde{O}$ peč-ar-ic-a.	28. Π (vakreč)-a.
9. $\tilde{O}$ gliv-a.	29. Π (pakuč)-a.
10. $\tilde{O}$ tryd-ak-a.	30. Π (švam)-a, (švam)-a.
11. Π trod-un-ak-a, troč-un-an-ik-b,	31. $\tilde{Q}$ dzyv-un-č, dzyv-un-č,
troč-un-ak-a, troč-an-ik-b.	dzyv-an-č-an-ik grib-t
12. Π troč-d-ov-ic-a.	32. $\tilde{Q}$ berr-ov-č grib-a.
13. Π troč-d-ov-ic-a.	33. $\tilde{Q}$ dik-č, dob-ov-č gad-č-g-č,
14. Π trod-un-ak-a, troč-an-č-ak-a.	plon-č, pčod-č-an-č, (šabč)-č,
15. Π šek-ak-a.	žab-č-g-č-g-č grib-a.
16. Π šek-ak-a.	34. $\tilde{Q}$ dzyv-un-č, dzyv-un-č,
17. Π ušak-a.	dzyv-un-č, dzyv-un-č, gob-a.
18. $\tilde{V}$ pastir-an-ak-b.	35. $\tilde{Q}$ berr-ov-č gob-a, berr-ov-č
19. $\tilde{V}$ škrip-ak-a.	gob-ak-a.
20. $\tilde{V}$ škrip-an-č-a, škrip-č-č-l-č.	36. $\tilde{Q}$ strum-ov-č gob-a.
21. $\tilde{C}$ žig-ak-a.	37. $\tilde{Q}$ tok-ov-č, dik-č gob-a.
22. $\tilde{C}$ pegn-un-ak-a.	38. $\tilde{Z}$ berr-ov-č bjak-a, (pakuč)-a.

КОММЕНТАРИЙ

1. L. 449 "гриб-паразит, растущий на деревьях" трупник- *guba*,
 тул- *hubs*;
 2. Сан. *guba*, *cheyeva goba*, *ex guba*, *gubitsa* // *guba*,
gubina, м.-б. *примак*, ч. *choib*, *silil hubs*, п. *hrib*, *arib*, п.
huba, бб. *guba*, ук. *трупник*, р. *трупник*.
 3. —
 4. См. кар. №54. Съедобный гриб, №55. Белый гриб,
 №56. Ловящий насекомых гриб.
 5. D. D → t ук, м. ук, р.
 12. D → t ук, р.
 13. [tə] → tи р.
 20. P → b р.; I → j р.
 27. G → k р.
 6, 26, 27. Их фин. (ерси. *колы* *hink*)
 28. Их рум.
 29. Их фин. *paikola*
 30. Их нем. *Schwamm*
 7. —

Карту підготували
М.В. БІРЬДА, В.П. ЛЕМІЩОВА

Бојан ПЕТРЕВСКИ
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
bojan_petrevski@yahoo.com

СЕКУНДАРНАТА ПРЕДИКАЦИЈА ВО ВРСКА СО АКУЗАТИВНИОТ ОБЈЕКТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Вовед

Во трудот ќе бидат посочени карактеристиките на секундарните предикати во врска со акузативниот објект. Со оглед на критериумите за нивно издвојување во други јазици, целта е да се утврдат нивните пројави во македонскиот: на какви карактеристики се однесуваат, со какви глаголи се комбинираат, каков е нивниот информациски карактер и какви се од морфолошки аспект. Наспоредно, ќе бидат посочени и случаите што се блиски до нив, но не се вклопуваат во некои од тие критериуми.

Во првиот и во вториот дел се разгледуваат критериумите за издвојување на секундарните предикати и основните семантички карактеристики на депиктивните конструкции и на глаголите со кои се комбинираат, во третиот и во четвртиот – случаите што не се вклопуваат во еден од критериумите за депиктивност (паралелност помеѓу двата предиката) и конструкциите со каузална нијанса, во петтиот и во шестиот – предлошките синтагми во функција на депиктивни секундарни предикати и резултативната секундарна предикација наспроти другите резултативни конструкции, а во седмиот – случаите со неидентификувани референти.

Повеќето примери се ексцерпирани од неколку книжевни дела (РБ – „Мојот маж“ од Румена Бужаровска; БК – „Дневник по многу години“ од Блаже Конески; ДС – „Мртва трка“ од Димитар Солев; ВМ – „Небо без свезди“ од Владимир Мартиновски).

1. Критериуми за издвојување на секундарните предикати

Химелман и Шулц-Бернт (Himmelman and Schultze-Berndt 2004) посочуваат дека во речениците со секундарни предикати има два предикативни конституента што не оформуваат сложен предикат (сп. Himmelman and Schultze-Berndt 2005). Тоа го илустрираат со низа примери, од типот на (1), каде што, освен глаголскиот предикат (*напушти*), има и придавски (*лут*).

(1) *George left the party angry.*
'Џорџ ја напушти забавата лут.'

За придавските предикати како наведениот терминот *дейиктив-вен секундарен предикаџ* (*дейиктив*) го посочуваат како најшироко прифатен, но наведуваат и други: „*praedicativum*“ (во врска со латинскиот), *предикаџивен аџрибуџ*, *којредикаџ*, *којредикаџив*. Притоа, воспоставуваат седум критериуми за определување на речениците со депиктивните секундарни предикати:

- содржат два предикативни елемента, главниот и депиктивниот, при што состојбата на нештата изразена со депиктивниот е во временската рамка на настанот на главниот;
- депиктивниот предикат е нужно во врска со својот носител – еден од учесниците во настанот на главниот предикат, што обично се интерпретира како предикативна релација;
- депиктивниот предикат е барем делумно независен од главниот и не оформува сложен или перифрастичен предикат со него;
- депиктивниот предикат не е аргумент на главниот, т.е. не е задолжителен;
- депиктивниот предикат не оформува именска синтагма со својот носител, т.е. не функционира како негов модификатор;
- депиктивниот предикат е нефинитен (намаркиран во поглед на категориите време и начин);
- депиктивниот предикат е дел од иста прозодиска единица со главниот.¹

Во согласност со првиот критериум, посочуваат дека состојбата на нештата изразена со депиктивот е актуелна во интервалот на настанот на главниот предикат, т.е. дека во примерот (1) е релевантно оти субјетот бил лут во моментот кога ја напуштил забавата. За разлика од нив (кои се дел од реченицата), „атрибутивните модификатори“ (термин што го

¹ Што се однесува на седмиот критериум, за разлика од Химелман и Шулц-Бернт (Himmelman and Schultze-Berndt 2004), Комбет (Combettes 1998) ги разгледува како секундарни предикати и прозодиски неинтегрираните елементи.

употребуваат во врска со модификаторите во именската синтагма) не се поврзани на тој начин со временската рамка на главниот предикат, туку нивната функција е во врска со референцијалниот опсег на именската синтагма, каде што најчесто функционираат рестриктивно (т.е. ја условуваат идентификацијата на референтот). На пример, за разлика од примерот (1), во примерот (2) рестриктивниот модификатор имплицира дека на забавата имало повеќе гости, од кои само еден бил лут, па е идентификуван токму преку таа карактеристика.

(2) *Луѓиито̃и̃ жос̃и̃ин̃ ја на̃уи̃и̃и̃и̃ забавати̃а.*

Во врска со акузативниот објект, ги посочуваат примерите (3) и (4), од кои првиот е со модификатор, а вториот – со депиктивен секундарен предикат.

(3) *Carol drinks black coffee.*

‘Карол пие темно кафе.’

(4) *Carol drinks her coffee black.*

‘Карол го пие кафето темно.’

Под *секундарна ѝредикација* Гуес и Кiefep (Gouesse et Kiefer 2012) ја подразбираат факултативната модификација на еден од аргументите на глаголот – субјектниот или акузативниот, што е во согласност и со критериумите на Химелман и Шулц-Бернт (ibid.). Во врска со акузативниот објект, ги наведуваат, меѓу другите, примерите (5) и (6), од кои првиот е депиктивен, а вториот – резултативен.

(5) *Marie boit son thé chaud.*

‘Мари го пие чајот топол.’/‘Мари го пие чајот, при што е топол.’

(6) *Marie écrit ses articles courts.*

‘Мари ги пишува статиите кратки.’

Како што посочуваат, депиктивната секундарна предикација (која тие ја нарекуваат *дескриптивна*) ја карактеризира состојбата на референтот, а резултативната – резултатот од настанот на примарната предикација (што значи: состојба на референтот што произлегува од настанот на примарната предикација). Како што покажуваат парафразите, во двата случаја придавката е дел од друга пропозиција, одделна од примарната. Од друга страна, бидејќи во францускиот јазик модификаторите во именската синтагма се, во принцип, постпозитивни, некои случаи може да добијат две интерпретации. На пример, освен како депиктивен предикат, придавскиот елемент во (5) може да се толкува како модификатор во именската синтагма: ‘го пие топлиот чај (а не оладениот)’.

Што се однесува на македонистичката литература, Минова-Гуркова (2000: 221) разгледува депиктивни примери како дел од „предикативниот атрибут“ (7), а Тополинска (1997: 96) – во рамките на „темпоралните реченични трансформи“, со значење на паралелност во однос на главниот настан, во случаите каде што глаголските придавки може да се интерпретираат и како додатоци кон предикативниот израз (8) (‘Иван беше потпрен на вратата и ја следеше дискусијата’), а не само како дел од именската синтагма (‘Иван, кој беше потпрен на вратата, ја следеше дискусијата’).

(7) *Мажо̄и се вра̄иѝ болен.*

(8) *По̄ӣѝрен на вра̄ӣа̄ѝа, Иван ја следеше дискусӣја̄ѝа.*

2. Семантиката на глаголите и на секундарни предикати

Во расположливиот материјал депиктивните секундарни предикати во врска со акузативниот аргумент најчесто се комбинираат со глаголите *најде* (9) и *види* (10), кои се јавуваат во по седум случаи.

(9) *Го **најдов** дури во дно̄ѝо на дворо̄ѝ, седна̄ѝ на кревет̄ѝ ѝод лозница̄.* (БК, 131)

(10) *Ќе се изненади кога ќе го **види** сӣѝана̄ѝ ѝред неа.* (ДС, 77)

Во четири случаи се јавува *гледа* (11), во три – *држи* (12), а во по еден – *ѝо̄гледне* (13), *слика* (14), *зай̄ече* (15), *носи* (16), *нао̄ѝа* (17) и *сре̄ѝне* (18).

(11) *Кога го **гледав** ѝака засӣѝана̄ѝ среде дневна̄ѝа соба, ѝод силна̄ѝа свей̄лина на лус̄ѝеро̄ѝ ()... (РБ, 6)*

(12) *Ја **држев** Лиле ѝуина̄ѝа, ама ѝаа беше млӣѝава и не ѝокажуваше ин̄ѝерес за нӣѝѝо. (РБ, 96)*

(13) (...) – колку да го **ѝо̄гледне** – бушав во коса̄ѝа, ѝо̄ѝен во кошула̄ѝа и крв̄јосан во очиӣе. (ДС, 147)

(14) *Гледавме фо̄ѝо̄графиѝ од Лука. Маж ми го **сликал** облечен во некое кос̄ѝумче за бебӣѝа (...) (РБ, 80-81)*

(15) (...) ѝа го **зай̄екна** и дворо̄ѝ зай̄уѝѝен; (ДС, 8)

(16) *Лиле ја **носе** во една̄ѝа рака, ѝо̄ѝѝрена на колк, а во друга̄ѝа ја имав не̄ѝина̄ѝа ѝорба и кӯѝӣја̄ѝа со а̄ѝваро̄ѝ. (РБ, 93)*

(17) *Нашӣѝѝе ѝрасӣѝа, ѝеѝ или шес̄ѝ во наша̄ѝа кӯѝа, **ѝи нао̄ѝавме** ѝесно збиени, ѝлавче до ѝлавче, меше до меше, над камено̄ѝо корӣѝо ѝолно ѝвик. (БК, 60)*

(18) *Така и јас го **сре̄ѝнав** својо̄ѝ ѝомла̄ѝ бра̄ѝуче̄ѝ А̄ѝѝанас, во ан̄ѝлиска униформа, ѝреврзан со црвена шамӣја околу вра̄ѝо̄ѝ, со ѝӯѝкомӣѝралез на рамо. (БК, 76)*

Според тоа, најчести се глаголите на визуелна перцепција (*види, гледа, погледне*), а повеќето од другите (*најде, зајече, срејне*) може да се воопштат со парафразата ‘субјектот го затекува објектот во некаква состојба’ (која, со нужни измени, се однесува и на случаите со глаголи на визуелна перцепција: ‘субјектот визуелно го затекува објектот во некаква состојба’). Од неа отстапуваат случаите со глаголите *држи* и *носи*, каде што општата парафраза е ‘субјектот го одржува/пренесува објектот во некаква состојба’.²

Што се однесува на семантиката на депиктивите, според Химелман и Шулиц-Бернт (*ibid.*), најчесто станува збор за физичка или за психичка состојба или за положба/состојба на (делови од) телото. Од друга страна, посочуваат дека во литературата меѓу депиктивите често се посочуваат и конструкции што изразуваат животна фаза или улога. Такви се (19) и (20).

(19) *Како сѝуденѝ, беше многу слаб.* (‘кога беше студент, беше многу слаб’)

(20) *Зборувам како ѝоединец.* (‘зборувам, при што настапувам во својство на поединец’)

Во повеќето расположливи примери депиктивните секундарни предикати се однесуваат на персонален аргумент, кому му припишуваат карактеристики што може да се класификуваат во неколку групи, кои ќе бидат подредени од најчестата кон најретката:

- карактеристики во врска со положбата на телото, од типот на (21) и (22);

(21) *Кога и да му влезам во собата, ќе го најдам ойнаѝ на креветѝ, над некој од неговите романи.* (ДС, 30)

(22) *Ќе се изненади кога ќе го види сѝананѝ ѝред неа.* (ДС, 77)

- карактеристики во врска со физичкиот изглед/состојба/опреметност, од типот на (23) и (24);

(23) (...) *ѝака ѝѝо Лига ги ѝодотвори очите не колку да го слушне – ѝѝо може да ѝ каже ѝѝан човек? – колку да го погледне – бушав во косата, ѝѝен во кошулата и крвјосан во очите.* (ДС, 147)

(24) *Гледавме фотѝографии од Лука. Маж ми го сликал облечен во некое костѝумче за бебиња ѝѝо му беше ѝолку ѝесно, ѝѝо најдолното којче мораше да му сѝои оѝкојчано.* (РБ, 80-81)

² Шулиц-Бернт и Химелман (*ibid.*) посочуваат дека во повеќето случаи главниот предикат е глагол на движење, земање, ракување (во смисла на употреба) или промена на некоја состојба. Сепак, тоа се однесува на случаите во кои секундарниот предикат е во врска со субјектниот, а не со акузативниот аргумент.

- карактеристики во врска со психичката состојба, од типот на (25) и (26);

(25) *Никогаши не сум го видела **џака бесен**.* (РБ, 30)

(26) (...) *го гледаше Горана **немоќен ѝомежу неговото не можам и што да му кажам**, но не го сожалуваше, дури не му ни сочувствуваше.* (ДС, 56-57)

- карактеристики во врска со општествениот/професионалниот статус, од типот на (27);

(27) *Во тебе ѝолаѓаше надеж, самиот за себе што ја сонувал. Да те види еден ден **професор на факултет**.* (ДС, 85)

- физиолошки карактеристики, од типот на (28);

(28) *Кога утрово сакал да ја разбуди, ја нашол **мртва**.* (ПА, 55)

- когнитивни состојби, од типот на (29).

(29) *Тоа малку го освежи и го развесели, ѝа кога излегоме во дворот, **фаќени рака ѝод рака, ги најдовме досишние несвесни за нашата приказна** како разговараат и уживаат во ајмосферата.* (РБ, 69)

Случаите со неперсонален аргумент, од типот на (30) и (31), се многу поретки.

(30) (...) *ѝа го зајекна и дворот **зајуштен**;* (ДС, 8)

(31) *Дано влезе внатре и веднаш ѝочувствува како ѝотта му се лади, **оставајќи му ја усјата врела и сува**.* (ДС, 108)

3. Случаи што не се вклопуваат во критериумот за паралелност помеѓу главниот и секундарниот предикат

Глаголите замислува и ѝамејќи се издвојуваат по тоа што се подведуваат под парафразата ‘субјетот го проектира ментално објектот во некаква состојба’. Тие не се вклопуваат во критериумот според кој депиктивите изразуваат карактеристика паралелна на главниот настан. Во таа смисла, значењето на примерите (32) и (33) не е ‘кога си го замислувам/паметам, тој е објективно таков’, туку ‘си го замислувам/паметам и, во мојата претстава, тој е таков’.

(32) *Од ѝред ѝомалку од ѓодина, коѓа врабоѝија неколку“*, реков и се обидов да се сеѝам како изѓледа, но никоѓаш немав водено слика. Си ја замислував **мала, слаба, ѝенка, со ѝенок, мал нос, сини очи, свейла коса, шайширана**. (РБ, 23) (‘си ја замислував и, во мојата претстава, таа беше мала, слаба, тенка...’)

(33) *Го ѝамеѝам чичо Миѝо Димиѝриевски, во својсѝво на висок државен функционер, седнаѝ на масаѝа ѝод еден орев*, на кој беше закачен наѝѝис со називоѝ на усѝановаѝа и ѓо ѝрашав шѝо ѝреба јас да ѝравам. (‘го паметам и, во мојата претстава, тој е во својство на државен функционер, седнат на масата под еден орев’)

Како што посочува Ноели (Noailly 1999: 121) во врска со францускиот јазик, глаголот *сака* (како и *ѝреѝѝочѝиѝа*) влегува во тие што може да се комбинираат со депиктиви (за кои тој го употребува терминот „инцидентни атрибути“). Сепак, како и во конструкциите со *замислува* и *ѝамеѝи*, во посочениот дел од дефиницијата на депиктивите не се вклопуваат ни случаите со глаголот *сака*, во кои карактеристиката е, исто така, проектирана, па може да се парафразираат како ‘субјектот сака објектот да биде некаков’, а се разбира, не како ‘кога субјектот го сака објектот, објектот е некаков’ (34), (35).

(34) *Во неделаѝа му меси́ла зелник, со ѝове́ке зелје а ѝомалку сирење, ѝа́ков ѓо сакал – ѝа́ков му меси́ла*. (ДС, 14) (‘сакал зелникот да биде таков’)

(35) *Но овој ѝаѝ не ѓо сакааѝ **жив** за да ѓо заѝвораѝ, ѝи́е ѓо сакааѝ **мрѝов***. (ПА, 68) (‘не сакаат да биде жив/сакаат да биде мртов’)

Како што беше посочено, состојбата на нештата изразена од депиктивниот предикат е во временската рамка на настанот на главниот. Во тој контекст, интересни се примерите од типот на (36), кои најчесто се посочуваат меѓу депиктивните, што би ја имплицирало интерпретацијата ‘го испив кафето, при што беше топло’/‘кога го испив, кафето беше топло’ (сп. го примерот 5). Сепак, поприфатливо е обратното толкување, според кое карактеристиката е временска отсечка на примарната предикација: ‘го испив кафето додека беше топло’, каде што има сегментација во две фази – една, во која кафето е топло, и друга, во која би било оладено.

(36) *Го исѝив кафеѝо ѝоѝло*.

Примерот (37) покажува дека не е исклучено придавката да не функционира ни на едниот ни на другиот начин. Во него нема можност за сегментација. Интерпретацијата ‘го испив кафето додека беше благо’ е исклучена, а не може да се примени ни депиктивната, според која ка-

раактеристиката би се ограничила во интервалот на примарната предикација. Толкувањето ‘кога го испив кафето, беше благо’ е исклучено, затоа што не би можело да се претпостави следна фаза (по завршувањето на настанот на примарната предикација), во која не би било благо. Најсоодветната парафраза е еквивалентна на нерестриktivна релативна реченица – ‘го испив кафето, кое беше благо’, со импликацијата: не само кога го испив туку и претходно.

(37) *Го испив кафеџо благо.*

Со оглед на тоа, случаите во кои се изразува животна фаза (38) (сп. го примерот 17), исто така, не се вклопуваат во критериумот според кој состојбата на нештата изразена со депиктивниот предикат е во временската рамка на настанот на главниот. Во тој пример, значењето на *како дейше* е соодветно на временска дел-реченица.

(38) *Како дейше, беше многу ѿврдоглав.* (‘кога беше дете, беше многу тврдоглав’)

Најпосле, има случаи што еднакво прифатливо може да се толкуваат и како депиктивни и со обратен временски ред на предикациите. Така, карактеристиката во (39) може да се интерпретира и како ‘кога ги запознав, беа млади’ (депиктивно), и како ‘ги запознав кога беа млади’ (еквивалент на временска дел-реченица).

(39) *Ги запознав млади.*

4. Конструкции со каузална нијанса

Од друга страна, интересни се и случаите што, покрај депиктивното значење, содржат каузална (причинска или допусна) нијанса. Така, (40) ќе се интерпретира депиктивно – ‘го облекував, при што беше недосушен’, но и концесивно – ‘го облекував, иако беше недосушен’.

(40) *Нормално, џемџерој мајка ми редовно го ѿреше, ама јас недосушен го облекував.* (BM, 91)

Во (41), пак, интерпретацијата може да биде депиктивна – ‘ја фрливме, при што беше неполезна’, но и со причинска нијанса – ‘ја фрливме затоа што беше неполезна’. Со причинска нијанса е и конструкцијата во (42), која може да се толкува и како ‘го жртвуваа третиот, при што веќе беше излишен’ и како ‘го жртвуваа третиот бидејќи веќе беше излишен’. Сепак, во двата примера придавките се воведени со предлогот

како, без кој конструкциите се, во најмала рака, многу поневообичаени (41а), (42а). Тоа е разлика во споредба со концесивниот пример (40), кој, обратно, не може да се јави со како (40а).

(41) *Којзнае, можеби ја имавме враце, а ја фрливме како **нейполезна** или, можеби ја носиме во некое од нашиите прејолни ѿорбулиња.* (ВМ, 6-7)

(42) *Горан едноствавно го заменил оружарството за љубов, жртвувајќи го **прејолниот како веќе излишен.*** (ДС, 99)

(41а) *?Ја фрливме **нейполезна.***

(42а) *?Го жртвува **излишен.***

(40а) **Ама јас како недосушен го облекував.*

Во примерите (41) и (42) како може да се толкува токму како показател на причинската нијанса, затоа што едно од честите значења на именските синтагми што ги воведува е причинското, во случаи од типот на (43).

(43) *Како **принципиелен човек**, не можеше да си дозволи премолчување **неправди.*** ('бидејќи е принципиелен човек, не можеше да си дозволи премолчување неправди')

5. Предлошките синтагми како депиктивни секундарни предикати

Во повеќето примери депиктивните секундарни предикати во врска со акузативниот објект се изразени со глаголски придавки, по кои следуваат квалитативните, а именките се јавуваат многу поретко (27).

(27) *Во **шебе** **полагаше наредж**, **самии** за себе **шио** ја сонувал. Да **ше види еден ден** **професор на факултет.*** (ДС, 85) ('сонуваше да те види, а притоа да бидеш професор на факултет')

Од друга страна, во (44) како депиктив функционира предлошка именска синтагма (*со **главата меѓу колена***), која функционира како уточнување на глаголската придавка (*превиткан*).

(44) *Се сврше **назад** и **го видов** **превиткан**, **со **главата меѓу колена.***** (РБ, 121). ('го видов, при што беше превиткан, со главата меѓу колена')

Во (45) се комбинирани две предлошки именски синтагми (*на **моторче**, **со рибарски прибор** **преку рамо***), од кои и едната и другата може да се воведат со глаголски придавки (*качен, оремен*) (45а).

(45) *Го виделе ѿоа уѿро на моѿорче, со рибарски ѿрибор ѿреку рамо.* (БК, 131)

(45a) *Го виделе ѿоа уѿро качен на моѿорче, оѿремен со рибарски ѿрибор ѿреку рамо.*

Примерот (18), во кој меѓу две предлошки синтагми (*во анџлиска униформа, со ѿушкомиѿралез на рамо*) е инкорпориран депиктив конститутуиран од глаголска придавка (*ѿреврзан со црвена шамија околу враѿоѿ*), може да се варира со изоставање на глаголската придавка (18a), но и со уточнување на предлошките синтагми со глаголски придавки (18б).

(18) *Така и јас ѓо среѿнав својоѿ ѿмлаѓ браѿѿучеѓ Аѿанас, во анџлиска униформа, ѿреврзан со црвена шамија околу враѿоѿ, со ѿушкомиѿралез на рамо.* (БК, 76)

(18a) *Го среѿнав својоѿ ѿмлаѓ браѿѿучеѓ Аѿанас, во анџлиска униформа, со црвена шамија околу враѿоѿ, со ѿушкомиѿралез на рамо.*

(18б) *Го среѿнав својоѿ ѿмлаѓ браѿѿучеѓ Аѿанас, облечен во анџлиска униформа, ѿреврзан со црвена шамија околу враѿоѿ, оѿремен со ѿушкомиѿралез на рамо.*

Тоа покажува дека разликата помеѓу депиктивните секундарни предикати изразени со глаголски придавки, од една страна, и со предлошки синтагми, од друга, е само формална, т.е. дека предлошките именски синтагми треба да се разгледуваат како депиктиви.

6. Резултативната секундарна предикација наспроти резултативните конструкции што не се секундарни предикати

Како што беше посочено, освен депиктивна, секундарната предикација може да биде резултативна. Општо земено, таа може да се парафразира како ‘субјектот предизвикува објектот да биде некаков’. Станува збор за случаите од типот на (46), чие значење е ‘го соблече, по што беше угол гол’, каде што карактеристиката произлегува од настанот на примарната предикација.

(46) *Поѿоа ѓо соблече уѓол ѓол и ѓо ѿоѿравиво каѓаѿа, ѿрво ѓа си ја исѿѿрие кирѿа од кожаѿа а ѿоѿоа ѓа се насаѿуни ѓо ѿод нокоѿ.* (ДС, 16)

Во материјалот резултативните секундарни предикати се маргинални во споредба со депиктивните (единствен пример е посочениот). Сепак, тие споделуваат една значајна карактеристика со нив. Во дефинирањето на секундарната предикација беше посочено дека и Химелман

и Шулиц-Бернт (Himmelmann and Schultze-Berndt 2004), од една страна, и Гуес и Киефер (Gouesse et Kiefer 2012), од друга, се согласуваат оти еден од критериумите и за депиктивната и за резултативната секундарна предикација е факултативноста. Во таа смисла, ни депиктивната ни резултативната секундарна предикација не се дел од аргументската структура на односниот глагол. Во согласност со тоа, Гуес и Киефер (ibid.) посочуваат дека конструкциите со глаголот *йрави* од типот на (47) се резултативни, но не се секундарни предикати, затоа што во тие случаи придавскиот елемент е задолжителен, т.е. не може да се изостави (47a). Тоа е разлика во споредба со резултативната секундарна предикација (46), (48), каде што изоставањето е можно (46a), (48a).³

(47) *Комфорой̄ ке ѓо найрави несйособен.*

(47a) **Комфорой̄ ке ѓо найрави.*

(46) *Појѓоа ѓо соблече уѓол ѓол*

(46a) *Појѓоа ѓо соблече.*

(48) *Ја офарба косаѓа црвена.*

(48a) *Ја офарба косаѓа.*

Разликата помеѓу резултативната секундарна предикација и резултативните конструкции со глаголот *йрави* се одразува и во поглед на можноста за поставување на елементот надвор од информациското јадро на исказот, во прозодиски неинтегрирана или во целосно осамостоена позиција. Неинтегрирани и целосно осамостоени може да бидат само резултативните секундарни предикати (46b), (48b), а не и резултативните елементи со глаголот *йрави* (47b).

(46b) *Појѓоа ѓо соблече, уѓол ѓол. / Појѓоа ѓо соблече. Уѓол ѓол.*

(48b) *Ја офарба косаѓа, црвена. / Ја офарба косаѓа. Црвена.*

(47b) **Комфорой̄ ке ѓо найрави, несйособен. / *Комфорой̄ ке ѓо найрави. Несйособен.*

7. Случаите со неидентификувани референти

Во сите претходни примери аргументот во функција на акузативен објект се однесува на идентификуван референт, т.е. е претставен со определена именска синтагма. Тие се еднозначни, т.е. не оставаат простор секундарните предикати да бидат протолкувани како модификатори, затоа што е неспорно дека не ја условуваат идентификацијата, туку му ја припишуваат карактеристиката на веќе идентификуван референт. Во таа смисла, примерот (49) ќе се интерпретира еднозначно, како ‘ја видов Меланија, при што беше лута’.

³ За разлика од посочените автори, Хаву и Пјерар (Havu et Pierrard 2008) ги разгледуваат како секундарни предикати и придавските елементи од типот на (47).

(49) *Ја видов Меланија луџа.*

Од друга страна, (49а) покажува дека во случаите со идентификувани референти акузативниот аргумент, ако се подразбира од претходниот контекст, може да се сведе на кратка личнозаменска форма, какви што се голем број од претходните примери.⁴

(49а) *Ја видов луџа.*

Кај неидентификувани референти ситуацијата е инаква. Во македонскиот јазик придавските модификатори се препозитивни (со стилски отстапки), а депиктивните секундарни предикати – во принцип, постпозитивни. Сепак, кај придавските конструкции развиени со определба, кои се почесто постпозитивни одошто препозитивни, може да се јават двозначни случаи. Така, во (50) има простор за две интерпретации на придавската конструкција. Според толкувањето како депиктивен секундарен предикат (‘видов една девојка, при што беше облечена во некоја уникатна носија’), одговара на прашањето *Каква беше кога ја виде?*. Според толкувањето како модификатор (‘видов една таква девојка што беше облечена во некоја уникатна носија’), одговара на прашањето *Каква девојка виде?*.

(50) *Видов една девојка облечена во некоја уникајна носија.*

Веројатноста за едната или за другата интерпретација зависи и од степенот на запознаеноста со референтот. За (50) може да се претпостави ситуација во која девојката не му е позната ни на зборуваачот, кој ја сретнал првпат, случајно. Варијантата (50а), пак, се разликува по тоа што пријателката, се разбира, му е позната на зборуваачот, а непозната само на адресатот (што е причината поради која зборуваачот не ја идентификува со личното име).

(50а) *Видов една пријателка облечена во некоја уникајна носија.*

Во втората варијанта е поприфатливо толкувањето како депиктивен секундарен предикат (‘видов една пријателка, при што беше облечена во некоја уникатна носија’), затоа што е поверојатно дека конструкцијата одговара на прашањето *Каква беше пријателката кога ја виде?* одошто на прашањето *Каква пријателка виде?*.

⁴ Такви примери се посочува и во врска со други јазици: на пример, во српскиот – од Радуловиќ (2012), во бугарскиот – од Геннадиева-Мутафчиева и др. (1998: 170), во францускиот – од Риежел (Riegel et al. 2014: 431).

Заклучни белешки

Во ексцерпираниот материјал преовладуваат случаите во кои придавските депиктивни секундарни предикати во врска со акузативниот објект се комбинираат со глаголи на визуелна перцепија (*види, гледа, погледне*), а повеќето од другите (*најде, зајечче, срејне*) може да се воопштат со парафразата ‘субјектот го затекува објектот во некаква состојба’. Депиктивните секундарни предикати најчесто се однесуваат на персонален аргумент и изразуваат карактеристики во врска со: 1. положбата на телото; 2. физичкиот изглед/состојба/опременост; 3. психичката состојба; 4. општествениот/професионалниот статус; 5. физиолошката состојба; 6. когнитивни состојби.

Меѓу примерите се издвојуваат и такви што се блиски со депиктивите, но не се вклопуваат во некои од критериумите. На пример, кај глаголите од типот на *замислува, ѓамеји* и *сака* карактеристиката е проектирана. Од друга страна, се изделуваат случаи што не се во согласност со критериумот според кој состојбата на нештата изразена со депиктивниот предикат е во временската рамка на настанот на главниот, туку, обратно, изразуваат карактеристика што е временска отсечка на примарната предикација.

Од семантички аспект, треба да се одбележат и депиктивите што влегуваат во дополнителна, каузална релација со примарниот предикат, како и резултативната секундарна предикација, која се јавува маргинално (само во еден пример). Таа се разликува од резултативните конструкции со глаголот *ѓрави* по тоа што е факултативна, т.е. не влегува во аргументската структура на глаголот.

Депиктивните секундарни предикати што се однесуваат на идентификуван референт се еднозначни, т.е. не може да се протолкуваат како модификатори. Во тие случаи, таму каде што референтот се подразбира од претходниот контекст, акузативниот аргумент може да се сведе на кратка личнозаменска форма. Од друга страна, некои случаи со неидентификуван референт може да ги добијат двете интерпретации.

Литература

- Генадиева-Мутафчиева, З., Георгиев, Ст., Георгиева, Е., Лазарова, А., Ницолова, Р., Пенчев, И, Петрова, Ст., Попов, К., Стефанов-Брезински, Ст., 1998. *Граматика на съвремения български книжовен език в три тома. Том 3: Синтаксис*. София: Абагар.
- Радловић, М. „Секундарна предикација у српском језику“. *Зборник Филологија и универзитет*, бр. 1, 2012, стр. 573-583, Филозофски факултет.
- Тополињска, З., 1997. *Македонскиот дијалект во Егејска Македонија: Синтаксис (и. 2)*. Скопје: МАНУ.
- Минова-Гуркова, М., 2000. *Синтаксис на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Combettes, B., 1998. *Les constructions détachées en français*. Paris: Édition Ophrys.
- Gouesse, M. et Kiefer F., 2012. „Quelques aspects de la prédication seconde en français et en hongrois“ *Revue d'Études Françaises* 17, p. 13-29.
- Havu, E., Pierrard, M., 2008. „La prédication seconde en français : essai de mise au point“, *Travaux de Linguistique*, vol. 57, p. 7-21.
- Himmelman, N. P. and Schultze-Berndt, E., 2004, Depictive secondary predicates in crosslinguistic perspective. *Linguistic Typology*, Volume 8, Issue 1, p. 59–131.
- Himmelman, N. P. and Schultze-Berndt, E., 2005, Issues in the Syntax and Semantics of Participant oriented adjuncts: an Introduction. In N. P. Himmelman and E. Schultze-Berndt (eds.). *Secondary predication and adverbial modification: The typology of depictives*, p. 1–67. Oxford: Oxford University Press.
- Noailly, M., 1999. *L'adjectif en français*. Paris: Édition Ophrys.
- Riegel, M., Pellat, J.C., et Rioul, R., 2014. *Grammaire méthodique du français*. (5e éd.) Paris: Presses Universitaires de France.

Извори

- Бужаровска, Р. (2017). *Мојот маж*. Скопје: Или-Или.
- Конески, Б. (1988). *Дневник во многу години*. Скопје: Македонска книга.
- Солев, Д. (1998). *Мртва ѝрка*. Скопје: Култура.
- Мартиновски, В. (2016). *Небо без ѕвезди (хабуни)*. Скопје: Или-Или.

Bojan PETREVSKI

SECONDARY PREDICATION RELATED
TO THE ACCUSATIVE OBJECT IN MACEDONIAN

Summary

The paper discusses the secondary predicates related to the accusative object in Macedonian. A point of departure are the criteria established in other languages, according to which there are two basic types of secondary predicates: depictive and resultative. The examples, collected mainly from Macedonian literary works, show that the former is very frequent, while the latter is marginal. The paper divides the characteristics the depictive secondary predicates express into several groups and points out the semantic features of the verbs they are combined with, as well as the difference between the identified and the unidentified referents regarding the interpretation. On the other hand, the cases that are similar, but are not in accordance with some of the criteria for depictive secondary predication are also pointed out.

Давор ЈАНКУЛОСКИ

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
jankuloski@manu.edu.mk

ТОПОНИМИТЕ ВО ОБЛАСТА ПО СЛИВОТ НА СТУДЕНЧИЦА

Во текстот се обработуваат називите на местата на еден микро-ареал во Западна Македонија – областа по сливот на Студенчица, река на источната страна на планината Бистра, лева притока на Треска. Од изворишните делови на падините на Бистра, па сè до карстниот извор Казани, реката не претставува постојан водотек – има периодичен карактер и не се среќава под името Студенчица, туку како Газоечка Река. Студенчица тече како постојан водотек од Казани до нејзиното влевање во Треска, во должина од 16,6 км, додека нејзиниот слив зафаќа површина од 52,8 км² (Василески 1997). Дел од водите на Студенчица се користат за водоснабдување на населените места во Кичевско, Бродско, Прилепско и во Крушевско.

Областа по сливот на Студенчица целосно ги зафаќа атарите на селата Горно и Долно Добреноец и Јаорец, а делумно и некои гранични делови на атарите на околните села. Нејзината граница се протега од јужните падини на Арап Кула, на север, преку источните падини на Пашиница и на Женска Планина, на запад, и западните падини на Дренова Планина, на исток, сè до нејзиното влевање во Треска, на југ.¹

Називите на местата во областа по сливот на реката Студенчица се претставени во продолжение, по азбучен редослед со краток опис на објектот и негова локализација.² Топонимските одредници се обработени етимолошки, при што се консултирани повеќе речници. Доколку се

¹ Областа по сливот на Студенчица во поширокото географско опкружување е локализирана на картата во прилог на оваа статија.

² Топонимите и микротопонимите се запишани при теренско истражување, извршено во текот на летниот период 2019 година, или, пак, се забележани во еден од наведените извори, а потоа потврдени од страна на информаторите.

изведени од апелатив (општ збор), се даваат и дефиниции и толкувања, а по потреба се дава и споредба со други словенски или несловенски јазици. Топонимите се предадени според фонетската транскрипција на Видоески (2000).³

Ангѐличина́ Вода – извор и шума во атарот на Добреноец. Од *Ангѐличин* (-а, -о, -и), посесивна придавка од л. име *Ангѐлица*, и *вода* со општо значење на секаков хидрографски објект – извор, поток, река и др. (Видоески 1999: 32), стсл. в о д а (прасл. **vodā*).

Ара́п Кула – планински гребен, пасишта. Од *Арап* со примарно значење ‘припадник на семитски народ што првобитно го населувал Арапскиот Полуостров и соседните земји...’, но и арх. ‘црн човек, негар’ (сп. Мургови 2011: 43), тур. *arap* ‘1. арап, 2. негар’; и *кула*, в. *Кула*.

Ба́ко: – пасиште во атарите на Добреноец и Јаорец. Од **Баково* (*Пасиште* или сл.), веројатно од л. име *Бако* (: *Благоја*, *Брайислав*) (в. Станковска 1992: 33).

Бачи́лиште – шума и пасиште во атарот на Јаорец. Од *бачило* ‘оградено место за чување стока (најчесто овци), понекогаш со придружни објекти за преработка на млеко’ (Мургови 2011: 68) со суф. -и́ште за образување називи на места (в. Конески 2003: 60-61). Сп. *бач* ‘старешина на бачило’ < аром. *bačiu* ‘оној што прави сирење’.

Бего Вика́ло – месност во атарот на Добреноец. Од **Бежово* – придавска форма од *беж* ‘(во Отоманската Империја) титула на гувернер на провинција’ (Мургови 2011: 69), од тур. *bey*; и *викало* со значење ‘место каде што се вика, повикува со силен глас, вреска’ од гл. *вика* (< прасл. **vyknŋti*).

Би́горли́ца – извор во атарот на Добреноец. Од **Биџорлива* (*Вода*), прид. форма со суф. -лив од *биџор* ‘шуплив варовник’ (Мургови 2011: 81), која се супстантивизирала со суф. -и́ца по елизијата на апелативот. Називот *биџор* често е застапен во македонската топонимија, *Биџор Доленци* ‘село во Кичевско’ (в. Видоески 1999: 20); се јавува и во срп. *biȓor*, буг. *biȓor*, алб. *bigórr*, аром. *bigǎ* и со оглед на географската раширеност се претполага негово постаро, претсловенско потекло, можеби илирско-тракиско (Skok I, 1971: 147).

Бре́зница – шума, пасиште и ниви во атарите на Добреноец и Јаорец. Од **Бреза* (*Шума*), чијашто придавска компонента е образувана од фитонимот *бреза* ‘листопадно дрво со бела кора – *Betula*’, стсл. б р ѣ з а (< прасл. **bērza*), со наставката -ѝ, ж.р. -а, која се супстантивизирала со суф. -и́ца по елизијата на именскиот дел од составот (Станковска 2001: 60).

³ Исклучок од оваа транскрипција претставува бележењето на акцентот. Во нашиот труд местото на акцентот се означува со знакот ´ (главен акцент) и ` (спореден акцент). Акцентската целост се означува со знакот — меѓу зборовите.

Брзанско_Трло – пасиште во атарот на Добреноец. Од прид. форма со суф. *-ски (-ска, -ско)* од л. име *Брзан* (Станковска 1992: 52) изведено од *Брз(о)* и суф. *-ан (Брзо* од прид. *брз*, исчезнато л. име *Брзомир*, сп. и топ. *Брзовец*) и *ѿрло* ‘заградено место за овци и друг добиток’ (Мургоски 2011: 1339).

Варвара – место околу црквата во Долно Добреноец. Од *св. Варвара*, име на христијанска светица, грч. *Βαρβάρα*.

Василеј_Нивје – ниви во атарот на Добреноец. Од **Василеви Ниви* – придавската форма е изведена од л. име *Васил, Василе*, додека именската од апел. *нива* ‘земјиште заседено со жито итн.’, ‘парче земја што се обработува’ (сп. Видоески 1999: 98, Мургоски 2011: 767), сп. рус./укр. *ни́ва*, буг. *нива*, срп./хрв. *njiva*, чеш. *níva*, пол. *niwa*, од прасл. **niva* (в. Фасмер III, 1971: 72), со суф. *-је* за образување форми со значење на збирна множина (в. Конески 2003: 62).

Велештица – овоштарник и нива во атарот на Јаорец. Од **Велешка < *Велешьска (Нива)*, од л. име *Веле, Велеш* (в. Станковска 1992: 58), прид. форма образувана со суф. *-ьскъ, ж.р. -ьска > -ска*, која се супстантивизирала со суф. *-ица* по елизијата на апелативот.

Велкоа_Ливада – ливада во атарот на Јаорец. Од придавска форма – *Велкова*, изведена од л. име *Велко* и апел. *ливада* ‘место обраснато со трева, особено за косење’ (Мургоски 2011: 603), од грч. *λίβαδι* – стсл. ЛНВДДД, срп. *ливада*, хрв. *livada*, буг. *ливада*, рус. *ливáда*, аром. *liváde*, алб. *liváth*.

Височани – пасиште и извор во атарот на Добреноец. Од прид. *висок* ‘долг во вертикален правец’, стсл. ВЪКСОКЪ, со суф. *-ани* (в. Пјанка 1970: 256); сп. *височина* ‘возвишение, висок дел на планина’ (Видоески 1999: 31).

Височица – камен, во атарот на Добреноец. Од **Висока*, чијшто атрибут е рамен на формата за ж.р. *висока* од придавката *висок*, кој се супстантивизирал со суф. *-ица* по отфрлањето на именскиот дел од синтагмата (Станковска 2001: 78).

Вретенарник – краста со ниска шума во атарот на Јаорец. Од *врејено* ‘дрвено стапче заострено од средината кон краевите за предење и мотање преѓа’ (Мургоски 2011: 161), стсл. ВРЪТЕНО, прасл. **vertenò* (в. Фасмер I, 1964: 297; Skok III, 1973: 622), образувано со полиморфемниот суфикс *-арник* – за образување називи на места (*nomina loci*) (в. Конески 2003: 60).

Вршец – рид и врв во близина на Јаорец. Од *вршец* ‘мал врв’, деминутив од *врв, врх* ‘највисок дел од рид; вис’, стсл. ВРЪХЪ, со суф. *-ец* (сп. Станковска 1973: 7, Иванова 1996: 109, Видоески 1999: 38).

Врчевац – шума во атарот на Јаорец. Од **Волчевец*, прид. форма *волчев (волчји)* од зоонимот *волк*, стсл. ВЛЪКЪ (< прасл. **vьlkъ*), со суф. *-ац (-ец)*.

Га̀зоечка́ Река – планинска река, горниот тек на Студенчица. Од придавската форма **Га̀зо(в)ечка* од **Га̀зо(в)ец*, образување со суф. *-ец* од придавка со суф. *-ов* од именска основа – *џаз* со значење ‘плитко место во река каде што се поминува со газење’, прасл. **gazъ* (в. Трубачёв т. 6, 1979: 113; Видоески 1999: 39); и *река* ‘поголема маса вода што тече од изворот кон вливот во определено корито’, стсл. рѣка, срп. *река*, слн. *réka*, буг. *река̀*, рус. *река́*.

Гоечко́ Билје – месност, шума. Придавската форма е образувана со суфиксација (*-ачки*, *-ечки*) на гл. *џои* со значење ‘дебели, храни за да добие поголема тежина (за домашни животни, добиток, живина...)’, од прасл. **gojiti* (в. Трубачёв т. 6, 1979: 195-197), додека им. *билје* означува ‘општ назив за билки, тревки’, ‘билки и тревки со лековита моќ’ и сл., сп. срп./хрв. *bilje*, рус. *быльё* < прасл. **byľje* (сп. Фасмер I, 1964: 259; Трубачёв т. 3, 1976: 150).

Голема́ Нива – нива на рид, припаѓа на атарите на Добреноец и Јаорец. Од прид. *џолем*, *-а*, *-о*, *-и* ‘што е значителен по размер, по големина, по сила, по степен, по количество’ и апел. *нива*.

Го̀рни Кла́јнец – извор и нива во атарот на Јаорец. Од прид. *џорен* (*џорн-а/-о/-и*) ‘што е на високо место’, стсл. ГОРѢНЪ, деривирано од прасл. **gora* (Skok I, 1971: 589), и апел. *кладенец*, в. *Кла́јнец*.

Го̀рни Лаз – шума и ливада во атарот на Добреноец. Од прид. *џорен* (*џорн-а/-о/-и*) и апел. *лаз* ‘ископачен дел во шума’, в. *Лазои*.

Гр̀гул – ливада во атарите на Другово и Добреноец. Од л. име *Гргул*, изведено од *Грг(о)* и суф. *-ул* (Станковска 1992: 82).

Грѡ́бон – ливада на Дренова Планина, видливи се остатоци од гроб. Од *џроб* ‘ископана дупка за закопување мртвец’, ‘место каде некој е погребан, обично обележана со могила или камен’ (Мургоски 2011: 203), стсл. ГРОБЪ (< прасл. **grobъ*).

Гу̀гулица – падина во атарот на Добреноец. Од л. име *Гугул* (: *Гуг(о)* + *-ул*) образувано со суф. *-ица*. Хипокористичното име *Гуго* е изведено од личните имиња *Грџур*, *Грубо*, *Гурџо* (сп. Станковска 2001: 111).

Дабко́јца – шума во атарот на Јаорец. Од **Даб(к)овица* < **Дабова (Шума)* – изведена придавка со суф. *-ов/-ова* од фитонимот *џаб* ‘листопадно дрво со широки назабени листови и со плод желад, *Quercus*’, стсл. ДЖБЪ (< прасл. **dъbъ*) – супстантивизирана со суф. *-ица*.

Дабѡе́ц – шума под Женска Планина, припаѓа на атарот на Добреноец. Од **Даб(в)ец* < **Дабова (Шума)* – изведена придавка со суф. *-ов/-ова* – од фитонимот *џаб*, супстантивизирана со суф. *-ец*.

Два́ Камна – пасиште на Бистра, има две големи карпи, во атарите на Добреноец и Лавчани. Од *два* ‘основен број поголем за една единица од еден’, прасл. **dъva* (в. Трубачёв т. 5, 1978: 185), и *камен* ‘цврста минерална материја од земјината кора на или под површината на почвата; карпа...’ (Мургоски 2011: 491); сп. срп./хрв. *kâт*, *kâтѣп*, рус. *камень*,

пол. *kamień* и сл., стсл. КАМЪ (КАМЕНЕ) од прасл. **kātu* (в. Фасмер II, 1967: 173-174).

Деспџтица – пасиште во атарот на Добреноец. Од л. име *Десџоџ* (грч. *Δεσπότης* ‘господар, владика’) образувано со суф. -ица.

Добрџноец (Горно и Долно) – село со две маала или две села со еден атар (в. Трифуноски 1968: 81-82). *Добрџноец* < *Добрџновец* претставува суптантивизирана топонимска единица која потекнува од првобитна синтагматска структура **Добрџнов* (*Рид*, *Дол* и сл.), чијашто придавска компонента се супстантивизирала со именскиот суфикс -ец по отпаѓањето на именскиот дел од синтагмата. Придавскиот дел од оваа синтагма е образуван од л. име *Добрџн*, изведено од *Добр(о)* + -ен (Станковска 1992: 98), проширено со посесивниот придавски суфикс -ов, што значи дека ојконимот *Добрџноец* припаѓа во посесивни топонимски образувања и означува ‘село/место кое му припаѓало на Добрџн’. Потекнува од старословенската придавка ДОБЪРЪ, мак. *добар* ‘што е со мек и благ карактер, што не прави зло...’.

Долна Скала – пасиште и шума во атарот на Добреноец. Од прид. *долџн* (*долна/-о/-и*) ‘што е долу, под нешто друго; што се наоѓа на помала висина’, стсл. ДОЛЪНЪ, деривирано од прасл. **dolъ* (Skok I, 1971: 419), и *скала* ‘голема камена маса; камена маса од однородна структура; карпа’, в. *Скала*.

Дрџено:а Планаина – планински огранок на Бистра. Од прид. *дрџенов -а, -о, -и*, изведена од фитонимот *дрџен* ‘грмушесто растение со жолти цветови и ситни сочни црвени плодови, *Cornus mascula*’ (Мургоски 2011: 284), прасл. **děrnъ*; и апел. *планаина* ‘големо издигнато место на површината на земјата’, ‘големо возвишение’ (в. Видоески 1999: 109), стсл. ПЛАНИНА, од прасл. **polnъ* + *ina*.

Дрманоска Вода – извор во атарот на Добреноец. Од придавска форма со суф. -ски (-ска, -ско) од фам. име *Дрмановци* (Смиљанић 1935: 446, Трифуновски 1968: 81), сп. и л. име *Дрман* од *Дрмо*, изведено од стсл. ДРЪМЪ (Станковска 1992: 106), и *вода* со општо значење на секаков хидрографски објект. Се споменува и *Дрмница* (Смиљанић 1935: 446) – исчезнато село по кое е добиено фам. име, во близина на Добреноец или Кнежино (ibid., 429), но не се знае точната локација. Од **Дрмно* (*Село*), чија придавска форма е образувана од *дрм* ‘ситна шума’ (Видоески 1999: 55) со суф. -џнъ, ж.р. -џна, ср.р. -џно, поименичена со суф. -ица по елизијата на именката. Сп. и срп./хрв. дијал. *drmin* ‘издвоена шума’, ‘заградена парцела (издвоена со дрвја)’, буг. дијал. *дрџм, дрџма, дрџма* ‘грмушка’, слн. *drmašča* ‘честак’, рус. *дром* ‘честак, непроодна шума’, чеш. *drmek* ‘вид растение – *Vitex agnus-castus*’, но и грч. *δρυμόν* ‘дабова шума’ (в. Фасмер I, 1964: 541; Skok I, 1971: 238).

Дџџи – пасиште и шума во атарот Добреноец. Од фитонимот *дуџа*, мн. *дуџи*, ‘грмушесто растение или ниско дрво што раѓа крупни, жолти и мирисливи плодови’, лат. *Cydonia oblonga*, (Мургоски 2011:

289). Називот *дуња* е стара прасловенска заемка (**kъdunja*, **gdunja*) навлезена во словенските јазици од латинскиот (в. Киш 1996: 25), каде што пак, е заемка, лат. *sydōnea* < грч. *κυδώνιον μῆλον*.

Дупкине – нива во атарот на Јаорец. Множинска, определена форма од апел. *дуйка* ‘празен простор во цврсто тело; отвор или процеп во или низ нешто’ (Мургоски 2011: 289), но и ‘пробиено или вдлабнато место; рупа, трап’, сп. срп. *дуйка*, буг. *дупка*, пол. *дура*, чеш. *doupa*, ‘дупка, рупа’ (Видоески 1999: 57), прасл. **dupa* (Трубачёв т. 5, 1978: 157).

Дџгаша – шума и нива во атарот на Јаорец. Од *долџаш* ‘долг рид’, ‘долга нива’ (Видоески 1999: 52), топ. *Долгаш* – село во Центар Жупа, рид во Брод, Битолско, прид. *долџ* – стсл. ДЛЃГЃ.

Гурешки Лак – ниви во атарот на Добреноец. Од прид. форма **Гурев* и суф. -*ьски*, од л. име *Гуре* со суф. -*ев*, фам. име *Гуревци* (Смиљанић 1935: 447); и *лак* ‘елипсовидна носечка или украсна структура на мост и сл.’ (Мургоски 2011: 589), но и ‘дел од кружна или од друга крива линија меѓу две точки’, сп. *лака*.

Гурца – нива и шума во атарот на Добреноец. Можеби од **џур* 1. ‘изобилен (за вода)’, 2. ‘буен, густ’, тур. *gür* ‘исто’, со суф. -*ца* за деминутивни образувања (в. Конески 2003: 68-69); или од л. име *Гуро*.

Ела – шума и пасиште во атарот на Добреноец. Од фитонимот *ела* ‘зимзелено дрво со сребрено обоени иглички од долната страна’, лат. *Abies alba* (Мургоски 2011: 309), од прасл. **edla* (в. Skok I, 1971: 771; Фасмер II, 1967: 17).

Елов Дол – дол во атарот на Добреноец. Од прид. *елов* ‘што се однесува на фитонимот *ела*’; и апел. *дол* ‘вдлабнатина слична на долина’ (Мургоски 2011: 264), односно ‘длабнатинка меѓу два брега; рекичка со вдлабено корито’, стсл. ДОЛЃ, срп./хрв. *dô* – *dôla*, слн. *dôl*, буг. *дол*, рус. *дол* (в. Видоески 1999: 52).

Злиј Дол – дол и река во атарот на Добреноец. Од прид. *зол* (*зл-а*, -*о*, -*и*) ‘што е лош, злобен’, стсл. ЗЉЛЃ (< прасл. **zъlъ*), и апел. *дол*.

Змејопеш – пештера во атарот на Јаорец. Од **Змејов(а) Пеш(ӣ)/Пешѿера*, придавската форма е образувана од *змеј* ‘митолошко суштество во облик на голем гуштер со крилја и канџи што блуе оган од устата’ (Мургоски 2011: 394), стсл. ЗМНЙ ‘аждер, змија’; и *ѿешѿӣ* ‘длабнатинка во карпа, дупка’ (Видоески 1999: 106), *ѿешѿера* ‘голема шуплина во рид, карпа итн. или во земја’ (Мургоски 2011: 886), стсл. ПЕШТЃ, ПЕШТЕРА, срп./хрв. *peštera*, *pešina*, слн. *pešina*, буг. *пеџера*, рус. *пеџера*, *печѳра*.

Јанино Лѳгало – месност, шума. Првата компонента е посвојна придавка изведена од фамилијарното име *Јанин/-џи* (сп. Пјанка 1970: 214) од л. име *Јане (Јано)*, додека втората – *леѳало* – означува ‘место каде што пладнува летно време стока, најчесто овци и говеда’ (Видоески 1999: 83), од прасл. основа **leg-* (в. Марковиќ, Тополињска 2019: 79-80)

Јанб: Нифче – пасиште, нива во атарите на Добреноец и Лавчани. Од *Јанево/Јаново Нивче*, придавската форма е изведена од л. име *Јане*; *Јано* (в. Пјанка 1970: 210); и *нивче* – деминутив од апел. *нива*.

Јаорец – село. Од фитонимот *јавор* ‘вид листопадно дрво од родот Асер’ (Мургоски 2011: 472), со суф. *-ец* (Иванова 2014: 97); стсл. *ѡворъ* < прасл. **avorъ* (в. Фасмер IV, 1973: 541-542).

Јаорје – шума и ливади во атарот на Јаорец. Од фитонимот *јавор* со суф. *-је* за образување форми со значење на збирна множина.

Јасика – месност непосредно под планинското било на Женска Планина. Од фитонимот *јасика* ‘листопадно високо дрво што брзо расте’, лат. *Populus tremula* (Мургоски 2011: 477), стсл. *осина* (в. Киш 1996: 69).

Казани – карстен извор. Од *казан* со примарно значење ‘тркалезен метален сад со рачки од страните; голем котел’ и фиг. ‘она што личи (или предизвикува претстава) на казан’. Потекнува од тур. *kazan*.

Катина Вода – шума и извор во атарот на Добреноец. Прид. форма од л. име *Каџа*, *Каџин* со суф. *-ин (-а)* и *вода*.

Кика – карпа во атарот на Јаорец. Веројатно од *кика* ‘сплетено или врзано перче коса’, односно *киџка* ‘сноп нешта што се врзани или растат заедно’ (Мургоски 2011: 518), но и мет. ‘шумичка во поле, осамени дрвја на возвишение; место што личи на китка’.

Клајнец – извор и чешма во Јаорец. Од *кладенец* ‘извор’, ‘бунар заграден со камења’ (Видоески 1999: 73), стсл. *клатѡцъ*, срп. *кладенац*, буг. *клатенец*. Поимот *кладенец* е застапен во топонимијата речиси на целата македонска јазична територија.

Кобџинец – месност, пасиште во атарот на Јаорец. Од **Кобилино* (*Пасиштиџе*, *Месџо* или сл.), придавската форма со суф. *-ин* од зоонимот *кобила* ‘женка од коњ’ (сп. рус. *кобыла*, срп./хрв. *kòbila*, пол. *kobyła* итн., од прасл. **kobyła*), поименичена со суф. *-ец*.

Конџишта – нива во атарот на Јаорец, порано се садела со коноп. Сп. *коноџиштиџе* ‘место посеано со коноп’ (сп. Иванова 1996: 316). Од *коноџ* ‘индустриска култура од чишто стебла се добиваат влакна за изработување јажиња, грубо платно, а од семето се добива масло’ со суф. *-иштиџа*. Слов. **konopja*, стсл. *конплатъ*, веројатно е заемка, сп. грч. *κάνναβις, κάνναβος*, лат. *cannabis*, нар. лат. **cannapis* (в. Skok II, 1972: 30).

Костина Вода – извор во атарот на Добреноец. Од прид. форма образувана од л. име *Косџа* со суфикс *-ин*, ж.р. *-ина*, и *вода* како општ назив за некаков хидрографски објект.

Крастиџе – шума во атарот на Добреноец. Деминутивно образување од *красџа* ‘варовничка област во која има пештери, длабнатинки настанати со дејство на атмосферски води’ (Видоески 1999: 78), ‘гол каменлив терен’, но и ‘шуга или друга слична кожна болест’ (Мургоски 2011: 566), срп./хрв. дијал. *kràsta*, рус. *корѡста*, пол. *korsta* итн., од прасл. **kòrsta*.

Крста̀лиште – пасиште во атарот на Јаорец. Од апел. *крсӣ* ‘место каде што се вкрстуваат патиштата’, образувано со полиморфемниот суфикс за *potina loci* (називи на места) -*алиӣше* (в. Конески 2003: 60-61).

Кру̀ша – ниви и пасишта во атарот на Добреноец. Од фитонимот *круша* ‘растение *Pyrus communis*’ (в. Мургоски 2011: 577), срп./хрв. *kruška*, рус. *груша*, пол. *grusza* итн., од прасл. **grǫša* (Трубачёв т. 7, 1980: 156).

Ку̀ла – гребен на Женска Планина. Од *кула* ‘висока правоаголна или цилиндрична градба, често дел од замок, црква итн.’ (Мургоски 2011: 580), а потекнува од тур. *kule*, варијанта од арап. *kal’a*.

Кучкино Нѝвиште – нива во атарот на Добреноец. Од *кучкин* -а, -о, -и, прид. форма од зоонимот *куче*, ж.р. *кучка*, лат. *Canis familiaris*, со суф. -ин- (-а, -о, -и); и апел. *нива* со суф. -ӣӣше.

Косѐница – нива во Јаорец. Потекнува од **Косева (Нива)*, чијшто атрибутски член е образуван од л. име *Косе*, со суф. -ев, ж.р. -ева, кој се супстантивизирал со суф. -ица по отфрлањето на именскиот дел од синтагмата.

Ла̀гинец – нива во атарот на Јаорец. Од *лаг̃* ‘плодна земја покрај река; лака’, чијашто придавска форма со суф. -ин се поименичила со суф. -ец; стел. Л Ж Г Ќ ‘шума (со пасиште); бара, блато, мочуриште’ (Видоески 1999: 82; Иванова 1996: 360) < прасл. **lagъ* од **legъ* ‘криви, се извија’.

Лазо̀ј – пасиште покрај Студенчица во атарот на Добреноец. Од *лаз*, мн. *лазови*, ‘ископачен дел во шума’, ‘нива или ливада добиена со сечење и горење на шума’ (в. Видоески 1999: 82), срп./хрв. *lâz, lãz*, слн. *laz*, укр. *лаз*, рус. *лазі́на*, в. прасл. гл. **laziti* (сп. Трубачёв т. 14, 1987: 64; Skok II, 1972: 278).

Ле́ниште – ниви во атарот на Јаорец. Од *лениӣше* ‘нивје посеани со лен’ – од фитонимот *лен* ‘растение со сини цветови од чиешто стебло се добиваат влакна, а од семето масло’, лат. *Linum usitatissimum* (Мургоски 2011: 599) со суф. -ӣӣше. Сп. срп./хрв. *lãn*, рус. *лён*, пол. *len* итн., од прасл. **lьnъ* (Трубачёв т. 17, 1990: 87-88).

Леско̀јца – шума и ливади под ридот Вршец, во атарот на Добреноец. Од **Лескова (Шума)*, чијашто придавска морфема е образувана од фитонимот *леска* ‘грмушка или мало дрво *Corrugus*, особено *Corrugus avellana*...’ (Мургоски 2011: 600), од прасл. **lěs(ъ)ka*, со суф. -ов/-ова, а по отпаѓањето на именскиот член од синтагмата, таа се супстантивизирала со суф. -ица по елизијата на именката *шума* (Станковска 2001: 247).

Липо̀јца – пасиште и ниви покрај Студенчица во атарите на Јаорец и Добреноец. Од *Липова (Шума)*, чијашто придавка е образувана од фитонимот *липа* ‘листопадно широколисно дрво – *Tilia*’, со суф. -ов, ж.р. -ова, која се супстантивизирала со суф. -ица по елизија на именката. Називот *липа* потекнува од прасл. **lipa* (сп. Трубачёв т. 15, 1988: 114-115; Киш 1996: 76).

Лѓзиште – пасиште во атарот на Добреноец. Од фитонимот *лоза* ‘повеќегодишно дрвенесто растение што дава зрнесте плодови – грозје’, лат. *Vitis vinifera*; стсл. лѓзѓ, срп./хрв. *lòza*, буг. *lozá*, рус./укр. *лоза́*, слн. *loža*, ст.чеш. *loza*, слч. *loza*, пол. *łosa* < прасл. **lozà*; со суф. -ишиѣ.

Лѓзја – шума и пасиште во атарот на Добреноец. Од *лозје* ‘земјиште засадено со винова лоза’, стсл. лѓзнѣ, од фитонимот *лоза*.

Лошонѓ Долче – дол во атарот Јаорец. Од прид. *лош* (-а, -о, -и) ‘што не е добар’, стсл. лѓшѣ, и деминутив од *дол*.

Малезѓ Рупа – пасиште и камењар во атарите на Добреноец и Лавчани. Од **Малезова Руѓа*, прид. форма од **малез/малези*, веројатно од алб. *Malësi* ‘планински крај’ и *руѓа* ‘планинска равина’.

Метѣризѓ – рид гол на врвот, пошумен од страните, помеѓу Дренова Планина и Арап Кула. Од *метѣриз* 1. ‘прикриено место, заклон, 2. окоп, ров’ (Иванова 1996: 412), тур. *metris* ‘ров, шанец’ (Škaljić 1966: 461).

Мечкѓн Камен – шуми и пасиште во атарот на Добреноец. Од прид. *мечкин* од зоонимот *мечка*, лат. *Ursus arctos* (срп./хрв. *теѣка*, рус. *мечка*, црсл. мѣчѣка – од прасл. **medvědь*), со суф. -ин; и апел. *камен*.

Мириѓишта – извор и ливада во Јаорец. Од *миризина* ‘место каде што лежи, пладнува стоката; мерис’ (сп. Иванова 1996: 418-419) со суф. -ишиѣа.

Мѓтаноскѓ Извор – извор во атарот на Добреноец. Од придавска форма со суф. -ски од фам. име *Мѓѓановѓци* (Смиљаниѓ 1935: 446-447), од л. име *Мѓѓан* (в. Станковска 1992: 188), и апел. *извор* ‘место каде што извира вода’, од прасл. **virъ* со преф. *iz-*, сп. срп./хрв. *izvor*, буг. *izvor*, слн. *izvòr*.

Млѓки – пасиште во атарот на Јаорец. Од апел. *млака* ‘место каде што извира слаба вода и месноста е мека, влажна и секогаш под трева; мочуриште’, стсл. млѓка ‘бара, локва’ (сп. Иванова 1996: 423, Видоески 1999: 91), од прасл. **molka*, срп. *млѓка*, буг. *млѓка*, но и ром. *mlacă*.

Нѓкѓл’ани – шума и пасиште во атарот на Добреноец. Од л. име *Нѓкула* (: *Нѓкол(а)* + *-ула*) (Станковска 1992: 204) со суф. -(j)ани (в. Пјанка 1970: 256).

Опѓлите – шума и извор во атарот на Добреноец. Од *оѓл* ‘изложено место на сонце’, ‘изгорена шума’ (Видоески 1999: 101), мн. *оѓали*, од гл. *ѓали* (прасл. **paliti*); сп. срп./хрв. *palj*.

Орлѓв Камен – планински врв, помеѓу Пашиница и Арап Кула, забележан и како *Орлово Сегело*. Од прид. *орлѓв* -а, -о, -и, од зоонимот *орѓл* ‘голема граблива птица’, стсл. орѓлѣ (прасл. **orьlь*), и апел. *камен*.

Осојѓник – шума и голина во атарот на Добреноец. Од прид. **Осојѓно (Мѓѓѓо)*, им. *осој* ‘место каде што сонцето не грее, место во сенка’, стсл. ѓс ѓнѣ, супстантивизирана со суф. -ик, сп. суф. -ник (< -ник) за *nomina loci* (в. Конески 2003: 60).

Остри Врв – планински врв помеѓу атарите на Добреноец и Другово. Од прид. *ѓѓѓѓѓ* (*ѓѓѓѓѓ*-а, -о, -и) ‘што е со тенок врв, раб, крај

што може да бодe, да сече; шилест', стсл. остръ, и врв 'највисокиот дел на планина'.

Пашѝница – пасиште, северниот завршок на билото на Бистра. Од **Пашина* (*Планина*), чијшто атрибутски дел е образуван од апел. *ѝаша* 'турска титула' (: тур. *paşa* < *başa*) со суфикс -ин, ж.р. -ина, кој се супстантивизирал со суф. -ица по отрфлањето на им. *ѝланина* (Станковска 2001: 314).

Петрѝа Кука – пасиште во атарот на Јаорец. Од **Пейѝрова Кука*, придавската форма е изведена од л. име *Пейѝар* со суф. -ов- (-а, -о, -и); и *кука* 'живеалиште; градба со сидови и покрив што служи за живеење', од прасл. **koŭja* (Трубачѝв т. 12, 1985: 70).

Петрѝо Село – пасиште и шума во атарот на Добреноец, напуштено село (в. Трифуноски 1968: 82). Од *Пейѝрово Село*, придавската форма е изведена од л. име *Пейѝар*, *Пейѝре*; *село* 'мало населено место', стсл. село, прасл. **selò* (сп. Фасмер III, 1971: 596; Derksen 2008: 444).

Пиѝој – пасиште во атарите на Добреноец и Лавчани. Множинска форма (**Пиѝој* – **Пивови*) од *ѝив* 'слаб извор' (Пјанка 1970: 159), односно 'голем вир во кој се собира вода', 'пасиште со вирови' (Видоески 1999: 107), топ. *Пиѝој* (Звечан, Порече), *Пива* (Црна Гора), *Pivka* (Словенија) < слн. *pivka* 'понор, место каде што водата истекува' (Bezljaj 1961: 92). Називот *пив* потекнува од прасл. основа **pit-*, гл. *piti*, сп. *pivo* (Skok II, 1972: 667).

Пичкаѝрица – огранок и пасишта на планината Бистра, регистрирана како Женска Планина. Од *ѝичка* 'женски полов орган', образувано со полиморфемниот суфикс -арица. Од прасл. **pičā*, **pičьkā* 'vulva', сп. срп./хрв./слн. *pička* 'vulva', пол. *picza*, *piczka* 'vulva'.

Плѝочи – шума и пасиште во атарот на Добреноец. Од *ѝлоча*, мн. *ѝлочи*, 'рамно широко и релативно тенко парче од камен, метал, дрво' (Мургоски 2011: 903), 'рамен карпест брег на езеро или на река', 'каменлива месност; место каде што се вадат камени плочи за покриви на куќи' (сп. Видоески 1999: 110, Skok II, 1972: 686-687), срп./хрв. *ploča*, буг. *плѝоча*, аром. *plotă*, алб. *plaçe*.

Пѝоткика – пасиште во атарот на Јаорец. Од преф. *ѝог-* и топ. *Кика*, означува 'се наоѓа под/подолу од Кика'.

Пѝотпеш – ниви во атарот на Јаорец. Од преф. *ѝог-* и *ѝеш(ѝ)* 'длабнатинка во карпа, пештера'.

Пѝоткула – извор во атарот на Добреноец. Од преф. *ѝог-* и топ. *Кула*, означува 'се наоѓа под/подолу од Кула'.

Прѝодиште – поток и дол во близина на Фрлогоец, припаѓа во атарот на Добреноец. Од *ѝроог* 'место за поминување, премин' (Мургоски 2011: 1065) со суф. -ишѝе.

Рѝавен – ниви во атарот на Добреноец. Од *равен* 'рамница, рамно место', 'рамнинка на возвишение', 'што е без височинка и вдлабнатинка'

(сп. Видоески 1999: 129, Иванова 1996: 528, Пјанка 1970: 196), стел. *рДВЕНК*, од прасл. **orvъnъ* (в. Фасмер III, 1971: 489).

Равна́ Краста – пасиште во атарот на Добреноец. Од *равен* (*равн-а/-о/-и*), ‘рамница, рамно место’ и *красѝа*, в. *Красѝиче*.

Ра́кида – пасиште и шума во атарот на Добреноец. Од фитонимот *ракида* или *ракиѝа* ‘ниска врба со црвеникава кора’, лат. *Salix purpurea*; прасл. **orkyta*.

Ро́мчо: – шума и камењар во атарот на Јаорец. Од прид. *Ромчово* (*Месѝо*), веројатно од л. име *Ромчо*, изведено од *Ром(о)* и суф. *-чо*, сп. *Роме*, *Ромил*, *Ромо* (в. Станковска 1992: 240).

Ра́нци – месност во атарот на Јаорец и Добреноец, напуштено село (в. Трифуновски 1968: 83). Можеби произлегува од л. име *Хран(о)*, изведено од сложените антропоними *Хранислав*, *Храномир* (Станковска 1992: 292), кои потекнуваат од гл. *храни*, стел. *ХРАНИТИ* со значење ‘чува, брани’, со суф. *-ци*, покарактеристичен за изведување етноними отколку топоними (*Лафци*, *Горенци*). Но, сп. и *рано* ‘кој се јавува или узрева пред другите, прв’, *раница* ‘вид лозје што рано зрее’.

Раса́иште – ниска шума во атарот на Добреноец. Од *рас/раса* ‘грмушка’ (в. Видоески 1999: 132), сп. срп./хрв. *hrâst*, буг. *xpâst*, рус. *хворост*, чеш. *chrast*, прасл. **xvorstъ*, со суф. *-иѝиѝе*.

Ра́шинец – ниви и шума во атарот на Јаорец. Од **Рашин* – изведена придавка со суф. *-ин* од л. име *Раша* (: *Радослав*, *Раѝисѝлав*), супстантивизирана со суф. *-ец* (Станковска 1973: 63), сп. *Бисѝиринец*, *Илинец*, *Којчинец* итн.

Ра́штанец – шума и пасиште на Бистра, припаѓа на атарот на Добреноец. Од апел. *(х)расѝ* ‘растеж, даб’, ‘грмушки, обично со суви гранки’ (Пјанка 1970: 171), прасл. **xvorstъ*, чиешто првенствено проширување е со нетопономастичкиот суф. *-ани*, со кој примарно се формираат етноними (ibid., 256), а потоа топоними – *Раѝѝани* ‘село во Кичевско’; подоцна изведба со суф. *-ец*.

Ре́дежи – овоштарник, нива во атарот на Јаорец. Од *редеж* ‘ред, редица на дрвја или на камења’ (Видоески 1999: 134), сп. и топ. *Редежи* ‘место во полето’ (Староец, Кичевско), ‘габрова шума’ (Челопеци, Кичевско); сл. со *ред*, *редица* од прасл. **ređъ*.

Ре́чиште – пасиште со извор и поток на Дренова Планина, во атарот на Добреноец. Од *река* со суф. *-иѝиѝе*. Терминот *речиѝиѝе* во македонските дијалекти може да означува ‘речно корито; пресушено речно корито; суводолица’ (Видоески 1999: 134).

Рибба́рица – ниви покрај Студенчица, во атарот на Добреноец. Од апел. *рибар* ‘човек што лови или продава риба’, образувано со суф. *-ица*.

Римска́ Лака – пасиште, ниви, шума во атарот на Добреноец. Од *римска*, *-о*, *-и*, ‘што се однесува на Римјани’ и *лака* ‘ливада крај вода’ (Мургоски 2011: 589), ‘рамнинка крај река под трева’ (Видоески 1999:

83), стсл. л ж к д, срп. *лу́ка*, буг. *лѣка*, слн. *lōka*, рус. *лука́*; топ. *Лѣкаѿна* (Зрнево, Драмско), *Лѣки* (Виничко), *Ловка́*, *Ловкеѿ* (на Пелопонез).

Ру́па – шума во атарот на Добреноец. Поимот *ру́па* означува ‘планинска ровина’, ‘дол изрован од поројните дождови’ (Видоески 1999: 137), ‘дупка’. Често е застапен во македонската и словенската топонимија. Се среќава и во срп. *ру́па*, хрв. *ri̋pa*, слн. *ri̋pa*, буг. *ру̀па*, рус./укр. *ру́па*.

Сви́ниште – шума во атарот на Добреноец. Од зоонимот *свиња* (прасл. **svinǫjǎ*), лат. *Sus*, со суф. *-ишиѿе*, а означува ‘шума во која се собираат диви свињи’; топ. *Свињѿишиѿе* ‘село во Кичевско’.

Сѣдлишта – пасиште во атарот на Добреноец. Од *седло* ‘направа од дрво или кожа што се става на грбот на коњ, магаре, мазга и служи како седиште за јавање’, но и мет. ‘длабнатинка на планинско било’, стсл. *сѣдло* ‘стол’, со суф. *-ишиѿа*.

Сѣкој – шума во атарот на Јаорец. Од *сек*, мн. *секови* ‘место во шума каде што се дрвјата исечени’ (Видоески 1999: 140), сп. гл. *сече*, прасл. **sěkti*. Често се среќава во македонската топонимија.

Сѣнки – ливада во атарот на Јаорец. Од фитонимот *синка* ‘вид круша’; или од *синковец* ‘рано пролетно цвеќе со сини цветчиња’, лат. *Centaurea cyanus*.

Ска́ла – шума во атарите на Добреноец и Јаорец. Оваа форма е често застапена во македонската топонимија (в. Видоески 1999: 142) и означува ‘голема камена маса; камена маса од однородна структура; карпа’. Сп. стсл. *скалѿ*, срп. *ска̀ла*, буг. *скалѿ*, рус. *скалѿ*, чеш. *skála*, слч. *skala*, пол./луж. *skala*.

Славејчино Дупче – извор и шума во атарот на Добреноец, некогаш било поилиште. Прид. *славејчино* од зоонимот *славејче*, деминутив од *славеј* ‘мала сива птичка со пријатен глас’, лат. *Luscinia megarhynchos*; срп./хрв. *slàvij*, рус. *соловей*, пол. *śłowik* итн. од прасл. **solvьjь*; и апел. *дуйче*, деминутив од *дуйка*, в. *Дуйкине*.

Смоко́ѿца – ливада во атарот на Јаорец. Од *Смоковица* < **Смокова (Ливада)*, чијшто атрибут е изведен од зоонимот *смок* ‘вид неотровна змија’ (прасл. **smokъ*), лат. *Coluber*, со суф. *-ов*, ж.р. *-ова*, кој се супстантивизирал со суф. *-ица* по елизијата на именката.

Смре́ки – шума во атарот на Добреноец. Од фитонимот *смрека* ‘вечнозелено иглолисно растение’, лат. *Juniperus*, од прасл. **smerk-* (в. Skok III, 1973: 295, Фасмер 1971: 686).

Старо Село – нива и шума во атарот на Добреноец, веројатно порано таму се наоѓало селото (сп. Смиљанић 1935: 446, Трифуноски 1968: 82). Од прид. *сѿтар -а, -о, -и* ‘што е настанат од пред многу години’, стсл. *сѿдръѿ*; и село ‘мало населено место’, стсл. *сѿло*.

Сте́панчо Нѿвиште – нива во атарот на Добреноец. Од **Сѿејанчово Нивѿиѿе*, прид. форма од л. име *Сѿејанчо* (: *Сѿејан*); и апел. *нива* со суф. *-ишиѿе*.

Стѣпсана – премин по текот на Студенчица, во атарот на Добреноец. Од *сѣпѣса* ‘безбојна кристална супстанца’, мет. ‘претерано скржав човек’ (Мургоски 2011: 1270).

Стѣг – карпа на Дренова Планина, припаѓа во атарот на Добреноец. Од *сѣгѣ* ‘куп сено итн. најчесто образуван околу стожер забиен в земја’, ‘куп предмети наредени еден врз друг’ (Мургоски 2011: 1271), мет. ‘нешто што личи на куп сено’; сп. срп./хрв. *stog* – од прасл. **stogъ* (в. Skok III, 1973: 337).

Столѣ_Вода – извор и шума, некогаш поилиште, во атарот на Добреноец. Од **Сѣолева Вога*, прид. форма образувана од л. име *Сѣоле* и *вога* со општо значење за секаков хидрографски објект.

Стрѣчица – пасиште и карпа во атарот на Јаорец. Од **Сѣрача* (*Карѣа*), чијшто придавски член е образуван од *сѣрач(а)* ‘страчка, мажјак’, лат. *Pica rustica*, по испуштање на им. *карѣа*, атрибутот **Сѣрача* се супстантивизирал со суф. *-ица* (в. Станковска 2001: 389).

Стрмни_Извори – извор во атарот на Добреноец. Од прид. *сѣрмен* (*сѣрмна*, *-о*, *-и*) ‘што нагло се спушта; речиси вертикален, стсл. *с тр ѣ м ѣ н ѣ*, и извор, мн. *извори*, ‘место каде што извира вода’.

Стрмница – шума, падина во атарите на Јаорец и Добреноец. Од **Сѣрмна* (*Планина*), чијшто атрибут е еднаков на формата за ж.р. *сѣрмна* од прид. *сѣрмен*, кој се супстантивизирал со суф. *-ица* по елизијата на именката.

Студено – месност десно од коритото на Студенчица, во атарот на Добреноец, напуштено село (в. Трифуновски 1968: 83). Од *сѣуден*, *-а*, *-о*, *-и* ‘што има многу ниска или релативно ниска температура, многу ладен’, стсл. *с то у д е н ѣ*. Може да се однесува и на ‘студена почва’, сп. *сѣуденчишиѣ* (Видоески 1999: 154).

Студѣнчица – река, лева притока на Треска. Во некои извори е запишана и како *Сѣудешница* (Смиљанић 1935: 446), но и како *Сѣуденица*, *Сѣудена Река*, *Сѣуденица* (в. Станковска 2001: 394). За најстара форма на името на реката се смета *Сѣуденишица* (*ibid.*). Впрочем, со замената на групата *-шиѣ-* > *-иѣ-* е создадена формата **Сѣуденичица*, додека конечната форма, *Сѣуденчица*, се добила со губењето на консонантот *и* во сложената група *-иѣѣ-*. Хидронимот *Сѣуденишица*, пак, потекнува од **Сѣуденьска* (*Река*), форма образувана од прид. *сѣуден* со суф. *-ѣскъ*, ж.р. *-ѣска*, односно *-ска*, а по елизијата на именката, се супстантивизирала со суф. *-ица*.

Сѣв_Орев – пасиште во атарот на Добреноец. Од прид. сув ‘кој не е натопен, мокар’, ‘кој нема свежост’ (стсл. *с о у х ѣ*) и фитонимот *орев* ‘големо дрво со плод во цврста лушпа’, лат. *Juglans regia*, сп. срп./хрв. *ōrah*, рус. *орѣх*, пол. *orzech*, стсл. *ор ѣ х ѣ*, од прасл. **orѣхъ*.

Ташков_Камен – карпа и шума во атарот на Добреноец. Од придавка образувана од л. име *Ташко* со суф. *-ов*; и апел. *камен*.

Тѐфон – рид помеѓу атарите на Добреноец и Другово. Од л. име *Теф* (: *Тѐфик*), муслиманско машко име.

Топлиште – извор во атарот на Јаорец. Од **Тоџла* (*Вода*), атрибутот – формата за ж.р. *џоџла* од прид. *џоџол* ‘што не е студен’, стсл. *ТОПЛАЪ* – се супстантивизирал со суф. *-ишиџе*.

Торишта – пасиште во атарот на Јаорец. Од дијал. апел. *џор* ‘заградено место за чување овци, трло’, со суф. *-ишиџа*. Сп. *џорак* ‘ливада, пасиште’, ‘заградено пасиште во близината на селото’; топ. *Торак*, *Тораџи* (Видоески 1999: 160); **torakъ* (Miklosich 1886: 359) – грч. *θώραξ* ‘панцир, оклоп’.

Трнослива – пасиште во атарот на Јаорец, на Дренова Планина. Од **Трнова* – 1. *џрнов*, *-а*, *-о* ‘што е полн со трње, зарастен со трње’ или 2. л. име *Трно* < *Тр(е)ндафил* (сп. Иванова 1996: 654); и *слива* ‘дрво што дава сливи’ < прасл. **sliva*.

Фрлөгоец – ливади, ниви, напуштено село. Сложен назив во којшто се содржани основите на глаголските форми *фрла* (сп. срп. *фрлаџи*, буг. *хвџрџам*) и *џои* со суфикс *-еџ*. Глаголот *фрли*, покрај основното речничко значење ‘испрати (нешто) во воздух со брзо движење на раката’ (Мургоски 2011: 1399), разговорно може да означува и ‘дава (нешто некому) со фрлање’, но и ‘дава, носи плод, принос’ – на пр. *Колку фрли ниваџа?*, додека *џои* го носи значењето ‘храни’.

Цѐрје – пасиште во атарот на Добреноец. Од апел. *џер* ‘вид даб’ со суф. *-је* за образување форми со значење на збирна множина. Според Пјанка (1970: 142), топ. *Цѐрје* е „примарно топографско име рамно на апел. *џер* во колектив“. Според Скок (Skok I, 1971: 257), *џер* потекнува од лат. *cerrus*.

Црвѐн Камен – карпа со пештера во атарот на Јаорец. Од *црвен* ‘што има нијанса на една од основните бои на спектарот, што има боја на крв’, прасл. **čьrvenъ*, и апел. *камен*.

Црешиноџа – шуми во атарот на Добреноец. Од *Црешинова* (*Шума*), изведена придавка со суф. *-ов/-ова* од фитонимот *црешина/цреши* ‘овошно дрво – *Prunus avium*’, супстантивизирана со суф. *-иџа*. Прасл. **čeršъŋa*, т.е. **čerša*, веројатно е заемка од лат. *ceresium*, нар. лат. **serieša*, **ceresia* (Borys 2005: 95).

Црквиште – месност десно од коритото на Студенчица, во атарот на Добреноец; веројатно порано имало црква и гробишта (в. Трифуновски 1968: 83). Од *црквишиџе* ‘место каде што имало некогаш црква или каде што има уште сидини, урнатини од црква’ (Иванова 1996: 693-694), стсл. *ЦРЪКЪВНШТЕ* ‘свето место’, *црква* + суф. *-ишиџе*.

Цѐн Камен – ливада, пасиште со карпа на Дренова Планина во атарот на Јаорец. Од *цѐн* ‘што има многу темна боја, што е мрачен, темен’, прасл. **čьrпъ*, и апел. *камен*.

Чѐрлица – нива и ливади во атарот на Јаорец. Според Пјанка (1970: 200), слични топоними, *Чуроџа*, *Чурило*, *Чурила*, се образувани

од гл. *чури*, додека Станковска (2001: 433) смета дека топонимите *Чурлиница*, *Чурковица* и сл., се образувани од л. име *Чурле* (*Чуре*, *Чурил*, *Чурко*) со суф. *-ица*.

Цекојачмишта – пасиште и ниви во атарот на Добреноец, ‘рамница ко дупка, во турско се садела со јачмен’. Од **Цекови Јачменишиѿа* – придавска форма од л. име *Цеко*, муслиманско машко име, и *јачменишиѿа* ‘нива посеана со јачмен’, од фитонимот *јачмен* ‘житно растение што се употребува како човечка и добиточна храна, како и за правење пиво’ (< прасл. **(j)ęšъtu*; в. Derksen 2008: 156), со суф. *-ишиѿа*.

Шѿпец – шума, падина во атарот на Добреноец. Од *ишиѿ* 1. ‘дива роза’, 2. ‘цбун, грмушка’, прасл. **širъ*, со суф. *-ец*.

Широкá Нива – нива на Дренова Планина, припаѓа во атарите на Јаорец и Добреноец. Од *широк*, *-а*, *-о*, *-и* ‘што има релативно голема широчина, голем напечен размер’, стсл. *широкъ*, и апел. *нива*.

Доколку се обидеме да направиме лексичко-семантичка класификација на топонимските образувања од областа по сливот на реката Студенчица, најголема фреквентност забележуваме кај називите образувани од неперсонални именки, кои означуваат објекти карактеристични за „македонскиот пејзаж“.⁴ Најбројни се топонимите кои вклучуваат географски термини, и тоа: орографски (*нива*, *камен*, *дол*, *красѿа*...), хидрографски (*вода*, *извор*, *кладенец*...), како и топонимските образувања од метафорични географски термини (*казани*, *крсѿ*, *седло*...). Покрај нив, чести се и топонимите коишто вклучуваат имиња на растенија и на животни, а во помала мера се застапени и образувања од термини од стопанската, културната и духовната дејност (*кула*, *црква* и сл.). Од персоналните именки во топонимијата на овој микроареал се среќаваат називи што означувале општествени функции и сл. (*беѿ*, *ѿаша*) и називи на професии (*рибар*). Особено се застапени топонимските конструкции коишто содржат онимски основи, генерално од антропоними – лични имиња, но и фамилијарни, поретко од етноними. Се среќаваат и неколку топоними образувани од други топоними (*Кика* – *Поѿкика* итн.). Меѓу придавките најголема употреба имаат *ѿорни*, *долни*, *сѿрмни*, *висок*, карактеристични за еден планински крај, додека доста помалобројни во споредба со именските се топонимските образувања од глаголски основи (*фрла*, *ѿои* итн.).

Во топонимијата во областа по сливот на реката Студенчица доминантна е македонската, словенска наслојка, што е јасно и во однос на структурата на населението коешто го населува. Иако доста поретка – втора најзастапена е турската, имајќи ги предвид неколкувековната

⁴ Терминот е преземен од Пјанка (1970).

турска власт на овие простори и директните јазични контакти во минатото. Формите од другите балкански несловенски јазици, забележани во топонимските конструкции на овој микроареал, се мошне ретки, и сите тие претходно поминале низ фаза на адаптација во системот на македонскиот јазик.

Литература

- Василески, Д. 1997. *Сџуденчица – физичко-географска сџудија*. Скопје: Екоритам.
- Видоески, Б. 1999. *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б. 2000. *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*. Скопје: МАНУ.
- Иванова, О. 1996. *Речник на топонимите во областа на сливот на Брегалница*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Иванова, О. 2014. *Речник на имињата на населените места во Р. Македонија (Б, Ѓ, Е, Ј, Н, Р, Т, К, У, Ф, Х, Ц, Ш)*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Киш, М. 1996. *Дијалектната лексика од областа на расистелниот свет*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Конески, К. 2003. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Б. Конески“.
- Марковиќ, М., Тополињска З. 2019. *Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени (македонски – полски)*. Скопје: МАНУ.
- Мургоски, З. 2011. *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Б. Конески“.
- Пјанка, В. 1970. *Тонономасиката на Охридско-пресјанскиот базен*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Трифоновски, Ј. 1968. *Кичевска котлина – сеоска населба и ситановништво*. Скопје.
- Трубаљев, О. (ред.). 1976. *Этимологический словарь славянских языков*, т. 3. Москва: Наука.
- Трубаљев, О. (ред.). 1978. *Этимологический словарь славянских языков*, т. 5. Москва: Наука.
- Трубаљев, О. (ред.). 1978. *Этимологический словарь славянских языков*, т. 6. Москва: Наука.
- Трубаљев, О. (ред.). 1980. *Этимологический словарь славянских языков*, т. 7. Москва: Наука.
- Трубаљев, О. (ред.). 1985. *Этимологический словарь славянских языков*, т. 12. Москва: Наука.
- Трубаљев, О. (ред.). 1987. *Этимологический словарь славянских языков*, т. 14. Москва: Наука.

- ## Извори

- Агенција за катастар за недвижности. *Дигитална топографска карта на Р. Македонија*. Пристапено на 4.8.2019, <http://gis.katastar.gov.mk/arec>
Трифунски, Ј. 1968. *Кичевска котлина – сеоска насеља и ситановништво*. Скопје.
Смиљанић, Т. 1935: „Кичевија”, *Насеља и порекло ситановништва*, књ. 28, стр. 337-483. Београд.

Информатори

Злате Јованоски, р. 1958 г., с. Горно Добреноец

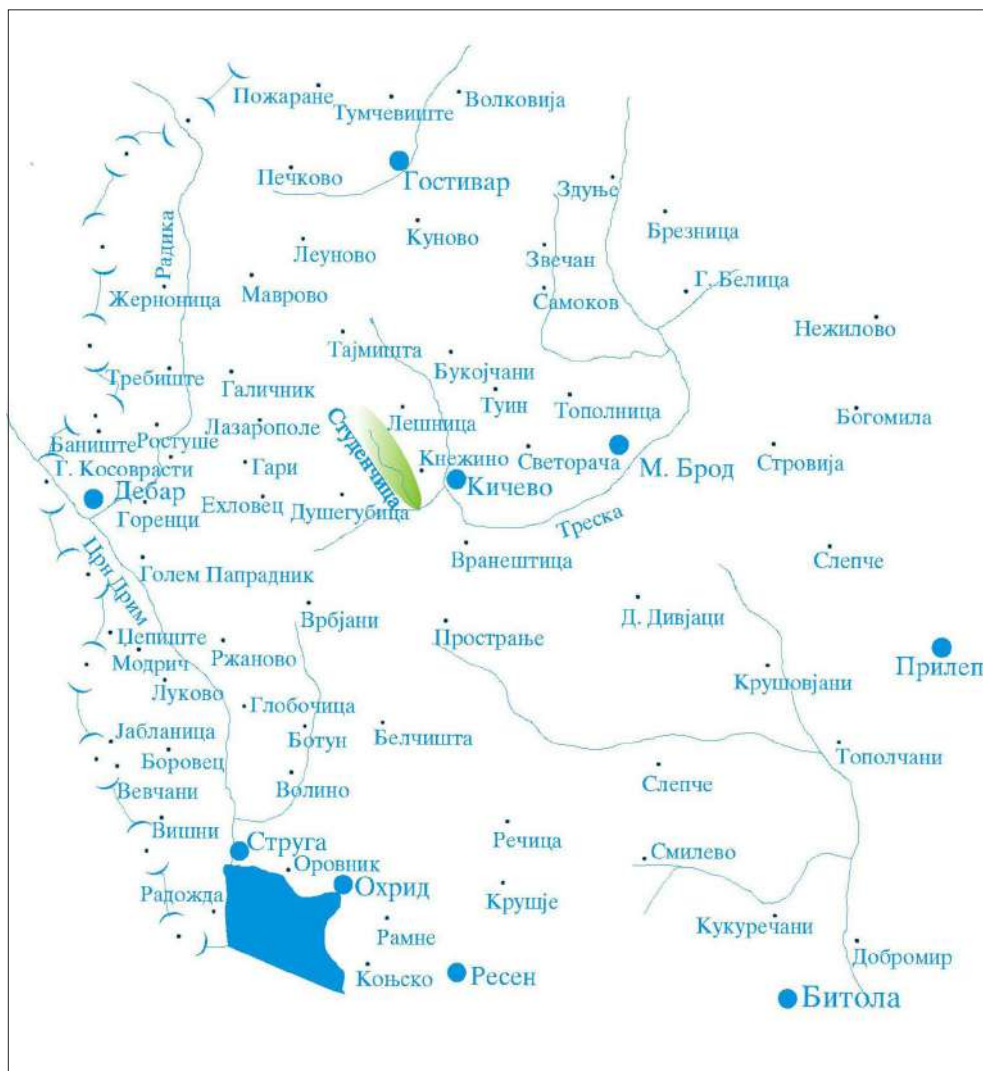
Крсте Штерјоски, р. 1943 г., с. Јаорец

Томе Штерјоски, р. 1961 г., с. Јаорец

Davor JANKULOSKI

TOPONYMS IN THE AREA ALONG THE STUDENCHICA RIVER**Summary**

The text presents the microtoponymy of the area along the Studenchica River, located in western Macedonia. Toponyms and microtoponyms were recorded during field research, conducted during the summer of 2019. They are presented in alphabetical order, with a description given by the informants. In addition, definitions and etymological interpretations of the individual components of the toponymic formations are given. The analysis shows that the most frequent are toponyms containing terms which refer to objects characteristic of the “Macedonian landscape”, such as orographic terms: *нива, камен, дол*, hydrographic: *вода, извор* etc., as well as metaphorically derived geographical terms: *казани, крст, сеголо*. The origin of the most place names in this region are Macedonian - Slavic (over 90%). Although, quite rare, there are names derived from Turkish and from other non-Slavic Balkan languages, which previously have passed through an adaptation phase in the Macedonian language system.

Марјан МАРКОВИЌ
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
markovic@ukim.edu.mk

СОВРЕМЕНИ ПРИСТАПИ ВО ЛИНГВОГЕОГРАФИЈАТА

(ред. Татьяна Ивановна Вендина, *Лексический атлас русских народных говоров. Т. 1 Растительный мир*, Институт славяноведения РАН, Российская академия наук, Москва, 2017)

Во 2017 година, во издание на Руската академија на науките – РАН, од печат излезе изданието *Лексички атлас на рускиот народен говор. Том 1 Растителен свет* под уредништво на проф. д-р Татјана Ивановна Вендина. Овој атлас претставува колективен труд, при што во неговата изработка на разни начини учествувале преку 70 научни работници од повеќе институти при РАН и од други научни центри. Проф. Вендина долги години е раководител на Центарот за ареални истражувања во Институтот за славистика при РАН, а во меѓународни рамки, таа е претседател на Меѓународната комисија на Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА) при Меѓународниот комитет на славистите. Таа домашна и меѓународна експертиза ѝ овозможува на проф. Вендина суверено да се справува со проблемите и предизвиците на современата картографска обработка на обемните јазични материјали, а во случајов, да ја раководи работата врз обработката на дел од лексичкиот фонд на рускиот јазик претставен во овој атлас.

Томот „Растителен свет“ е прв том од тематската серија „Природа“ од големиот проект Лексички атлас на руските народни говори. Овој том содржи над 200 карти, коментари и дијалектни материјали, кои се однесуваат на повеќе аспекти од лексичките полиња од областа на растителниот свет. Претставениот материјал е собираен на терен според соодветните прашалници во 1064 населени места на целата руска јазична територија. Според бројот на пунктовете, овој атлас дава повеќе

информации и од самиот Општословенски лингвистички атлас (ОЛА), кој е претставен со околу 850 пунктови на целата словенска територија.

Во воведниот дел, авторскиот колектив ги објаснува основните принципи на обработка и на картографирање на материјалот, при што izdelува неколку тематски групи. Вредно е да се спомене дека, на пример, во првата тематска група се обработуваат називите за разни видови шуми во однос на тоа дали шумата е голема, густа, висока, ниска, млада, планинска, долинска, иглолисна, листопадна, дали расте покрај реки, езера, и многу други аспекти кои влијаат при изборот на лексичките средства со кои се означуваат разните видови шуми. Покрај тематските целини кои се однесуваат на називите за разните видови дрвја и нивните составни елементи, како и називите за разни видови треви, доста интересни тематски целини претставуваат и оние коишто се однесуваат на називите за разни видови цвеќиња и разни видови габи. Токму во тие два сегмента народните називи заземаат големо место и даваат длабок приказ на семантичката мотивација при изборот на соодветните називи.

Авторскиот колектив во воведот коментира дека токму таквата организација овозможува поголема можност за објаснување и толкување на различните семантички групи кои му припаѓаат на едно поголемо семантичко поле. Со тоа, тие овозможуваат во географска проекција да бидат прикажани голем број називи кои се дел од зборовниот фонд на руските народни говори, при што на најјасен и транспарентен начин може да се видат лексичките и семантичките сличности и разлики. Токму затоа, во пристапот на картографска обработка, авторскиот колектив издвојува неколку поголеми сегменти. Еден од пристапите е преку приказ на лексички карти, при што на картите е прикажана разнообразноста на различните називи за еден поим, а основните геометриски знаци ги означуваат соодветните коренски морфемии кои ја преставуваат дијалектната диференцијација на називот. Лексичките карти се обработени според следниов принцип: се приведува индекс на материјалот со 1064 називи кои одговараат на поимот зададен во прашањето, по што следува карта со географска дистрибуција на геометриски знаци кои одговараат на изработената легенда. Секој ваков материјал (индекс и карта) е проследен со богат коментар на дијалектната распространетост на соодветните лексеми, проследен со опис на ареалите и микроареалите кои ги зафаќаат дијалектните форми за бараниот назив. Интересно е тоа што по секоја карта следува богата илустрација на реченици во кои е содржана соодветната лексема, како и со информација од кој пункт е преземена илустративната реченица. На крајот следува азбучен список (според пунктови) на лексемите кои се јавуваат како одговор за бараниот назив.

Семантичките карти се обработени според принципот 'од форма кон значење', при што предмет на картографирање се соодветните семантички признаци кои се претставени во лексичките единици. Така на пример, во картата CM2 прашањето е: „Со какви значења се употребу-

ва зборот *дубрава*?“, а одговорите се дадени во две карти: на една се претставени основните значења: *шума*, *месѝо*, *ѝрева*, а на другата се претставени видовите на шума кои се претставени со лексемата *дубрава*. И семантичките карти се проследени со богат коментар во којшто се објаснети и основните значења и нивните понатамошни трансформации во однос на специфичните семантички компоненти. Во коментарите е опишана и географската (ареалната) дистрибуција на соодветните значења. Вниманието им е посветено и на оние значења коишто создаваат микроареали и се ограничени на многу помали области. Истиот принцип на принесување илустративен материјал како и кај лексичките карти е применет и при обработката и картографирањето на семантичките карти, при што се дадени реченици во коишто е содржано соодветното значење, како и пунктовите каде што се јавува тоа. На крајот на секоја карта е даден и список на картографираните значења според мрежата на обработени пунктови.

Лексичко-зборообразувачките карти, кои претставуваат голем дел од томот, се обработувани по принципот 'од значење кон форма', при што се обидуваат да ги објаснат лексичко-зборообразувачките разлики. Имено, на таквите карти со знаци се прикажани основните коренски морфеме од кои се оформува соодветниот назив, а со внатрешна обоеаност или со различни геометриски линии во самиот знак се прикажуваат деривациските и зборообразувачките особености. Така на пример, картите за 'ретка шума' и 'густа шума' се картографирани според принципот применет на лексичките карти, но со тоа што внатрешната исполнетост на знакот ги прикажува деривациската и зборообразувачката разновидност. Во коментарите се објаснети нивоата на картографирање според коренските форми на соодветните лексеми, потоа според зборообразувачките разлики во однос на афиксалните форми (префиксите и суфиксите), а на крајот се опишани оние форми коишто се јавуваат во рамките на описните конструкции. За секоја лексичко-зборообразувачка карта е дадена и лингвогеографска анализа на материјалите и нивната ареална распространетост. Како и кај другите карти, така и кај овој тип карти е приведен богат илустративен материјал и азбучен список на картографираните зборови.

Зборообразувачките карти во овој том исто така претставуваат богат извор на информации во однос на зборообразувачките средства кои ги обединуваат коренските морфеме и нивните можности за понатамошна деривација. На пример, на картите СЛ77 (мало дрво) и СЛ78 (големо дрво) картографирани се сите деминутивни и соодветно аугментативни форми на лексемите што се однесуваат на тој поим. На други карти, пак, често се картографираат и сите префиксални и суфиксални форми кои се придодаваат кон соодветните лексеми. И зборообразувачките карти се придружени со богат коментар во однос на принципот на

картографирање и географската дистрибуција, а приведен е и илустративен материјал, како и список на картографираните зборови.

На крајот е приведен богат индексирани речник на сите форми и нивните фонетски и зборобразувачки варијанти коишто се јавуваат во овој том на Атласот. Секој збор е означен со бројот на картата на којашто се јавува, што овозможува лесен преглед на томот и според приведениот речник (своден индекс).

Според сето кажано, би можеле да констатираме дека томот **Растителен свет** (*Растительный мир*) од Лексичкиот атлас на руските народни говори не само што претставува обемен лингвогеографски зафат во којшто учествувале голем број соработници туку и ни ги прикажува современите пристапи во картографската обработка на дијалектните материјали. Од приведените карти може да се види силната врска помеѓу лексиката, зборообразувањето и семантиката, а различните пристапи 'од значење кон форма' и 'од форма кон значење' отвораат нови можности при понатамошната обработка на дијалектните материјали, коишто претставуваат непресушен извор не само за лексичкиот фонд на еден јазик туку и даваат длабок увид во формалната и во семантичката деривација како неделиви сегменти од јазичната еволуција.

СОДРЖИНА

TABLE OF CONTENTS

СТАТИИ

Зузана ТОПОЛИЊСКА	
Околу теоретската рамка на идната македонска дескриптивна граматика	5
Ѓорѓи ПОП-АТАНАСОВ	
Белешки кон ортографијата и јазикот на Велешкото евангелие	15
Марјан МАРКОВИЌ	
Формална и семантичка деривација на прасловенскиот корен * <i>teg-</i> во македонскиот јазик	23
Pavol ŽIGO	
Pomenovanie ded a bab(k)a (nielen) v slovenských nárečiach cez prizmu Slovanského jazykového atlasu	35
Силвана СИМОСКА	
Турско-англискиот суперстрат во современиот македонски јазик	49
Елени БУЖАРОВСКА	
Деонтичките и динамичките значења на <i>може</i> во македонскиот јазик ...	61
Лилјана МИТКОВСКА	
Скриена модалност: <i>се</i> -конструкциите со модални нијанси во македонскиот јазик	77
Елена Ю. ИВАНОВА	
Семантика и прагматика императивных форм совершенного и несовершенного вида (болгарский язык на фоне русского)	97

Ангелина ПАНЧЕВСКА	
Називите за ‘овчар’ во македонските дијалекти и нивните паралели во поширок словенски контекст	117
Соња МИЛЕНКОВСКА	
Називите за ‘трат’ во македонските дијалекти во корелација со истозначните називи на словенската јазична територија (според материјалите на Општословенскиот лингвистички атлас).....	123
Бојан ПЕТРЕВСКИ	
Секундарната предикација во врска со акузативниот објект во македонскиот јазик	131
Давор ЈАНКУЛОСКИ	
Топонимите во областа по сливот на Студенчица	147

ПРИКАЗИ

Марјан МАРКОВИЌ	
Современи пристапи во лингвогеографијата (ред. Татьяна Ивановна Вендина, <i>Лексический атлас русских народных говоров. Т. 1 Растительный мир</i> , Институт славяноведения РАН, Российская академия наук, Москва, 2017)	167

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Јазична редакција
Бојан Петревски

Компјутерска подготовка и коректура
Давор Јанкулоски

Печат
„Арберија дизајн“ – Тетово

Тираж
300 примероци